

การสัมมนาทางวิชาการ สายงานเศรษฐกิจ ประจำปี 2556

เรื่อง “การบริหารเศรษฐกิจมหภาค: ภัยจากพลวัตความยากจน”

วันศุกร์ที่ 27 กันยายน 2556

ณ ห้อง เลอ กรองด์ บอลรูม โรงแรมโซฟิเทล กรุงเทพ สุขุมวิท,
กรุงเทพมหานคร

คำนำ

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมีพันธกิจสำคัญ คือการวางแผนและจัดทำยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศไปสู่ความสมดุลและยั่งยืนในระยะยาว โดยจะต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจให้มีความสมดุลและการกระจายตัวอย่างทั่วถึง ซึ่งเป็นหนึ่งในเงื่อนไขที่สำคัญสำหรับการขับเคลื่อนเศรษฐกิจเพื่อยกระดับประเทศเข้าสู่การเป็นประเทศรายได้สูง สายงานเศรษฐกิจมีภารกิจในการจัดทำข้อมูลเศรษฐกิจ วิเคราะห์ ศึกษาวิจัยและการคาดการณ์เศรษฐกิจ เพื่อกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจทั้งในระยะสั้น ระยะปานกลางและระยะยาว ที่สนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจให้มีความสมดุล ในการบรรลุเป้าหมายดังกล่าว สายงานเศรษฐกิจมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาองค์ความรู้ในด้านความยากจนและการกระจายรายได้ โดยการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัญหาความยากจนและการกระจายรายได้กับเงื่อนไขทางด้านนโยบายและตัวแปรเศรษฐกิจมหภาคต่างๆ เพื่อช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความยากจน พฤติกรรมและสาเหตุของปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจของประชาชนในพื้นที่ต่างๆ

การสัมมนาวิชาการสายงานเศรษฐกิจประจำปี 2556 จึงได้กำหนดให้มีการนำเสนอผลการศึกษาวิจัยที่เป็นการวิเคราะห์ในด้านปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัญหาความยากจนและการกระจายรายได้กับเงื่อนไขทางด้านนโยบายและตัวแปรเศรษฐกิจมหภาคใน 3 เรื่อง ประกอบด้วย (1) **พลวัตของความยากจน : กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในพื้นที่เขตชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทย** (2) **พลวัตความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัดของประเทศไทย** และ (3) **พลวัตประชากรและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน** การนำเสนอผลงานวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ของเจ้าหน้าที่ในสายงาน และเผยแพร่งานวิจัยดังกล่าวต่อสาธารณชน รับฟังความเห็นและมุมมองทางวิชาการกับผู้ทรงคุณวุฒิ นักวิชาการและผู้แทนจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งนี้ เพื่อนำผลที่ได้ไปปรับปรุงการจัดทำนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

สายงานเศรษฐกิจ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ขอขอบคุณผู้วิจัย ผู้วิจารณ์งานศึกษา ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดทำข้อมูลและเอกสารประกอบการสัมมนาฉบับนี้ และหวังว่าผลงานวิจัยในเอกสารนี้ รวมทั้งความเห็นและข้อเสนอแนะจากการสัมมนาจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งในภาคเอกชนและภาครัฐบาล เพื่อนำไปสู่การกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนในระยะยาวต่อไป

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

กันยายน 2556

สารบัญ

1. พลวัตของความยากจน: กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในพื้นที่เขตชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของไทย	
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	1-1
1. บทนำ	1-3
2. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	1-7
3. ระเบียบวิธีศึกษาวิจัย	1-11
4. ผลการศึกษา	1-13
5. บทสรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	1-27
บรรณานุกรม	1-31
2. พลวัตความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัดของประเทศไทย	
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	2-1
1. บทนำ	2-3
2. ทบทวนวรรณกรรม	2-4
3. วิธีการศึกษา	2-5
4. ผลการศึกษา	2-7
5. บทสรุป ข้อจำกัดของการศึกษา และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	2-18
บรรณานุกรม	2-21
3. พลวัตประชากรและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน	
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	3-1
1. บทนำ	3-3
2. การทบทวนวรรณกรรม	3-4
3. การเปลี่ยนแปลงทางประชากรและครัวเรือนของประเทศไทย	3-8
4. ความแตกต่างของพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนไทย	3-14
5. บทสรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	3-22
บรรณานุกรม	3-24

พลวัตของความยากจน: กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในพื้นที่เขตชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทย

อานันท์ชนก สกนธวัฒน์

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

ความสำเร็จของการลดสัดส่วนคนจนของประเทศไทยในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาถือเป็นตัวอย่างของความสำเร็จหนึ่งในการแก้ไขปัญหาความยากจนสำหรับประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆ การศึกษาวิจัยเพื่อทำความเข้าใจถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความยากจนจึงเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความยากจนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะของความยากจนที่เป็นพลวัต ทั้งการเข้าและออกจากความยากจนและการอยู่ในความยากจนแบบเรื้อรัง อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาทบทวนงานวิจัยที่ผ่านมาพบว่าตัวอย่างงานวิจัยเกี่ยวกับพลวัตความยากจนของประเทศไทยในปัจจุบันยังไม่มี เนื่องจากข้อจำกัดของข้อมูลภาคตัดขวางตามเวลาหรือข้อมูล Panel ที่จะใช้ในการศึกษา

งานวิจัยชิ้นนี้จึงถือเป็นความพยายามแรกที่จะศึกษาเกี่ยวกับพลวัตความยากจนของประเทศไทยทั้งรูปแบบและปัจจัยที่ส่งผลต่อการเกิดพลวัตความยากจน โดยการเชื่อมโยงภาพจากระดับประเทศลงไปในระดับครัวเรือน และอาศัยวิธีวิจัยโดยการผสมผสานระหว่างวิธีการวิเคราะห์ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเพื่อมาอธิบายกลไกการเกิดพลวัตความยากจนในระดับครัวเรือนในชนบทของประเทศไทยโดยเปรียบเทียบในช่วงยี่สิบปีที่ผ่านมา คือระหว่างปี 2531 และ 2552 ในพื้นที่ภาคกลาง คือจังหวัดสุพรรณบุรี และพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือจังหวัดขอนแก่น จำนวนทั้งหมด 240 หมู่บ้าน เพื่อวิเคราะห์ถึงปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อพลวัตความยากจนบนกรอบแนวคิดของการดำรงชีพครัวเรือนในชนบท โดยอาศัยการผสมผสานระหว่างวิธีวิจัยเชิงปริมาณจากข้อมูล Panel ที่ได้จากการสำรวจโดยใช้แบบสอบถามและวิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การสัมภาษณ์และพูดคุยเพื่อสอบถามประวัติชีวิต เพื่อวิเคราะห์ถึงปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อพลวัตความยากจนประกอบด้วยลักษณะทั่วไปและการครอบครองสินทรัพย์ของครัวเรือนที่มีความสำคัญบนกรอบแนวคิดของการดำรงชีพครัวเรือนในชนบท (Rural livelihood framework)

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการลงพื้นที่สำรวจแล้วนำมาคำนวณหาดัชนีความยากจนแล้วพบว่าผลที่ได้มีความสอดคล้องกับตัวเลขความยากจนในระดับประเทศ โดยสัดส่วนความยากจนลดลงอย่างชัดเจนในช่วงระหว่างปี 2531 และ 2552 และเมื่อวิเคราะห์รูปแบบพลวัตความยากจนของครัวเรือนทั้ง 4 กลุ่ม คือ กลุ่มยากจนเรื้อรัง กลุ่มออกจากความยากจน กลุ่มเข้าสู่ความยากจน และกลุ่มไม่เคยยากจน ผลที่ได้จากการศึกษาชี้ให้เห็นว่าสัดส่วนความยากจนที่ลดลงเป็นผลเนื่องมาจากมีครัวเรือนที่สามารถออกจากความยากจนได้มากประมาณร้อยละ 40 ของครัวเรือนทั้งหมดในขณะที่ยังคงพบว่ามีสัดส่วนครัวเรือนที่ไม่สามารถออกจากความยากจนได้และตกอยู่ในความยากจนเรื้อรังร้อยละ 10 ของครัวเรือนทั้งหมด นอกจากนี้ ยังมีครัวเรือนที่ไม่ยากจนแต่เข้าสู่ความยากจนร้อยละ 8 ของครัวเรือนทั้งหมด จะเห็นว่าภายใต้แนวโน้มสัดส่วนความยากจนที่ลดลงของประเทศไทย พบว่าสัดส่วนของครัวเรือนที่เข้าและออกจากความยากจนมีสูงกว่าผู้ที่อยู่ในความยากจนเรื้อรัง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาพลวัตความยากจนของประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่

และเมื่อพิจารณาตามลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญของครัวเรือนจำแนกตามกลุ่มพลวัตความยากจน ในปี 2531 และ 2552 จะสามารถเห็นความแตกต่างของลักษณะในแต่ละกลุ่มครัวเรือนและพบว่ามีความเหลื่อมล้ำในการถือครองสินทรัพย์ระหว่างครัวเรือน ซึ่งการแจกแจงลักษณะที่ต่างต่างนี้มีความสำคัญมากในการกำหนดความสัมพันธ์ของแต่ละปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดพลวัตความยากจน

ผลการศึกษาได้แสดงให้เห็นว่าปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนอยู่ในความยากจน ปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนออกจากความยากจนได้ และปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนเข้าสู่ความยากจนมีความแตกต่างกันออกไป โดยพบว่า ปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้ครัวเรือนออกจากความยากจนได้ ปัจจัยที่มีความสำคัญอันดับแรก ได้แก่ ปัจจัยวัฏจักรชีวิตและโครงสร้างประชากร เนื่องจากครัวเรือนบุตรหลานจบการศึกษา และมีงานทำช่วยหาเงินสนับสนุนเป็นรายแรงหลักหาเลี้ยงครอบครัวได้มากขึ้น ปัจจัยที่สอง ได้แก่ ความสามารถในการสะสมสินทรัพย์มากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการศึกษา ส่งผลให้สามารถประกอบอาชีพหลากหลายและมีรายได้มั่นคงทั้งหัวหน้าครัวเรือนและสมาชิกในครัวเรือน ได้แก่ การประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร อาทิ รับราชการ ลูกจ้างประจำ ทำงานโรงงาน และธุรกิจส่วนตัวค้าขาย ซึ่งช่วยให้ครัวเรือนมีรายได้ประจำที่ไม่ต้องมาจากรายได้จากภาคเกษตรซึ่งขึ้นกับฤดูกาลเพียงอย่างเดียว รวมทั้งได้รับรายได้จากการส่งกลับสำหรับแรงงานที่ย้ายไปนอกพื้นที่ ปัจจัยที่สาม ได้แก่ ทุนทางสังคมหรือค่านิยม และพฤติกรรมของครัวเรือนในชุมชนที่เห็นถึงความสำคัญของการประหยัด อดออม และขยันทำมาหากิน และปัจจัยสุดท้าย ได้แก่ ความสามารถในการสะสมสินทรัพย์โดยเฉพาะที่ดิน และเครื่องมือเครื่องจักรสำหรับใช้ในการเกษตรมากขึ้น ในขณะที่ ปัจจัยหลักที่ส่งผลกระทบให้ครัวเรือนเข้าสู่ความยากจนประกอบด้วย ปัจจัยสำคัญประการแรก ได้แก่ ปัจจัยจากความเสี่ยงที่เกิดจากวิกฤตต่างๆ โดยเฉพาะที่เกิดจากความเจ็บป่วยหรืออุบัติเหตุและการเสียชีวิตของหัวหน้าครัวเรือน ส่งผลให้ไม่สามารถทำงานหาเงินเพื่อเลี้ยงครอบครัวได้ รวมทั้งปัจจัยของวัฏจักรชีวิต ซึ่งมีสาเหตุมาจากสมาชิกในวัยแรงงานลดลง ในขณะที่สัดส่วนสมาชิกในวัยพึ่งพิงที่เพิ่มขึ้น เนื่องจากหนุ่มสาวที่อยู่ในวัยกำลังแรงงานย้ายถิ่น ส่งผลให้สมาชิกที่เหลืออยู่ส่วนใหญ่ในครัวเรือนเป็นเด็กและผู้สูงอายุซึ่งไม่สามารถหารายได้ได้เองและมีภาระค่าใช้จ่ายมาก นอกจากนี้ ปัจจัยสำคัญที่เป็นสาเหตุให้ครัวเรือนเข้าสู่ความยากจน ได้แก่ ปัจจัยเชิงโครงสร้าง การถือครองสินทรัพย์ที่ดินที่ลดลง และภาระหนี้สินที่ต้องชำระมีมาก รวมทั้งปัจจัยเชิงพฤติกรรมในทางลบ ได้แก่ การติดการพนัน ยาเสพติด เหล้า บุหรี่ เป็นต้น

ดังนั้นในการพิจารณากำหนดนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของครัวเรือนแต่ละประเภทจึงต้องเป็นไปอย่างเหมาะสมเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ไม่ว่าจะเป็นการจัดการกับปัญหาความยากจนเรื้อรังโดยการยกระดับความเป็นอยู่ของกลุ่มครัวเรือนที่อยู่ในความยากจนให้สามารถออกจากความยากจนได้ หรือนโยบายที่ป้องกันและรองรับไม่ทำให้กลุ่มครัวเรือนที่ไม่ยากจนต้องเข้าสู่ความยากจนได้ในภายหลัง

พลวัตของความยากจน: กรณีศึกษาครัวเรือนชาวนาในพื้นที่เขตชนบท ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของไทย

อานันท์ชนก สกนธวัฒน์¹

1. บทนำ

ประเทศไทยได้รับการยอมรับว่าเป็นประเทศกำลังพัฒนาที่ประสบความสำเร็จอย่างมากในการทำให้เศรษฐกิจขยายตัวได้ในระดับสูง และลดอัตราความยากจนในประเทศได้ ในช่วงปี 2523-2533 (United Nations, 2003) เศรษฐกิจไทยเคยมีอัตราการขยายตัวเท่ากับศูนย์ ในปี 2493 แต่ก็สามารถพัฒนาให้ก้าวสู่ประเทศเศรษฐกิจเติบโตเร็วที่สุดในโลก ซึ่งการขยายตัวทางเศรษฐกิจดังกล่าวส่งผลให้ประเทศไทยปรับเปลี่ยนจากประเทศที่มีอยู่ในกลุ่มรายได้ต่ำเป็นประเทศที่มีรายได้ปานกลาง และเปลี่ยนจากสังคมการเกษตรเป็นหลักไปเป็นสังคมที่พึ่งพิงอุตสาหกรรมมากขึ้น (Warr, 1993) ความสำเร็จของการพัฒนาเศรษฐกิจนี้ช่วยให้รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนไทยเพิ่มขึ้นซึ่งส่งผลให้ความยากจนลดลงอย่างมาก บทสรุปของความสำเร็จในการลดความยากจนของประเทศไทยดังกล่าวได้ถูกอ้างอิงในงานวิจัยและบทความเกี่ยวกับความยากจนโดยทั่วไป และหลายการศึกษาได้แสดงให้เห็นว่าอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจมีความสำคัญในการลดความยากจนในประเทศไทย (ดู Kakwani et al, 2004; Jitsuchon, 2006; Krongkaew et al, 2006) อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาดังกล่าวเป็นการวิเคราะห์ในระดับภาพรวมของประเทศ ซึ่งยังไม่เพียงพอในการอธิบายและทำความเข้าใจถึงกระบวนการเกิดพลวัตความยากจนโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกิดขึ้นในระดับย่อยของประเทศ ได้แก่ ระดับชุมชนหรือระดับครัวเรือนได้ ทั้งนี้ การวิเคราะห์ในระดับประเทศอาจให้ข้อมูลสัดส่วนคนจนที่ลดลง แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าสภาพความเป็นอยู่ของทุกครัวเรือนหรือประชาชนทุกคนในประเทศดีขึ้นทั้งหมด เนื่องจากความยากจนไม่ได้มีลักษณะสถิตหรืออยู่กับที่ (Static) แต่ความยากจนมีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamics) นั่นคือครัวเรือนไม่ได้ก้าวออกจากความยากจนได้เท่านั้น แต่ครัวเรือนยังสามารถที่จะเข้าสู่ความยากจนในขณะเดียวกัน ดังนั้น การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการออกและเข้าสู่ความยากจนในระดับชุมชนและครัวเรือนจึงนับเป็นก้าวสำคัญที่จะพัฒนาความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับความยากจนอย่างลึกซึ้งและครบถ้วนมากขึ้น

จากการทบทวนหลายงานศึกษาเกี่ยวกับความยากจนส่วนใหญ่จะวิเคราะห์หรืออยู่บนฐานข้อมูลภาคตัดขวาง (Cross sectional data) ที่สามารถอธิบายภาพรวมความยากจนในลักษณะแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงสุทธิของสัดส่วนหรืออัตราความยากจน (Poverty incidence rate) ว่าเพิ่มขึ้นหรือลดลงอย่างไร (Grootaert et al, 1995) แต่ไม่สามารถอธิบายถึงรูปแบบและกระบวนการเปลี่ยนแปลงของความยากจนแบบเป็นพลวัตซึ่งประกอบด้วยการเข้าและออกจากความยากจนได้ การเพิ่มขึ้นหรือลดลงของสัดส่วนความยากจนไม่สามารถบอกได้ว่ามีคนที่สามารถออกจากความยากจนหรือมีคนที่ยากจนลงและกลายเป็นคนจนกลุ่มใหม่จำนวนเท่าไร การศึกษาเกี่ยวกับพลวัตความยากจนจึงเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยอธิบายประเด็นดังกล่าวให้ชัดเจนมากขึ้น โดยทำให้ทราบถึงรูปแบบทั้งความยากจนแบบครั้งคราวและความยากจน

¹ นักวิเคราะห์นโยบายและแผนชำนาญการ สำนักยุทธศาสตร์และการวางแผนเศรษฐกิจมหภาค สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) กันยายน 2556 การศึกษานี้ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยในการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลจากสำนักงานสนับสนุนกองทุนวิจัย (สกว.) และสถาบันคลังสมองของชาติ ภายใต้ชุดโครงการการเฝ้ามองนโยบายเกษตรไทย

เรื่อง รวมทั้งวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่มีผลต่อรูปแบบพลวัตที่เกิดขึ้นด้วย นอกจากนี้ การศึกษาถึงรูปแบบและกระบวนการของพลวัตความยากจนยังมีนัยสำคัญต่อการกำหนดนโยบายอีกด้วย (McKay and Lawson, 2002) นั่นคือ นโยบายการแก้ไขความยากจนไม่ควรให้ความสำคัญและมุ่งเน้นต่อกลุ่มที่อยู่ในความยากจนเพียงอย่างเดียว แต่ควรให้ความสำคัญต่อกลุ่มที่ไม่ได้อยู่ในความยากจนแต่มีความเสี่ยงที่จะก้าวเข้าสู่ความยากจนด้วย ดังนั้น การค้นหาคำตอบเกี่ยวกับรูปแบบกระบวนการ และสาเหตุของการเกิดพลวัตความยากจนทั้งสาเหตุของการออกจากความยากจน การเข้าสู่ความยากจนหรือยังคงอยู่ในความยากจน จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

1.1 หลักการและเหตุผล

งานวิจัยชิ้นนี้เกิดขึ้นจากคำถามเริ่มต้นของผู้ทำวิจัยที่ว่า “ทำไมบางครัวเรือนสามารถหลุดพ้นจากความยากจนได้ แต่ทำไมอีกหลายครัวเรือนกลับยังคงประสบปัญหาและตกอยู่ในความยากจน” ในการตอบคำถามที่ดูเหมือนจะง่าย ๆ ดังกล่าวนั้น สิ่งที่ต้องให้ความสนใจในเบื้องต้นคือประเด็นที่ว่าความยากจนไม่ได้มีลักษณะเชิงสถิตหรืออยู่คงที่ (Static) แต่ความยากจนมีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamics) สามารถเปลี่ยนแปลงได้เมื่อเวลาผ่านไป กล่าวคือบุคคลหรือครัวเรือนที่ตกอยู่ในภาวะยากจนในปีนี้อาจจะสามารถทำให้ตัวเองหลุดออกจากความยากจนในปีถัดไป ในขณะที่เดียวกันบุคคลหรือครัวเรือนดังกล่าวก็อาจมีโอกาสที่จะยังคงอยู่ในความยากจนต่อไปได้เช่นกัน

ทั้งนี้ การพัฒนาองค์ความรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับลักษณะของความยากจน รวมทั้งสาเหตุและกระบวนการที่ก่อให้เกิดความยากจนนั้น จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาวิจัยที่ครอบคลุมองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่

(1) **องค์ประกอบด้านมิติการให้คำนิยามหรือมุมมองต่อความยากจน (Metric dimension)** ซึ่งในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่ากรอบแนวคิดต่อนิยามของความยากจนไม่ควรจะมองเพียงแค่การขาดแคลนในรูปของตัวเงิน ซึ่งวัดจากด้านรายได้หรือรายจ่าย (Income/ Expenditure approach) แต่การให้คำนิยามและการวัดความยากจนควรจะต้องครอบคลุมมิติที่มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้นมากกว่าเพียงความยากจนในรูปของรายได้ อาทิ ความยากจนในแง่ของการขาดศักยภาพในความเป็นมนุษย์ที่ไม่สามารถพัฒนาและพึ่งพาตนเองให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ รวมถึงการขาดเสรีภาพและโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อม (Capability approach) ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้ถูกริเริ่มมาจากนักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบล Amartya Sen นอกจากนี้ ในปัจจุบันงานวิจัยหลายชิ้นได้แสดงให้เห็นว่าความยากจนยังมีความหมายกว้างไปถึงการขาดชนในแง่ของความอยู่ดีมีสุข ความรู้สึกพึงพอใจในชีวิต และความสุขโดยทั่วไป (Subjective approach)

(2) **องค์ประกอบด้านช่วงเวลา (Temporal dimension)** การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความยากจนโดยทั่วไปจะมีลักษณะเป็นการวิเคราะห์เชิงสถิต (Static analysis) ซึ่งอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลคงที่ ณ ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง หรือเป็นการเปรียบเทียบข้อมูล ณ ช่วงเวลาต่างๆ (Trend analysis) ซึ่งพบว่ามีข้อจำกัดเนื่องจากไม่สามารถอธิบายการเข้าสู่ความยากจนและก้าวออกจากความยากจนของบุคคลหรือครัวเรือน ที่เรียกว่า พลวัตความยากจน (Dynamics of poverty) ได้ กล่าวคือ การลดลงหรือเพิ่มขึ้นของอัตราความยากจนระดับประเทศนั้นไม่สามารถอธิบายได้ว่าบุคคลหรือครัวเรือนใดสามารถหลุดพ้นจากความยากจนหรือครัวเรือนใดเข้าสู่ความยากจนหรือไม่ รวมทั้งไม่สามารถตอบได้ว่าบุคคลหรือ

ครัวเรือนที่เคยจนมาก่อน จะยังจนอยู่หรือไม่ (Yaqub, 2000) จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเริ่มหันมาให้ความสำคัญและพัฒนาการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความเป็นพลวัตของความยากจน โดยการศึกษาดังกล่าวนี้ต้องอาศัยข้อมูลที่ได้มาจากการติดตามสัมภาษณ์บุคคลหรือครัวเรือนเดิมในช่วงเวลาต่างๆ หรือเรียกว่าข้อมูล Panel survey

(3) **องค์ประกอบด้านวิธีการศึกษาวิจัย (Methods used)** ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับความยากจนที่มีกรอบแนวคิดหลากหลายมิติ และมีความเป็นพลวัตนั้น จำเป็นจะต้องอาศัยการผสมผสานระเบียบวิธีวิจัย (Mixed-methods approach) ระหว่างวิธีวิเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative) และวิธีวิเคราะห์เชิงคุณภาพ (Qualitative) โดยการนำจุดแข็งของแต่ละวิธีวิจัยมาใช้เพื่อสนับสนุนการศึกษาและวิเคราะห์ความยากจนให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ในระยะหลายปีที่ผ่านมา งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพลวัตความยากจนเกือบทั้งหมดเป็นงานวิจัยประเทศที่พัฒนาแล้ว เนื่องจากข้อมูล Panel data ที่เป็นฐานข้อมูลสำคัญในการวิเคราะห์มีอย่างแพร่หลายและถูกจัดเก็บอย่างเป็นระบบ ในขณะที่งานวิจัยในประเทศกำลังพัฒนาเพิ่งจะมีในปี 2543 แต่ก็ถือว่ายังมีจำนวนน้อยมาก สาเหตุสำคัญเป็นผลมาจากในแต่ละประเทศขาดแคลนฐานข้อมูล Panel data ในขณะที่ประเทศที่มีข้อมูล Panel ก็มีจำนวนปีค่อนข้างสั้นและจำนวนตัวอย่างน้อยมาก (Baulch and Hoddinott, 2000; Yaqub, 2000; Lawson et al., 2006; Dercon and Shapiro, 2007; Addison et al., 2009) ดังนั้น กล่าวได้ว่าความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพลวัตของความยากจนยังค่อนข้างใหม่และเพิงอยู่ในกระบวนการเริ่มต้นของการศึกษา จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องดำเนินการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมโดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีศึกษาในประเทศกำลังพัฒนา

ขณะที่การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพลวัตความยากจนในประเทศพัฒนาแล้วมีจำนวนมากเนื่องจากมีข้อมูล Panel ที่เป็นข้อมูลหลักในการวิเคราะห์ แต่การศึกษาในประเทศกำลังพัฒนาเพิ่มเริ่มมีมากขึ้นนับตั้งแต่ปี 2543 เป็นต้นมา แต่ก็ถือว่ายังมีจำนวนงานวิจัยน้อยมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สำหรับกรณีของประเทศไทยยังไม่มีผลการวิจัยชิ้นใดที่ทำการศึกษาศึกษาเกี่ยวกับพลวัตความยากจนอย่างจริงจัง สาเหตุสำคัญเนื่องจากประเทศไทยยังขาดข้อมูล Panel ในระดับประเทศ โดยทั่วไป การศึกษาเกี่ยวกับความยากจนในประเทศไทยจะเป็นการวิเคราะห์สัดส่วนคนจนลักษณะของคนจน และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภาวะความยากจนในภาพรวม โดยอาศัยการเปรียบเทียบข้อมูลที่เก็บในแต่ละปีแต่ไม่ได้ติดตามครัวเรือนเดิมทั้งหมด (Cross-sectional data) ส่งผลให้การวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวไม่เพียงพอที่จะอธิบายในลักษณะเชิงพลวัตได้ว่าใครที่สามารถก้าวพ้นความยากจน ใครที่เข้าสู่ความยากจน หรือยังตกอยู่ในความยากจน รวมทั้งปัจจัยใดที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว การศึกษาเกี่ยวกับพลวัตความยากจนจะสามารถช่วยแจกแจงความแตกต่างและอธิบายประเด็นดังกล่าวได้

ดังนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญต่อดำเนินการศึกษาวิจัยเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับลักษณะความเป็นพลวัตของความยากจน รวมทั้งกระบวนการและปัจจัยที่ทำให้เกิดพลวัตของความยากจน และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบทเรียนจากกรณีศึกษาประเทศไทยในฐานะเป็นประเทศที่ได้รับการยอมรับว่าประสบความสำเร็จในการลดความยากจน ซึ่งจะก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้มากขึ้นถึงสาเหตุของการทำให้ความยากจนลดลง ซึ่งสามารถพิจารณาได้จากหลายสาเหตุ ไม่ว่าจะเป็นเพราะสามารถทำให้คนจนออกจากความยากจนได้มากขึ้น สามารถดูแลป้องกันไม่ให้เกิดความเสี่ยงที่คนจนจะกลับเข้าสู่ความยากจน หรือสามารถลดความรุนแรงของระดับความยากจนลงได้

งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีความพยายามที่จะศึกษาเกี่ยวกับพลวัตความยากจนโดยการเชื่อมโยงภาพจากระดับประเทศลงไปในระดับครัวเรือน และอาศัยวิธีวิจัยโดยการผสมผสานระหว่างวิธีการวิเคราะห์ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญที่ต้องการจะใช้ข้อดีจากทั้งสองวิธีเพื่อมาอธิบายกลไกการเกิดพลวัตความยากจนในระดับครัวเรือนในชนบทของประเทศไทยในช่วงยี่สิบปีที่ผ่านมา คือระหว่างปี 2531 และ 2552 ในพื้นที่ภาคกลาง คือจังหวัดสุพรรณบุรี และพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการปลูกข้าวมากเป็นหลัก จำนวนทั้งสิ้น 240 หมู่บ้าน โดยคาดหวังว่าผลที่ได้จากการศึกษาจะสามารถทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจทั้งในเชิงรูปแบบการเปลี่ยนแปลงและเนื้อหารายละเอียดเพื่ออธิบายว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และลักษณะเชิงโครงสร้างประชากรของครัวเรือนมีการปรับเปลี่ยนไปอย่างไรในช่วงยี่สิบปีที่ผ่านมา และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของปัจจัยเหล่านั้นมีผลต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่และความยากจนของครัวเรือนอย่างไร และท้ายที่สุด การสร้างความรู้ความเข้าใจในประเด็นเกี่ยวกับพลวัตความยากจนโดยเฉพาะในครัวเรือนชาวนาในพื้นที่ชนบทของประเทศไทยจะสามารถช่วยในการกำหนดนโยบายเพื่อแก้ไขความยากจนรวมทั้งนโยบายพัฒนาด้านการเกษตรให้สามารถสนับสนุนผู้ประกอบการอาชีพทำนาและเกษตรกรรวมทั้งที่ประสบกับความยากจนหรือมีความเสี่ยงที่จะเข้าสู่ความยากจนให้ดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

1.2 วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1.2.1 เพื่อศึกษาลักษณะความเป็นพลวัตความยากจนในครัวเรือนชาวนาที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางของประเทศไทย

1.2.2 เพื่อศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยและกลไกที่ก่อให้เกิดพลวัตความยากจนของครัวเรือนชาวนา ได้แก่ การศึกษาว่าปัจจัยใดที่ทำให้ครัวเรือนสามารถออกจากความยากจนได้ ปัจจัยใดที่ทำให้ครัวเรือนตกสู่ความยากจน และปัจจัยใดที่ทำให้ครัวเรือนยังคงอยู่ในความยากจน

1.2.3 เพื่อพัฒนาวิธีวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed method studies) ในการศึกษาด้านความยากจน โดยอาศัยวิธีการเชิงคุณภาพ (Qualitative methods) จากการสัมภาษณ์ประวัติชีวิต (Life history interviews) ของครัวเรือนชาวนาในการนำมาช่วยอธิบายผลที่ได้จากวิธีการศึกษาเชิงปริมาณ (Quantitative methods)

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการศึกษา

ผลการศึกษานี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นงานแรกของประเทศไทย ในการวิเคราะห์ความยากจนในลักษณะพลวัต โดยช่วยให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับรูปแบบและสาเหตุที่ทำให้เกิดพลวัตความยากจนของครัวเรือนชาวนา ทั้งนี้ ผลการวิเคราะห์ที่ได้ไม่เพียงแต่อยู่ในรูปปริมาณวิเคราะห์เพียงอย่างเดียว แต่ยังได้ความรู้ความเข้าใจและได้รายละเอียดเนื้อหาในเชิงลึกจากการสัมภาษณ์เชิงคุณภาพวิเคราะห์อีกด้วย ส่งผลให้ภาพและมุมมองเกี่ยวกับปัญหาความยากจนกว้างมากขึ้นกว่าการใช้รูปแบบการวิเคราะห์ความยากจนแบบเดิมซึ่งอาศัยข้อมูลภาพรวมและวิเคราะห์แนวโน้มเพียงอย่างเดียว ข้อมูลที่ได้จากการศึกษานี้จะเป็นประโยชน์ในการกำหนดเป้าหมายกลุ่มคนจนได้ถูกต้องและช่วยให้การกำหนดนโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนและการกระจายรายได้ของประเทศไทยให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น นอกจากนี้ การวิเคราะห์พลวัตความยากจนนี้จะช่วยเป็นแนวทางและกรอบในการวิเคราะห์ระดับประเทศในอนาคตเมื่อข้อมูล Panel ของประเทศไทยมีการเผยแพร่มากขึ้น

2 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องเริ่มจากการให้คำนิยามความยากจน จากนั้นจึงทบทวนงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพลวัตของความยากจนในประเทศกำลังพัฒนา การแจกแจงลักษณะและประเภทของพลวัตความยากจน และปัจจัยที่ก่อให้เกิดพลวัตความยากจน

2.1 ลักษณะของพลวัตความยากจน

พลวัตความยากจนตั้งอยู่บนข้อเท็จจริงพื้นฐานที่ว่าคนจนไม่ได้จนในระดับที่คงที่ตลอดเวลา เมื่อเวลาผ่านไป บุคคลหรือครัวเรือนสามารถเผชิญปัญหาความยากจนได้ในหลายรูปแบบ อาทิเช่น ผู้ที่เผชิญกับความยากจนในปีหนึ่ง บางคนอาจไม่ได้เป็นคนจนในปีหน้าหรือปีต่อไป หรือบางคนอาจยังคงอยู่ในความยากจนอย่างต่อเนื่อง ขณะที่ผู้ที่ไม่ได้เป็นคนจนอาจตกเข้าสู่ความยากจนได้เมื่อเวลาผ่านไปก็เป็นได้ ทั้งนี้ ความยากจนจึงสามารถเปลี่ยนแปลงเป็นได้ทั้งยากจนระยะสั้นระยะยาว ยากจนแบบชั่วคราวหรือแบบเรื้อรัง เป็นต้น (Yaqub, 2000) งานวิจัยที่รวบรวมผลการศึกษาศึกษาเกี่ยวกับพลวัตความยากจนโดยส่วนใหญ่แบ่งประเภทของความยากจนออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่ (Hulme et al, 2001) ได้แก่

- (1) กลุ่มไม่เคยยากจน (Never poor)
- (2) กลุ่มยากจนเป็นครั้งคราว (Transient poor/ Sometimes poor) หรือ กลุ่มที่เคยจนแต่สามารถออกจากความยากจนได้ (Moving out of poverty)
- (3) กลุ่มที่เพิ่งเข้าสู่ความยากจน (Moving into poverty))
- (4) กลุ่มยากจนถาวรหรือเรื้อรัง (Always poor/ Chronic poor)

จากการรวบรวมงานวิจัยเกี่ยวกับพลวัตความยากจนในประเทศกำลังพัฒนาเท่าที่มีอยู่ทั้งหมด Baulch and Hoddinott (2000) ระบุว่าจากการศึกษาทั้งหมด 10 ประเทศ โดยอาศัยการวิเคราะห์ข้อมูล Panel ส่วนใหญ่แล้วพบว่าจำนวนของผู้ที่เผชิญปัญหาความยากจนแบบครั้งคราว หรือผู้ที่เข้าและออกจากความยากจนมีมากกว่าจำนวนของผู้ที่อยู่ในความยากจนแบบเรื้อรัง การรวบรวมของ McKay and Lawson (2002) ก็ระบุแนวโน้มดังกล่าวเช่นเดียวกัน

McCulloch and Baulch (2000) ทำการศึกษาพลวัตความยากจนในประเทศปากีสถาน และรายงานผลว่าในแต่ละปีจะมีสัดส่วนคนจนประมาณร้อยละ 30 แต่สัดส่วนของผู้ที่ออกจากและเข้าสู่ความยากจนมีสูงกว่านั้น โดยคิดเป็นครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมด ขณะที่ผู้ที่อยู่ในความยากจนเรื้อรัง มีเพียงร้อยละ 3 เท่านั้น จากการทบทวนงานวิจัยล่าสุดโดย Dercon and Shapiro (2007) ซึ่งรวบรวมงานวิจัยเกี่ยวกับพลวัตความยากจนของประเทศกำลังพัฒนาไว้ทั้งสิ้นประมาณ 15 ประเทศ พบว่าประมาณครึ่งหนึ่งของครัวเรือนที่สำรวจเป็นสัดส่วนของครัวเรือนยากจนแบบครั้งคราว คือมีจำนวนผู้ที่ออกจากและเข้าสู่ความยากจนมากกว่าผู้ที่ตกอยู่ในภาวะความยากจนเรื้อรัง

โดยสรุป จากผลการศึกษาวิจัยหลายชิ้นพบว่า ประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่จะมีสัดส่วนของผู้ที่ออกและเข้าสู่ความยากจนหรือยากจนครั้งคราวสูงมากกว่าผู้ที่อยู่ในความยากจนเรื้อรัง (ตัวอย่างปรากฏในตาราง 1.1)

ตาราง 1.1 ลักษณะพลวัตความยากจนของครัวเรือนจากตัวอย่างบางประเทศในภูมิภาคเอเชีย

ประเทศ	ปีที่ศึกษา	จนเรื้อรัง (Always poor)	จนครั้งคราว (Sometimes poor)	จนครั้งคราว แบ่งเป็น		ไม่เคยจน Never poor	สัดส่วนคนจน ครั้งคราว Sometimes poor as % of ever poor	ที่มา
				ออกจาก ความจน Move out	เข้าสู่ ความจน Move into			
บังคลาเทศ	1987-2000	31.4	33.4	25.7	17.7	25.1	58	Sen (2003)
	1994-2001	11.7	30.6	18.7	11.9	57.8	72	Kabeer (2004)
	1994-2006	16.0	49.0	44.0	5.0	35.0	75	Davis and Baulch (2009)
จีน	1985-1990	6.2	47.8	-	-	46.0	88	Jalan and Ravillion (2000)
	1991-1995	9.6	22.5	15.3	7.2	67.8	70	McCulloch and Calandrino (2002)
อินเดีย	1970-1982	25.5	35.7	22.6	13.1	38.8	58	Bhide and Mehta (2004)
อินโดนีเซีย	1993-1997	7.8	19.0	7.4	11.6	73.2	71	Alisjabahna and Yusuf (2003)
ปากีสถาน	1986-1991	3.0	55.0	-	-	42.0	94	McCulloch and Baulch (2000)
เวียดนาม	1992-1997	28.7	32.0	27.3	4.7	39.2	56	Justino and Litchfield (2004)

ที่มา: ผู้วิจัยรวบรวมเอง

2.2 ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดพลวัตความยากจน

2.2.1 ความยากจนเรื้อรัง (Chronic poverty) และความยากจนครั้งคราว (Transient poverty)

นอกเหนือจากการศึกษาถึงลักษณะและประเภทของพลวัตความยากจนแล้ว สิ่งที่สำคัญที่สุดอีกประการหนึ่งที่จะต้องทำการศึกษาคือปัจจัยหรือสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดพลวัตความยากจน ว่าทำไมบางครัวเรือนถึงสามารถก้าวออกจากความยากจนได้ และบางครัวเรือนกลับเข้าสู่ความยากจนเมื่อเวลาผ่านไป ในขณะที่บางครัวเรือนยังคงอยู่ในความยากจนอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ แต่ละประเภทของความยากจนก็มีปัจจัยหรือสาเหตุที่กำหนดแตกต่างกันออกไป (Baulch and Hoddinott, 2000; McKay and Lawson, 2002) ซึ่งจะส่งผลต่อการกำหนดนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ประเภทของความยากจนยังขึ้นอยู่กับระยะเวลาที่ศึกษาด้วย ความยากจนเรื้อรังมักจะสะท้อนถึงความอดอยากหรือขาดแคลนสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีพในระยะยาว ดังนั้น ปัจจัยสำคัญที่เป็นสาเหตุของความยากจนดังกล่าวจะเป็นผลมาจากการเคลื่อนย้ายหรือการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางเศรษฐกิจ (Economic mobility) และกระบวนการที่ทำให้ความเป็นอยู่ของครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไป (Changing livelihoods) ในทางกลับกัน ความยากจนแบบครั้งคราวจะเกิดจากปัจจัยระยะสั้นหรือปัจจัยที่ไม่คาดคิด

Baulch and Hoddinott (2000) ระบุว่าปัจจัยที่กำหนดพลวัตความยากจนของครัวเรือนในระยะยาวประกอบด้วย 4 ปัจจัยสำคัญ ได้แก่ (1) การสะสมสินทรัพย์ (2) สินทรัพย์เบื้องต้นที่ถือครอง (3) การเปลี่ยนแปลง

ผลตอบแทนของสินทรัพย์ และ (4) ผลกระทบในระยะยาวจากเหตุการณ์ไม่คาดคิด (Shocks) โดยปัจจัยที่ทำให้เกิดความยากจนเรื้อรังมักจะเกิดจากการถือครองสินทรัพย์ในระดับต่ำ ในขณะที่ปัจจัยที่ก่อให้เกิดพลวัตความยากจนในระยะสั้นหรือความยากจนแบบครั้งคราวส่วนใหญ่จะเกี่ยวเนื่องกับความเปราะบางของครัวเรือนหรือการที่ครัวเรือนไม่มีความสามารถในการแก้ไขและรับมือกับ Shocks และความเสี่ยงต่างๆ และส่งผลให้ไม่สามารถปรับระดับการบริโภคให้คงที่ได้ ในการศึกษาพลวัตความยากจนของครัวเรือนชนบทในประเทศจีน Jalan and Ravallion (1998) พบว่าลักษณะและองค์ประกอบของครัวเรือน การศึกษา และภาวะสุขภาพของสมาชิกในครัวเรือนเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลให้เกิดความยากจนเรื้อรัง แต่ไม่มีผลต่อความยากจนแบบครั้งคราวที่เกิดจากปัจจัย shocks ต่างๆ และความผันผวนของรายได้ เป็นต้น

จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพลวัตความยากจนในหลายๆ ประเทศ McKay and Lawson (2002) ก็แสดงผลการศึกษาที่ยืนยันเช่นเดียวกันถึงความแตกต่างของปัจจัยที่มีผลต่อความยากจนแบบเรื้อรังและความยากจนแบบครั้งคราว โดยความยากจนแบบเรื้อรังส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจาก (1) การขาดแคลนสินทรัพย์หรือมีสินทรัพย์ในระดับต่ำ เช่น ทุนมนุษย์ (การศึกษา) และทุนกายภาพ (ที่ดิน) (2) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีประสิทธิผลต่ำ (3) สัดส่วนการพึ่งพิงในครัวเรือนสูง และ (4) ที่อยู่อาศัยอยู่ห่างไกลจากความเจริญหรือพื้นที่ที่แร้นแค้น ในขณะที่ความยากจนแบบครั้งคราวมักเกิดจากการที่ครัวเรือนไม่สามารถรับมือกับผลกระทบที่เกิดขึ้นเนื่องจากความผันผวนของปัจจัยต่างๆ หรือเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดมาก่อน เช่น ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงผลตอบแทนสินทรัพย์ หรือ ผลจากความเจ็บป่วยของสมาชิกในครัวเรือนซึ่งส่งผลกระทบต่อรายได้และชีวิตความเป็นอยู่ของครัวเรือน

2.2.2 การเข้าสู่ความยากจน (Move into poverty) และการออกจากความยากจน (Move out of poverty)

ประเภทของความยากจนยังสามารถแบ่งออกเป็นประเภทย่อยลงไปอีก กล่าวคือ ความยากจนครั้งคราวสามารถแบ่งออกได้เป็น การเข้าสู่ความยากจน และการออกจากความยากจน โดย Krishna et al. (2006) กล่าวว่าไว้วางนโยบายการแก้ไขปัญหาความยากจนไม่เพียงแต่จะให้ความสำคัญต่อผู้ที่ยากจนอยู่แล้ว แต่จำเป็นต้องคำนึงถึงผู้ที่มีโอกาสจะก้าวเข้าสู่ความยากจน ในอนาคตด้วย Narayan and Petesch (2007) ก็ได้เน้นย้ำความสำคัญของการศึกษารายละเอียดในอนาคตที่ควรเน้นหาคำตอบเกี่ยวกับปัจจัยและกระบวนการของพลวัตความยากจนทั้งความยากจนเรื้อรังและความยากจนครั้งคราว

Dercon and Shapiro (2007) ได้รวบรวมและทบทวนงานวิจัยเพื่อศึกษาเกี่ยวกับพลวัตความยากจนบนฐานข้อมูล Panel ของประเทศกำลังพัฒนาจำนวน 30 ประเทศ พบว่าปัจจัยที่ช่วยให้คนออกจากความยากจนจะเกี่ยวข้องกับสินทรัพย์ที่ครัวเรือนถือครอง อาทิ ที่ดิน ทุนมนุษย์ และโครงสร้างพื้นฐาน ในขณะที่ปัจจัยที่ทำให้คนเข้าสู่ความยากจนส่วนใหญ่จะเป็นผลกระทบของ Shocks ที่เกิดขึ้น

ผู้เขียนได้รวบรวมปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการเข้าและออกจากความยากจน โดยเลือกกรณีของประเทศกำลังพัฒนาที่มีช่วงระยะเวลาการศึกษาค่อนข้างยาว (มากกว่า 5 ปีขึ้นไป) เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่ชัดเจน จากผลการศึกษาพบว่า โดยส่วนใหญ่ปัจจัยที่มีผลต่อการออกจากความยากจน ได้แก่ ปัจจัยเชิงโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกับสินทรัพย์ที่ครัวเรือนถือครอง อาทิ ที่ดิน การศึกษา การประกอบอาชีพ ในขณะที่ปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าสู่ความ

ยากจน ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่ไม่คาดคิดมาก่อน อาทิ การเจ็บป่วย และอุปนิสัยทางธรรมชาติ กล่าวโดยรวมคือ เหตุผลหรือปัจจัยที่อธิบายการออกจากความยากจนมีมากกว่าเมื่อเทียบกับจำนวนปัจจัยที่อธิบายการเข้าสู่ความยากจน

ตาราง 1.2 ตัวอย่างการศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่อธิบายการเข้าและออกจากความยากจนของครัวเรือน

ที่มา	ประเทศ	ปีที่ศึกษา	วิธีวิจัย	ปัจจัยที่มีผลต่อการออกจากความยากจน	ปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าสู่ความยากจน
Scott and Litchfield (1994)	ชิลี	1968-1986	<ul style="list-style-type: none"> Ordered logit model Probit regression model 	จำนวนที่ดินถือครอง, อายุหัวหน้าครัวเรือน, ปีการศึกษาเฉลี่ยของผู้ทำงานในครัวเรือน, การสะสมที่ดิน, การถือครองปศุสัตว์, อัตราการพึ่งพิง อายุหัวหน้าครัวเรือน, การสะสมที่ดิน และการถือครองปศุสัตว์	รายได้ต่อหัว ปีที่เริ่มต้นศึกษา, การสูญเสียปศุสัตว์
Sen (2003)	บังคลาเทศ	1987-2000	<ul style="list-style-type: none"> Descriptive analysis Panel data analysis Qualitative method by using semi-structured interviews 	ปัจจัยเชิงโครงสร้างที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างสินทรัพย์ครัวเรือน (structural) (อาทิ การสะสมสินทรัพย์ การใช้พื้นที่ขั้วใหม่ การทำกิจกรรมในการดำรงชีพแบบหลากหลาย การกระจายแหล่งที่มาของรายได้ การเปลี่ยนไปประกอบอาชีพนอกเกษตร)	ปัจจัยอื่นๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวงจรชีวิต (life cycle) (อาทิ จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่ทำงาน อัตราพึ่งพิงสูง การทอดทิ้งจากสามี) ปัจจัยที่เกิดจากวิกฤตและไม่คาดคิดมาก่อน (idiosyncratic) (อาทิ การเจ็บป่วย และอุปนิสัยจากธรรมชาติ)
Krishna (2007)	อุกันดา	1980-2004	<ul style="list-style-type: none"> Stage-of-progress method (based on participatory approach) by interviewing households directly 	การกระจายแหล่งที่มาของรายได้, การมีระบบชลประทาน, การพัฒนาที่ดิน	การเจ็บป่วยและการใช้จ่ายเกี่ยวกับสุขภาพ, รายจ่ายในการแต่งงานและงานศพ, การกู้ยืมเงินจากเอกชน, โรคระบาดในพืช, ภาวะแห้งแล้ง และความล้มเหลวของระบบชลประทาน
Kristjansson et al. (2009)	เคนยา	1997-2005	<ul style="list-style-type: none"> Stage-of-progress method 	การกระจายแหล่งที่มาของรายได้, การสร้างความหลากหลายในการเพาะปลูกพืช, ปัจจัยทางสังคมอื่นๆ	อัตราพึ่งพิงสูง, การเจ็บป่วย และค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพ และภาวะแห้งแล้ง

ที่มา: ผู้วิจัยรวบรวมเอง

3. ระเบียบวิธีศึกษาวิจัย

3.1 วิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพลวัตความยากจนในชนบทของประเทศไทยฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์หลักที่จะศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงเชิงพลวัตของความยากจน โดยเน้นให้เกิดความเข้าใจว่าพลวัตความยากจนของครัวเรือนชาวนาในชนบทไทยนั้นมีรูปแบบและกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างไร รวมถึงอะไรคือปัจจัยสำคัญที่อธิบายพลวัตของความยากจนที่เกิดขึ้นดังกล่าว การศึกษานี้อาศัยวิธีการศึกษาแบบผสมผสานบนพื้นฐานการวิเคราะห์ทั้งในเชิงปริมาณวิเคราะห์ และเชิงคุณภาพวิเคราะห์ โดยเป็นการผสมผสานอย่างเป็นขั้นตอน (Sequentially integrate) นั่นคือ

ขั้นตอนแรก การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ (Qualitative methods) เริ่มจากการวิเคราะห์บนฐานข้อมูลสำรวจครัวเรือนแบบ Panel survey โดยใช้แบบสอบถาม เพื่อคำนวณหารูปแบบพลวัตความยากจนว่ามีลักษณะอย่างไร โดยขั้นตอนนี้จะอาศัยวิธีการวิเคราะห์เชิงปริมาณในการวัดความยากจนจากระดับรายได้ครัวเรือน หลังจากนั้นจัดแบ่งครัวเรือนเข้ากลุ่มโดยแบ่งตามลักษณะพลวัตความยากจนโดยอาศัย Transitional matrix แล้วจึงเลือกกลุ่มครัวเรือนตัวอย่างบางครัวเรือนเพื่อใช้ในการศึกษาวิเคราะห์เชิงคุณภาพในขั้นต่อไป

ขั้นตอนที่สอง การเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (Quantitative methods) ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับประวัติชีวิต (Life history interviews) และการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured interviews) โดยวิธีการวิเคราะห์เชิงคุณภาพจะสามารถนำมาช่วยอธิบายผลที่ได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณในรายละเอียดเชิงลึกและเพิ่มเติมข้อมูลที่ยังขาดอยู่ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมต่างๆ รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของครัวเรือนชาวนาในแต่ละช่วงชีวิต ทั้งปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นปัจจัยที่ข้อมูลเชิงปริมาณไม่สามารถอธิบายและสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นจริงที่เกิดขึ้นได้

3.2 ข้อมูลสำรวจที่ใช้ในการศึกษา

3.2.1 ประชากร

การศึกษาวิจัยฉบับนี้ อาศัยวิธีการใช้แบบสอบถามและสัมภาษณ์เชิงลึกใน 2 กลุ่มประชากร ได้แก่ (1) ครัวเรือนที่ประกอบอาชีพทำนาและเกษตรกรรมในพื้นที่ชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จังหวัดขอนแก่น) และภาคกลาง (จังหวัดสุพรรณบุรี) และ (2) บุคลากรเกี่ยวข้องที่มีความรู้และมีบทบาทในการพัฒนาหมู่บ้าน (อาทิ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ราษฎรชาวบ้าน ผู้สูงอายุในหมู่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล สมาชิกเทศบาล เจ้าหน้าที่ภาครัฐในหน่วยงานหลักด้านการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาการเกษตร รวมถึงเจ้าหน้าที่ NGOs)

3.2.2 พื้นที่และกลุ่มตัวอย่างในการสำรวจ

เนื่องจากการศึกษานี้ต้องอาศัยการศึกษารูขี้อยู่เป็น Panel survey นั่นคือการติดตามสำรวจครัวเรือนเดิม ณ ช่วงเวลาต่างๆ กัน ดังนั้น กลุ่มตัวอย่างในการศึกษานี้จึงเป็นการสำรวจซ้ำจากกลุ่มตัวอย่างเดิมที่เคยจัดเก็บ² เมื่อปี 2531 มาทำการสัมภาษณ์ซ้ำอีกครั้งในปี 2552 โดยในแต่ละจังหวัด จะคัดเลือกหมู่บ้านเพื่อใช้ในการสำรวจจำนวน 3 หมู่บ้าน โดยแต่ละหมู่บ้านจะสะท้อนลักษณะของพื้นที่เพาะปลูกและสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไป ได้แก่ (1) พื้นที่นาในเขตชลประทาน (Irrigated) (2) พื้นที่นาฝน (Rainfed) และ (3) พื้นที่นาแห้งแล้ง/ น้ำท่วม (Drought/ Flood-prone) และครัวเรือนในแต่ละหมู่บ้านจะถูกสุ่มตัวอย่างแบบ Random sampling แต่อยู่บนพื้นฐานของการพิจารณาถึงสัดส่วนของพื้นที่การเพาะปลูกข้าวและรูปแบบการเป็นเจ้าของที่ดิน

ตาราง 1.3 พื้นที่และจำนวนกลุ่มตัวอย่างที่ทำการสำรวจ

รวม 240 ครัวเรือน	นาในเขตชลประทาน	นาฝน	นาแห้งแล้ง/ น้ำท่วม
สุพรรณบุรี (107 ครัวเรือน)	บ้านทุ่งชนะ ตำบลวังยาง อำเภอศรีประจันต์ (37 ครัวเรือน)	บ้านหนองสลักไธ ตำบลสระ กะโจม อำเภอดอนเจดีย์ (40 ครัวเรือน)	บ้านจระเข้ใหญ่ ตำบลจระเข้ใหญ่ อำเภอบางปลาม้า (30 ครัวเรือน)
ขอนแก่น (133 ครัวเรือน)	บ้านโคกนางาม ตำบล สำราญ อำเภอเมือง (48 ครัวเรือน)	บ้านไถ่นา ตำบลสำราญ อำเภอเมือง (36 ครัวเรือน)	บ้านเม็ง ตำบลบ้านเม็ง อำเภอ หนองเรือ (39 ครัวเรือน)

ผลจากการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม พบว่า ในการสำรวจปี 2552 มีจำนวนครัวเรือนที่ตอบแบบสอบถามทั้งหมด 240 ครัวเรือน เทียบกับครัวเรือนเดิมที่เคยสำรวจครั้งแรกในปี 2531 จำนวน 295 ครัวเรือน นั้นหมายความว่า มีจำนวนครัวเรือนที่ไม่สามารถติดตามเก็บข้อมูลได้ในปี 2552 จำนวน 55 ครัวเรือน เนื่องจากครัวเรือนส่วนหนึ่งมีการย้ายถิ่นออกนอกพื้นที่อย่างถาวร ขณะที่บางครัวเรือนมีหัวหน้าครัวเรือนและสมาชิกในครัวเรือนเสียชีวิตไปหมด นอกจากนี้ ยังมีอีกส่วนหนึ่งที่ไม่สามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นครัวเรือนใดเนื่องจากข้อมูลจากการสำรวจเดิมมีอยู่ไม่เพียงพอสำหรับการติดตาม

ดังนั้น ในการวิเคราะห์ของงานวิจัยฉบับนี้จึงใช้ข้อมูลสำรวจจากกลุ่มตัวอย่างของทั้งสองจังหวัดที่สามารถสำรวจได้ รวมทั้งสิ้น 240 ครัวเรือน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 82 ของครัวเรือนเดิม แบ่งเป็นภาคกลาง (จังหวัดสุพรรณบุรี) จำนวน 107 ครัวเรือน และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จังหวัดขอนแก่น) จำนวน 133 ครัวเรือน โดยพบว่ามีจำนวนครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนยังคงเป็นคนเดิมกับการสำรวจในครั้งแรก 129 ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 52 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด

² ภายใต้งานการศึกษาของภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งการศึกษาดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจผลกระทบจากการนำเทคโนโลยีพัฒนาพันธุ์ข้าวสายพันธุ์ใหม่มาใช้ต่อระดับรายได้ของครัวเรือนชาวนา

4. ผลการศึกษา

4.1 การวัดความยากจน

ในการศึกษาพลวัตการเปลี่ยนแปลงความยากจน จำเป็นต้องเริ่มจากการคำนวณระดับความยากจนเพื่อวัดว่าครัวเรือนใดบ้างตกอยู่ในความยากจน หรือครัวเรือนใดที่ไม่ได้อยู่ในความยากจน งานวิจัยนี้เลือกใช้วิธีการวัดความยากจนแบบสัมบูรณ์ (Absolute poverty) โดยอาศัยเครื่องชี้วัดจากข้อมูลรายได้ของครัวเรือนที่เก็บจากการสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม³

การวัดความยากจนแบบสัมบูรณ์จำเป็นต้องสร้างเส้นความยากจน⁴ ขึ้นเพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการจำแนกคนจนและคนไม่จน (Identification issue in measuring poverty) โดยคนจนในที่นี้ หมายถึง คนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน ซึ่งถูกคำนวณขึ้นมาโดยคำนึงถึงความต้องการอาหารและสินค้าอุปโภคที่จำเป็นพื้นฐานขั้นต่ำของครัวเรือน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าคนจนก็คือคนที่มีรายได้ไม่เพียงพอที่จะใช้จ่ายเพื่อซื้ออาหารและสินค้าจำเป็นพื้นฐานขั้นต่ำนั่นเอง

ในการวัดระดับและขนาดความยากจน (Aggregation issue in measuring poverty) วิธีที่ได้รับความนิยมและเป็นที่ยอมรับทั่วโลกคือวิธีการวัดตามแบบของ Foster-Greer-Thorbecke (FGT) (World Bank, 2009) ซึ่งมีสูตรการคำนวณ คือ

$$P_{\alpha} = \frac{1}{n} \sum_{y_i=1}^n \left(\frac{z - y_i}{z} \right)^{\alpha}$$

โดย y_i คือรายได้หรือรายได้ต่อหัวของครัวเรือน i

n คือจำนวนครัวเรือนทั้งหมด

z คือเส้นความยากจน

α คือ ตัวแปรแสดงระดับการให้ความสำคัญต่อการกระจายรายได้ (ถ้าค่า α แสดงว่าให้น้ำหนักของทุกครัวเรือนใกล้เคียงกัน แต่ถ้า α สูง แสดงว่าให้น้ำหนักแก่ครัวเรือนที่จนมากกว่า)

จากสูตรคำนวณข้างต้น สามารถคำนวณหาค่าดัชนีตัวชี้วัดความยากจนที่สำคัญ 3 ตัว ได้แก่ (1) สัดส่วนคนจน (head count ratio หรือ poverty incidence) เป็นตัวชี้ให้เห็นสัดส่วนของประชากรหรือครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่าระดับเส้นความยากจนที่กำหนดขึ้น (2) ดัชนีวัดช่องว่างความยากจน (poverty gap) เป็นตัวชี้วัดว่าคนจนเหล่านั้นมีระดับรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนมากน้อยเพียงใด โดยเป็นการหาค่าเฉลี่ยช่องว่างระหว่างเส้นความยากจนกับรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อเดือนของครัวเรือนยากจน ซึ่งสะท้อนว่าคนจนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนมากก็จะมีความยากลำบากมากกว่า และ

³ หลายการศึกษาระบุว่าโดยทั่วไปการวัดความยากจนในประเทศกำลังพัฒนาควรจะใช้ค่าใช้จ่ายเป็นตัววัดความยากจนมากกว่าการใช้รายได้ เนื่องจาก การจัดเก็บข้อมูลรายได้ของครัวเรือนมักจะต่ำกว่าความเป็นจริงและมีความผันผวนกว่า ในขณะที่ครัวเรือนจะจดจำข้อมูลรายจ่ายได้แม่นยำกว่า และ ข้อมูลรายจ่ายสะท้อนถึงแบบแผนการบริโภคได้ดี อย่างไรก็ตาม ข้ออ่อนของการใช้ข้อมูลรายจ่ายก็คืออาจมีการบันทึกรายจ่ายเพื่อซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยที่เกิดขึ้นในปีนั้น โดยที่ไม่ได้คำนึงถึงอายุการใช้งานของสินค้านั้นๆ ด้วย (Deaton and Grosh, 2000; สมชัย จิตสุชน, 2001, World Bank, 2009)

⁴ วิธีการคำนวณเส้นความยากจนดู สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550

(3) ดัชนีความรุนแรงของความยากจน (severity of poverty) เป็นตัวชี้วัดภาวะการกระจายรายได้ในกลุ่มคนจนที่อยู่ใต้เส้นความยากจน (ซึ่งมักใช้สำหรับเปรียบเทียบความรุนแรงของความยากจนระหว่างกลุ่มประชาชนในห้วงเวลาต่างกัน) เป็นการวัดที่พิจารณาให้ความสำคัญกับกลุ่มคนจนที่มีปัญหาความยากจนรุนแรงหรือมีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนมากๆ เพื่อบ่งชี้ภาวะการกระจายรายได้ในกลุ่มคนจนที่อยู่ใต้เส้นความยากจน โดยทำการถ่วงน้ำหนักมากให้กับค่าที่ต่ำกว่าเส้นความยากจนมาก

งานวิจัยนี้ได้คำนวณตัวชี้วัดความยากจนทั้งสามตัวชี้วัด โดยใช้เส้นความยากจนทางการของไทย⁵ ที่เผยแพร่โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยข้อมูลจากตารางชี้ให้เห็นว่า สัดส่วนคนจน (Headcount ratio) ลดลงอย่างชัดเจนจากร้อยละ 51.7 เป็นร้อยละ 16.7 ในปี 2552 โดยเป็นการลดลงของคนจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากกว่า คือลดลงจากร้อยละ 68.4 เป็นร้อยละ 21.1 ส่วนภาคกลางลดลงจากร้อยละ 30.8 เป็นร้อยละ 11.2 สะท้อนว่าความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ครัวเรือนระหว่างภูมิภาคลดลง อย่างไรก็ตาม สัดส่วนคนจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังคงสูงกว่าภาคกลาง สำหรับช่องว่างความยากจนและความรุนแรงของความยากจนลดลงเช่นเดียวกัน ซึ่งผลการคำนวณข้อมูลจากการสำรวจพบว่าดัชนีทั้งสามตัวชี้วัดมีทิศทางสอดคล้องกับข้อมูลดัชนีระดับประเทศและระดับภาค

ตาราง 1.4 ดัชนีความยากจนของครัวเรือนที่คำนวณได้จากการสำรวจ

(%)	ทั้งประเทศ		ภาคกลาง		ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	
	2531	2552	2531	2552	2531	2552
สัดส่วนคนจน	51.7	16.7	30.8	11.2	68.4	21.1
(Official rate*)	(49.7)	(10.4)	(36.5)	(3.0)	(60.6)	(15.2)
ช่องว่างความยากจน	20.3	6.4	9.7	4.1	28.9	8.3
(Official rate*)	(13.6)	(1.8)	(9.2)	(0.4)	(17.3)	(2.5)
ความรุนแรงความยากจน	10.4	3.2	4.2	1.9	15.3	4.3
(Official rate*)	(5.2)	(0.5)	(3.4)	(0.1)	(6.7)	(0.6)
เส้นความยากจนทางการ (บาทต่อคนต่อเดือน)	557	1488	645	1563	500	1452

หมายเหตุ: * ตัวเลขในวงเล็บแสดงข้อมูลดัชนีความยากจนในพื้นที่ชนบท ซึ่งเป็นข้อมูลของประเทศที่เผยแพร่อย่างเป็นทางการโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553

⁵ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ทำการปรับปรุงเส้นความยากจนให้มีความทันสมัยและเป็นที่ยอมรับมากยิ่งขึ้น โดยได้มอบหมายให้สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย ทำการศึกษาและนำเสนอผลเบื้องต้น และได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนการวิจัยจาก United Nations Development Programmes (UNDP) โดยใช้ ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคม (SES) ปี 2545 เป็นพื้นฐานในการคำนวณ ซึ่ง SES2545 สะท้อนแบบแผนการบริโภคของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจโดยรวม และรวมผลของวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 ด้วย และใช้ข้อมูลโครงสร้างประชากรใหม่ ตามสำมะโนประชากรในปี 2543 นอกจากนี้ยังใช้ข้อมูลความต้องการสารอาหาร (แคลอรีและโปรตีน) แยกตามอายุและเพศ ปี 2546 ของกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข

4.2 รูปแบบพลวัตความยากจน

โดยทั่วไป รูปแบบพลวัตความยากจนสามารถคำนวณได้จากการวิเคราะห์เมตริกซ์การเปลี่ยนผ่าน (Transition matrix analysis) โดยเริ่มจากการคำนวณฐานะความยากจนของแต่ละครัวเรือนในปี 2531 และ 2552 แล้วนำมาสร้างเมตริกซ์เปรียบเทียบระหว่างสองช่วงเวลา ซึ่งผลจากการวิเคราะห์จะสามารถแบ่งความยากจนออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

- (1) กลุ่มจนเรื้อรัง (Chronic poor) ได้แก่ ครัวเรือนที่ตกอยู่ในความยากจนทั้งในปี 2531 และ 2552
- (2) กลุ่มออกจากความยากจน (Move out of poverty) ได้แก่ ครัวเรือนที่อยู่ในความยากจนปี 2531 แต่ไม่อยู่ในความยากจนปี 2552
- (3) กลุ่มเข้าสู่ความยากจน (Move into poverty) ได้แก่ ครัวเรือนที่ไม่อยู่ในความยากจนปี 2531 แต่ตกอยู่ในความยากจนปี 2552
- (4) กลุ่มไม่เคยจน (Never poor) ได้แก่ ครัวเรือนที่ไม่อยู่ในความยากจนทั้งในปี 2531 และ 2552

จากผลการวิเคราะห์ จะได้รูปแบบพลวัตความยากจน คือ ร้อยละ 10 ของครัวเรือนเป็นครัวเรือนยากจนเรื้อรัง (Chronic poor) นั่นคือตกอยู่ในความยากจนทั้งปี 2531 และ 2552 ในขณะที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 50 เป็นครัวเรือนยากจนชั่วคราว (Transient poor) นั่นคือตกอยู่ในความยากจนในปี 2531 หรือ 2552 ปีใดปีหนึ่ง โดยร้อยละ 42 เป็นครัวเรือนที่สามารถออกจากความยากจนได้ (Moving out of poverty) และร้อยละ 8 เป็นครัวเรือนที่กลับเข้าสู่ความยากจน (Moving into poverty) ซึ่งสัดส่วนครัวเรือนที่ออกจากความยากจนมากกว่าครัวเรือนที่กลับเข้าสู่ความยากจน สอดคล้องกับแนวโน้มสัดส่วนคนจน (Headcount ratio) ที่ลดลงจากร้อยละ 51.7 เป็นร้อยละ 16.7 สำหรับครัวเรือนที่ไม่เคยอยู่ในความยากจนเลยมีสัดส่วนร้อยละ 40 ของครัวเรือนทั้งหมด จะเห็นว่าภายใต้แนวโน้มสัดส่วนความยากจนที่ลดลงของประเทศไทย พบว่าสัดส่วนของครัวเรือนที่เข้าและออกจากความยากจนมีสูงกว่าผู้ที่อยู่ในความยากจนเรื้อรัง ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลของประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ (Baulch and Hoddinott, 2000)

เมื่อแยกภูมิภาค พบว่ามีทิศทางเช่นเดียวกับภาพรวมทั้งประเทศ นั่นคือกลุ่มครัวเรือนยากจนเรื้อรังในภาคกลางมีเพียงร้อยละ 6 และกลุ่มครัวเรือนยากจนชั่วคราวประมาณร้อยละ 33 ซึ่งประกอบด้วยครัวเรือนที่สามารถออกจากความยากจนได้ร้อยละ 25 และครัวเรือนที่กลับเข้าสู่ความยากจนร้อยละ 8 ในขณะที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสัดส่วนครัวเรือนที่สามารถออกจากความยากจนได้สูงร้อยละ 56 และกลุ่มที่กลับเข้าสู่ความยากจนร้อยละ 8 อย่างไรก็ตาม ยังมีครัวเรือนที่ไม่สามารถออกจากความยากจนและยังคงเป็นครัวเรือนยากจนเรื้อรังอีกถึงร้อยละ 13 ของครัวเรือนทั้งหมดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ตาราง 1.5 รูปแบบพลวัตความยากจน ปี 2531 และ 2552

	กลุ่มจนเรื้อรัง (Chronic poor) จนปี 2531 และ 2552	กลุ่มออกจากความ ยากจน (Moving out of poverty)	กลุ่มเข้าสู่ความ ยากจน (Moving into poverty)	กลุ่มไม่เคยจน (Never poor) ไม่จนปี 2531 และ 2552	รวม
ทั้งประเทศ	9.6	42.1	7.9	40.4	100.0
ภาคกลาง	5.6	25.2	7.5	61.7	100.0
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	12.8	55.6	8.3	23.3	100.0

ที่มา: ข้อมูลจากการสำรวจ

4.4 การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานแสดงลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญของครัวเรือน และสินทรัพย์ที่ครัวเรือนครอบครอง จำแนกตามกลุ่มพลวัตความยากจน

หากพิจารณาตามลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญของครัวเรือน โดยจำแนกตาม 4 กลุ่มพลวัตความยากจน ในปี 2531 และ 2552 จะสามารถเห็นความแตกต่างของลักษณะในแต่ละกลุ่มครัวเรือน ซึ่งการแจกแจงลักษณะที่แตกต่างนี้มีความสำคัญมากในการกำหนดความสัมพันธ์ของแต่ละปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดพลวัตความยากจนในแต่ละกลุ่ม

ผลการศึกษาพบว่าครัวเรือนยากจนเรื้อรังมีลักษณะทางประชากรโดยทั่วไป คือ อายุเฉลี่ยของหัวหน้าครัวเรือนและอัตราการการพึ่งพิงหรือภาระในการเลี้ยงดูสมาชิกในครัวเรือนสูงเมื่อเทียบกับกลุ่มความยากจนอื่น รวมทั้งมีสัดส่วนของหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นเพศหญิงสูงเช่นกัน นอกจากนี้ ในส่วนของสินทรัพย์ทุนต่างๆ ครัวเรือนยากจนเรื้อรังยังถือครองสินทรัพย์ทุนต่างๆ ในระดับต่ำ ด้านทุนมนุษย์ พบว่ามีระดับการศึกษาเฉลี่ยของหัวหน้าครัวเรือน และการศึกษาของสมาชิกในวัยแรงงานอยู่ในระดับต่ำกว่าครัวเรือนกลุ่มอื่น โดยครัวเรือนยากจนเรื้อรังส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อยู่ในระดับต่ำกว่าประถมศึกษา ด้านอาชีพ พบว่า หัวหน้าครัวเรือนยังคงประกอบอาชีพเกษตรกร และเปลี่ยนไปเป็นนอกภาคเกษตรในสัดส่วนน้อยมาก ด้านที่ดิน พบว่ามีขนาดที่ดินที่ถือครอง ขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าว และขนาดที่ดินในพื้นที่ชลประทานต่ำ นอกจากนี้ยังมีผลผลิตต่อไร่ลดลง และด้านทุนกายภาพ พบว่าครอบครองสินทรัพย์ประเภทเครื่องมือเครื่องจักรทางการเกษตรสูงกว่าสินทรัพย์นอกภาคเกษตร⁶ แต่อยู่ในระดับต่ำ ในขณะที่ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการเข้าและออกจากความยากจนของครัวเรือนที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงขนาดของครัวเรือน และการถือครองสินทรัพย์ที่ดินและทุนกายภาพที่แตกต่างกัน ส่วนขนาดของที่ดินไม่ได้แสดงให้เห็นว่ามีอิทธิพลต่อการเข้าและออกจากความยากจนของครัวเรือน

สำหรับโครงสร้างรายได้ครัวเรือนตามกลุ่มพลวัตความยากจนแสดงให้เห็นว่า รายได้นอกภาคเกษตรมีส่วนทำให้ครัวเรือนยากจนสามารถออกจากความยากจนได้ อย่างไรก็ตาม อาจไม่ได้ช่วยครัวเรือนที่อยู่ในความยากจนเรื้อรังเนื่องจากพบว่ายังมีครัวเรือนที่ยังคงอยู่ในความยากจนเรื้อรังแม้ครัวเรือนดังกล่าวจะมีสัดส่วนรายได้มาจากภาคนอกเกษตรเป็นหลัก ทั้งนี้ เนื่องจากการพึ่งพิงรายได้จากนอกภาคเกษตรของครัวเรือนยากจนเรื้อรังส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับจ้างที่ได้ค่าแรงรายวัน ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับนายจ้างซึ่งมีอำนาจต่อรองมากกว่าและบางส่วนเป็นงานตามฤดูกาล อาทิ งานในภาค

⁶ สินทรัพย์ทุนภาคเกษตร หมายถึง เครื่องมือเครื่องจักรที่ใช้ในการเพาะปลูกทางการเกษตรที่ครัวเรือนครอบครอง ได้แก่ รถไถเดินตาม เครื่องสูบน้ำรวมหัวสูบ และเครื่องฉีดพ่นแมลง ส่วนสินทรัพย์ทุนนอกภาคเกษตร หมายถึง ยานพาหนะที่ครัวเรือนครอบครอง ได้แก่ จักรยานยนต์ และจักรยาน

ก่อสร้าง ภาคอุตสาหกรรม ทำให้มีความไม่แน่นอนของรายได้สูง หากมีการเลิกจ้างหรือไม่มีงานรองรับในอนาคต ก็จะส่งผลให้ครัวเรือนขาดรายได้และตกอยู่ในความยากจนต่อไป ในขณะที่ครัวเรือนที่สามารถออกจากความยากจนได้ส่วนใหญ่จะพึ่งพารายได้จากนอกภาคเกษตรในส่วนที่เป็นค่าจ้างแรงงานและเงินเดือน รวมทั้งรายได้จากการประกอบกิจการส่วนตัวเป็นหลัก ซึ่งมีความแน่นอนของแหล่งรายได้มากกว่า ดังนั้น แนวทางการแก้ไขปัญหาความยากจนของครัวเรือนจึงไม่ควรมุ่งเน้นให้ความสำคัญแต่เฉพาะการพัฒนารายได้นอกภาคเกษตร แต่ต้องให้ความสำคัญกับแนวทางการเพิ่มรายได้จากภาคเกษตรด้วย เพื่อสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงทางรายได้ของครัวเรือนและให้ครัวเรือนที่ยากจนสามารถหลุดพ้นจากความยากจนได้อย่างแท้จริง

ตาราง 1.6 ลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของครัวเรือน จำแนกตามกลุ่มพลวัตความยากจน

	จนเรื้อรัง		จนครั้งคราว				ไม่เคยจน		รวม	
			ออกจากความจน		เข้าสู่ความจน					
	2531	2552	2531	2552	2531	2552	2531	2552	2531	2552
ลักษณะเชิงโครงสร้างประชากร										
อายุหัวหน้าครัวเรือน (ปี)	53.8	66.5	48.1	62.3	44.2	69.8	50.8	59.8	49.7	62.5
เพศหัวหน้าครัวเรือน (สัดส่วนหัวหน้าครัวเรือน เพศหญิง)	17.0	36.0	16.0	37.0	26.0	53.0	9.0	32.0	14.4	34.9
ขนาดครัวเรือน (คน)	5.3	5.0	5.5	4.3	4.5	4.4	4.7	4.0	5.0	4.3
จำนวนสมาชิก (คน)										
0-14	1.4	2.0	1.8	0.8	1.3	0.8	1.2	0.5	1.4	0.7
15-59	3.4	1.7	3.5	2.7	2.9	2.3	3.1	2.6	3.2	2.5
60+	0.7	1.3	0.4	0.9	0.8	1.3	0.5	1.0	0.6	1.1
สัดส่วนสมาชิก (%)										
0-14	27.0	22.0	30.0	14.0	35.0	16.0	22.0	10.0	28.0	13.0
15-59	63.0	37.0	62.0	59.0	65.0	47.0	65.0	62.0	60.0	59.0
60+	10.0	41.0	8.0	27.0	18.0	37.0	13.0	28.0	13.0	30.0
อัตราภาวะพึ่งพิง (%)	65.5	149.6	62.7	60.0	74.6	101.8	54.8	55.8	62.5	74.6

	จนเรื้อรัง		จนชั่วคราว				ไม่เคยจน		รวม	
			ออกจากความจน		เข้าสู่ความจน					
	2531	2552	2531	2552	2531	2552	2531	2552	2531	2552
ระดับการศึกษา										
การศึกษาหัวหน้า	2.6	4.2	3.0	4.9	2.8	4.5	3.2	4.9	3.0	4.8
การศึกษาสมาชิกวัยกำลัง แรงงาน (ปี)	3.1	5.9	4.2	7.2	3.2	6.0	4.5	7.4	4.2	7.0
สัดส่วน (%)										
ต่ำกว่าประถม	29.0	0.0	24.0	0.0	23.0	3.0	21.0	0.0	24.7	1.3
ประถมศึกษา	68.0	57.0	67.0	51.0	75.0	62.0	66.0	43.0	70.7	49.0
มัธยมต้น	3.0	31.0	4.0	34.0	1.0	27.0	8.0	23.0	5.3	33.3
มัธยมปลาย	1.0	11.0	2.0	15.0	1.0	12.0	4.0	16.0	2.4	12.8
มหาวิทยาลัย (รวม ปวช/ปวส)	0.0	0.0	1.0	12.0	0.0	0.0	1.0	14.0	1.2	8.6
ที่ดิน										
ขนาดฟาร์ม (ไร่)	18.1	8.8	19.4	13.8	30.0	20.0	32.5	30.0	26.9	21.9
ขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าว	16.9	14.1	17.2	25.5	27.6	20.0	40.9	58.5	29.4	35.0
ขนาดพื้นที่มีชลประทาน	29.3	29.0	36.4	61.5	25.3	21.4	63.5	75.5	53.7	67.4
ความถี่ในการปลูกข้าว	1.3	1.4	1.3	1.7	1.3	1.5	1.6	2.0	1.4	1.7
ผลผลิตข้าว (กิโลกรัมต่อไร่)	297.0	245.0	315.0	429.0	346.3	277.5	440.4	452.2	365.3	420.0
สัดส่วนการถือครองที่ดิน ที่ดินครัวเรือนทั้งหมด	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
ที่ดินของตัวเอง	91.3	66.7	92.1	76.2	73.7	63.6	89.7	85.6	90.4	80.0
- ที่ดินของตัวเอง (แต่ไม่ทำการเกษตร)	0.0	14.8	0.0	5.9	0.0	18.2	0.0	4.2	0.0	7.5
เช่าที่ดินผู้อื่นทำการเกษตร	8.7	14.8	7.9	10.9	26.3	13.6	10.3	7.2	9.6	10.8
ไม่มีที่ดิน	0.0	3.7	0.0	5.9	0.0	4.5	0.0	3.1	0.0	4.6
ให้ผู้อื่นเช่าที่ดินของ ตัวเอง	0.0	0.0	0.0	6.9	0.0	4.5	0.0	3.1	0.0	4.6
สินทรัพย์ทุนภาคเกษตร	2,042	9,840	3,586	2,2022	2,680	12,042	13,144	28,632	5,303	19,405
สินทรัพย์ทุนนอกภาค เกษตร	7,000	20,304	8,969	48,905	5,474	26,000	10,940	47,907	8,096	34,779
มูลค่าปศุสัตว์สุทธิ	51	3,419	463	9,568	2,674	13,650	1,529	21,831	1,179	12,117
มูลค่าพืชผลสวนครัว	502	220	383	830	611	105	417	2,008	478	790

	จนเรื้อรัง		จนชั่วคราว				ไม่เคยจน		รวม	
			ออกจากความจน		เข้าสู่ความจน					
	2531	2552	2531	2552	2531	2552	2531	2552	2531	2552
รายได้รวม										
<i>รายได้ภาคเกษตร</i>	<i>80.1</i>	<i>30.8</i>	<i>84.8</i>	<i>28.7</i>	<i>83.3</i>	<i>68.3</i>	<i>88.0</i>	<i>56.4</i>	<i>86.6</i>	<i>45.1</i>
ข้าว	67.0	17.3	66.9	13.7	62.7	21.8	65.8	26.8	65.8	21.3
พืชผลอื่นๆ/ปศุสัตว์	8.7	7.0	8.1	4.1	14.3	30.3	16.6	22.0	14.4	14.8
แรงงานภาคเกษตร	4.3	6.5	9.7	8.2	6.3	15.2	4.2	6.9	5.5	7.6
ค่าเช่าที่ดินและ เครื่องจักร	0.0	0.0	0.0	2.7	0.0	0.9	1.4	0.6	0.9	1.4
<i>รายได้นอกภาคเกษตร</i>	<i>19.9</i>	<i>69.2</i>	<i>15.2</i>	<i>71.3</i>	<i>16.8</i>	<i>31.7</i>	<i>12.0</i>	<i>43.6</i>	<i>13.4</i>	<i>54.9</i>
แรงงานรับจ้าง	8.6	30.6	10.3	13.9	11.4	11.0	5.6	5.9	7.1	9.6
เงินเดือน	0.0	9.9	1.0	33.7	0.0	3.5	3.0	18.2	2.2	24.0
กำไรสุทธิจากกิจการ ส่วนตัว	0.5	3.0	1.2	9.4	0.9	2.2	1.6	10.9	1.4	10.0
เงินส่งกลับ	10.8	8.1	2.5	10.0	4.3	3.3	1.7	7.0	2.5	8.1
อื่นๆ (รวมเบี้ยคนชรา และพิการ)	0.0	17.5	0.0	4.4	0.0	11.8	0.0	1.7	0.0	3.2

ที่มา: ข้อมูลจากการสำรวจ

4.5 ปัจจัยกำหนดพลวัตความยากจน

การศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อพลวัตความยากจน นับเป็นกระบวนการสำคัญที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจอย่าง ถ่องแท้เกี่ยวกับสาเหตุและกระบวนการในการเกิดพลวัตความยากจน ซึ่งจะส่งผลให้การกำหนดนโยบายแก้ไขปัญหาคความยากจนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถกำหนดการจัดสรรทรัพยากรเพื่อแก้ไขปัญหาได้อย่างแท้จริง

งานวิจัยนี้ อาศัยแนวคิดวิเคราะห์พหุตัวแปรหรือตัวแปรหลายตัว (Multivariate analysis approach) ซึ่งประกอบด้วย 2 แบบจำลองสำคัญ ได้แก่ แบบจำลองตัวแปรไม่ต่อเนื่อง และแบบจำลองตัวแปรต่อเนื่อง

(1) แบบจำลองตัวแปรไม่ต่อเนื่อง (Discrete model) เป็นแบบจำลองวิเคราะห์ตัวแปรตามที่มีลักษณะไม่ต่อเนื่อง หรือเป็นตัวแปรหุ่น (Discrete dependent variable approach) ซึ่งตัวแปรตามในที่นี้ ได้แก่ การจำแนกครัวเรือนออกเป็นกลุ่มพลวัตความยากจนต่างๆ อาทิ กลุ่มยากจนเรื้อรัง กลุ่มยากจนครั้งคราว และกลุ่มไม่เคยยากจน เป็นต้น โดยอาศัยเทคนิคทางเศรษฐมิติ Multinomial logit model ในการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระและตัวแปรตาม

การหาความสัมพันธ์ของตัวแปรตามที่มีผลลัพธ์หลายตัวเลือกหรือหลายกลุ่มที่เหมาะสมประกอบด้วย 2 วิธี คือ วิธีวิเคราะห์แบบจำลองสมการถดถอยพหุโลจิสติกส์ (Multinomial logit model) และแบบจำลองสมการถดถอยโพรบิต (Probit regression model)

(2) แบบจำลองตัวแปรต่อเนื่อง (Continuous model) เป็นแบบจำลองวิเคราะห์ตัวแปรตามที่มีลักษณะต่อเนื่อง ซึ่งในที่นี้ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระดับชีวิตความเป็นอยู่ (Living standards) เพื่อสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงสถานะความยากจนของครัวเรือนได้ โดยวัดระดับความเป็นอยู่ที่เปลี่ยนแปลงไปจากการเปลี่ยนแปลงของรายได้ที่แท้จริงต่อหัวของครัวเรือน

4.5.1 ผลจากแบบจำลองสมการถดถอยพหุโลจิสติกส์ (Multinomial logistic regression model)

ผลการวิเคราะห์จากแบบจำลอง Multinomial Logistic ทั้งสองแบบจำลอง คือแบบจำลองฐานและแบบจำลองขยาย ให้ผลสอดคล้องกัน โดยสามารถแสดงค่าความสัมพันธ์ของตัวแปรอิสระต่างๆ ได้ดังนี้

(1) ลักษณะโครงสร้างประชากรของครัวเรือน (Demographic factors)

เมื่อพิจารณาข้อมูลลักษณะโครงสร้างประชากรของครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนที่มีขนาดใหญ่ขึ้นมีความเป็นไปได้ที่จะเป็นครัวเรือนที่อยู่ในความยากจนเรื้อรัง เช่นเดียวกับการทำให้ครัวเรือนออกจากความยากจนได้ โดยนอกเหนือจากขนาดของครัวเรือนแล้วพบว่าองค์ประกอบของโครงสร้างครัวเรือนมีความสำคัญต่อการกำหนดพลวัตความยากจนเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัดส่วนของผู้ที่อยู่ในกำลังแรงงานที่มีความสัมพันธ์เป็นลบต่อความยากจนเรื้อรัง นั่นหมายความว่า การลดลงของสัดส่วนสมาชิกในวัยแรงงานจะเพิ่มความเป็นไปได้ที่ครัวเรือนจะตกอยู่ในความยากจนเรื้อรัง เนื่องจากสัดส่วนสมาชิกที่อยู่ในวัยเด็กหรือวัยชราเพิ่มขึ้นเป็นวัยที่ต้องอาศัยพึ่งพิงคนอื่นและไม่สามารถหาเลี้ยงชีพด้วยตัวเองได้ ซึ่งเป็นการเพิ่มสัดส่วนจำนวนผู้ที่ไม่สามารถหารายได้ในครอบครัวต่อจำนวนผู้มีรายได้ หรือที่เรียกว่าอัตราภาระพึ่งพิง ส่งผลให้เพิ่มความเป็นไปได้ที่ครัวเรือนจะอยู่ในความยากจนเรื้อรัง (ดู Haddad and Ahmed, 2003) นอกจากนี้ พบว่าเพศหัวหน้าครัวเรือนกลับมีความสำคัญต่อการเข้าสู่ความยากจน โดยหัวหน้าครัวเรือนเพศหญิงเพิ่มความน่าจะเป็นที่ครัวเรือนจะเข้าสู่ความยากจน แม้ว่าตลาดแรงงานในปัจจุบันจะเปิดโอกาสให้แรงงานเพศหญิงให้เข้าทำงานได้มากขึ้น แต่ครัวเรือนที่สำรวจส่วนใหญ่ยังเป็นครัวเรือนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและโดยมากการเปลี่ยนหัวหน้าครัวเรือนเนื่องจากหัวหน้าครัวเรือนเพศชายอยู่ในวัยชราเสียชีวิตหรือไม่สามารถดูแลตัวเอง ส่งผลให้หัวหน้าครัวเรือนเพศหญิงซึ่งมีอายุมากไม่สามารถทำงานเพื่อหารายได้ได้อย่างเต็มที่ จึงมีโอกาสดังกล่าวที่ครัวเรือนตกเข้าสู่ความยากจน

(2) ทุนมนุษย์

หลายการศึกษาและงานวิจัยก็ได้สนับสนุนความสัมพันธ์ที่ว่าระดับการศึกษาที่เพิ่มขึ้นจะช่วยลดโอกาสการตกเป็นครัวเรือนยากจนเรื้อรัง และโดยเฉพาะการได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นเช่น มัธยมศึกษา (Jalan and Ravillion; 1999; McCulloch and Baulch, 2000; McKay and Lawson; 2003; Justino et al., 2008) นอกจากนี้ การเพิ่มการลงทุนในทุนมนุษย์ไม่เพียงแต่จะอยู่ในรูปของการศึกษาในสถานศึกษาเท่านั้น การอบรมหรือจัดการทางด้านทักษะในที่ทำงานให้แก่แรงงานก็มีส่วนสำคัญต่อการลดโอกาสการตกอยู่ในความยากจนเรื้อรังด้วย (Gaiha and Deolaliker, 1993)

ผลการวิเคราะห์ที่ได้จากแบบจำลอง Multinomial logit ก็สอดคล้องกับการศึกษาในหลายประเทศข้างต้น โดยเมื่อพิจารณาด้านคุณภาพของทุนมนุษย์ พบว่า การศึกษาของสมาชิกในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้นจะส่งผลให้ครัวเรือนมีโอกาสที่จะอยู่ในความยากจนเรื้อรังลดลง ในขณะที่เดียวกันการศึกษาของสมาชิกในวัยแรงงานที่เพิ่มขึ้นยังเป็นปัจจัยที่ลดโอกาสที่ครัวเรือนจะเข้าสู่ความยากจนด้วย และเมื่อพิจารณาแยกตามระดับการศึกษา จะเห็นแนวโน้มที่ชัดเจนขึ้น นั่นคือ สมาชิก

วัยแรงงานที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่า หากมีจำนวนเพิ่มขึ้นจะมีความเป็นไปได้ที่ครัวเรือนดังกล่าวจะยังคงอยู่ในความยากจนเรื้อรังต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลเบื้องต้นที่แสดงว่าสมาชิกครัวเรือนเกินครึ่งของกลุ่มยากจนเรื้อรังจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาเท่านั้น อย่างไรก็ตาม หากสมาชิกวัยแรงงานจบการศึกษาที่สูงกว่าระดับประถมคือในระดับมัธยมปลายจะลดโอกาสที่จะเป็นครัวเรือนยากจนเรื้อรังได้

สำหรับการประกอบอาชีพ พบว่าการเพิ่มขึ้นของจำนวนสมาชิกในวัยแรงงานที่ประกอบอาชีพในภาคนอกเกษตรจะลดโอกาสที่ครัวเรือนจะไม่อยู่ในความยากจนเรื้อรังหรือกลับเข้าสู่ความยากจน ในทางกลับกัน สมาชิกครัวเรือนที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรมากขึ้นกลับมีโอกาที่จะเพิ่มความเป็นไปได้ที่ครัวเรือนจะกลับเข้าสู่ความยากจนในภายหลังได้

(3) ที่ดิน

จากผลการวิเคราะห์ที่ได้จากแบบจำลอง พบว่าปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับที่ดินที่ใช้เพาะปลูกข้าวเป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการกำหนดพลวัตความยากจน ซึ่งในที่นี้รวมถึงขนาดของพื้นที่เพาะปลูกข้าว พื้นที่เพาะปลูกในเขตชลประทาน และผลผลิตข้าว โดยพบว่าหากปัจจัยเหล่านี้เพิ่มขึ้นมีแนวโน้มที่จะช่วยให้ครัวเรือนไม่ตกอยู่ในความจนเรื้อรัง ซึ่งสอดคล้องกับหลายการศึกษาก่อนหน้า (Gaiha and Deolaike, 1993; Jalan and Ravallion, 1999; Haddad and Ahmed, 2003) ในขณะที่แบบจำลองแสดงให้เห็นว่าขนาดของฟาร์มไม่มีความสัมพันธ์กับพลวัตความยากจน ส่วนหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่าการใช้ประโยชน์จากที่ดินที่ครัวเรือนมีอยู่โดยวัดจากพื้นที่เพาะปลูกนั้นมีความสำคัญกว่าขนาดของที่ดิน จะเห็นจากข้อมูลในเบื้องต้นว่าครัวเรือนมีแนวโน้มที่จะถือครองที่ดินที่มีขนาดเล็กลงเรื่อยๆ ซึ่งสอดคล้องกับ Lanjouw and Stern (1993) ที่ได้กล่าวไว้ในการศึกษาเกี่ยวกับความยากจนในประเทศอินเดียว่าปริมาณการสะสมสินทรัพย์ที่เพิ่มขึ้นของครัวเรือนมีความสำคัญน้อยกว่าผลตอบแทนหรือประโยชน์ที่ได้จากสินทรัพย์นั้น

(4) การเปลี่ยนแปลงสินทรัพย์

ผลจากแบบจำลองแสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของสมาชิกในครัวเรือนมีอิทธิพลสำคัญที่จะทำให้ครัวเรือนยากจนเรื้อรัง โดยการเพิ่มขึ้นของจำนวนสมาชิกในวัยเด็กและวัยชราที่มีแนวโน้มที่จะส่งผลให้ครัวเรือนมีโอกาเป็นครัวเรือนยากจนเรื้อรังมากขึ้น นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงหัวหน้าครัวเรือนจากชายเป็นหญิงยังส่งผลให้ครัวเรือนมีโอกาเข้าสู่ความยากจนมากขึ้นด้วย

(5) ปัจจัยเสี่ยงต่างๆ

ความเสี่ยงของครัวเรือนจากการเสียชีวิตของหัวหน้าครัวเรือน และผลกระทบจากภาวะน้ำท่วม พื้นที่ทางการเกษตร ส่งผลทางบวกต่อการตกอยู่ในความยากจนเรื้อรังมากขึ้น

ตาราง 1.7: Results of the multinomial logit model with base equal to never poor, 1988 and 2009

Pseudo R2 = 0.6113 LR chi2(114) = 339.18							
	Chronic poor		Moving out		Moving into		Never poor
Variables	Marginal effect	T ratio	Marginal effect	T ratio	Marginal effect	T ratio	Marginal effect
Constant	2.6380		5.8975	1.74*	24.7968	2.57***	
Demographics							
Age of head	0.0007	1.52	-0.0010	-0.11	-0.0002	-1.85*	0.0009
Female head	0.0003	0.79	0.0563	1.46	0.2732	3.21***	-0.3295
Dependency ratio	0.0002	1.76	-0.0011	-0.43	0.0001	2.12	0.0011
Household size	0.0075	2.17**	0.2223	2.19**	0.0009	1.20	-0.0231
Working members	-0.0191	-2.99***	-0.2045	-1.46	-0.0039	-2.39**	0.1064
Elderly	0.0083	0.77	0.0085	0.04	0.0028	1.10	-0.0093
Education							
Education of household head	0.0084	2.63***	-0.0217	-0.44	0.0019	2.15**	0.1209
Education of household members	-0.0130	-2.3**	-0.0629	-0.71	-0.0042	-2.64***	0.0642
Not complete primary	0.0100	2.21**	-0.4023	-2.17**	0.0024	1.86*	-0.0034
Primary	0.0121	3.31***	0.2258	2.59***	0.0026	2.39**	-0.1271
Lower secondary	0.0176	1.44	0.0882	0.50	-0.0039	-1.00	-0.0899
Land							
Farm size	-0.0409	-1.67*	-0.3121	-0.55	0.0290	1.33	0.3159
Cultivated land	-0.0812	-2.42**	-0.1469	-0.26	-0.0200	-2.17**	1.4682
Irrigated area	-0.0373	-2.19**	-0.9650	-1.68	-0.0142	-2.51**	0.3689
Rice yield	-0.0070	-2.38**	0.3707	3.18***	-0.0008	-1.39	-0.1714
Physical asset							
Agricultural asset	-0.0012	-1.29	-0.0847	-1.89**	-0.0008	-1.78*	0.0848
Non-agricultural asset	-0.0021	-1.14	0.0371	1.17	-0.0007	-1.39	-0.0368
Occupation							
Farmer	-0.0016	-0.33	0.0485	0.7	0.0031	2.69***	-0.2484
Non-farm workers	-0.0073	-2.15**	0.0321	0.5	-0.0018	-1.86*	-0.0313
Unemployed	-0.0118	-1.11	0.0765	0.37	0.0070	2.59***	-0.1754
Shock dummy							
Death of household head	0.0528	2.06**	0.1658	0.89	0.0009	1.24	-0.1712
Death of household members	0.0140	0.87	0.0680	0.31	-0.0020	-1.42	-0.0694
Illness	0.0239	1.38	-0.0834	-0.54	-0.0010	-1.13	0.0310
Flood	0.0109	1.93**	-0.1943	-0.74	0.0001	-0.12	0.1954
Drought	0.0006	-0.03	-0.0694	-0.37	0.0437	2.24**	0.0489
Migration	-0.0044	0.53	0.4573	1.88**	-0.0008	0.89	-0.0569

	Chronic poor		Moving out		Moving into		Never poor
Variables	Marginal effect	T ratio	Marginal effect	T ratio	Marginal effect	T ratio	Marginal effect
Change variables							
Change sex of household head	0.0249	1.84*	0.2089	1.33	0.0212	3.25***	-0.2326
Change of household head	-0.0060	-0.82	-0.1063	-0.57	-0.0093	-0.91	0.0075
Change in number of children	0.0149	2.72***	-0.0123	-0.12	0.0010	0.93	0.0108
Change in number of elderly	0.0123	2.18**	0.1976	1.29	0.0024	1.76	-0.1988
Village dummy							
SP2	-0.0058	-1.18	-0.6924	-1.93**	0.0283	3.03***	0.6933
SP3	0.0599	1.34	0.5517	3.36***	-0.0030	-0.9	-0.5677
KK2	0.0007	-0.4	-0.6911	-2.16**	-0.0561	-2.67***	0.6916
KK3	-0.0048	-1.14	-0.6017	-1.79*	0.0044	2.36**	0.6022

Note: *** Significant at 1% level ** Significant at 5% level * Significant at 10% level

4.5.2 ผลจากแบบจำลองสมการถดถอยโพรบิต (Probit regression model)

ผลประมาณการที่ได้จากแบบจำลอง Probit ดังแสดงในตาราง สรุปได้ดังนี้

(1) **กรณีแรก** ตัวแปรตามคือ โอกาสที่ครัวเรือนตกอยู่ในความยากจนในปี 2531 ซึ่งเป็นปีที่เริ่มต้นการศึกษา โดยกำหนดให้ตัวแปรตามมีค่าเท่ากับ 1 หากครัวเรือนยากจนในปี 2531 และมีค่าเท่ากับ 0 หากครัวเรือนไม่ยากจนในปี 2531

จากแบบจำลองชี้ให้เห็นว่า ความเป็นไปได้หรือโอกาสที่ครัวเรือนจะอยู่ในความยากจนปี 2531 มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญในทางลบกับพื้นที่ที่ใช้เพาะปลูกข้าวและผลผลิตข้าวต่อไร่ หมายความว่าหากปัจจัยเหล่านี้เพิ่มขึ้นจะทำให้ครัวเรือนมีโอกาสอยู่ในความยากจนน้อยลง

(2) **กรณีที่สอง** มีเงื่อนไขพิจารณาเฉพาะครัวเรือนที่ยากจนในปี 2531 โดยกำหนดให้ตัวแปรตามมีค่าเท่ากับ 1 หากครัวเรือนยังคงยากจน ในปี 2552 (กลุ่มยากจนเรื้อรัง) และเท่ากับ 0 หากครัวเรือนไม่ยากจน ในปี 2552 (กลุ่มออกจากความยากจน)

เมื่อทดสอบความสัมพันธ์โดยแบบจำลอง Probit marginal effect แล้ว พบว่า อายุหัวหน้าครัวเรือน ระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน และจำนวนสมาชิกในวัยแรงงานที่มีการศึกษาระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่าระดับประถมศึกษา รวมทั้งการเพิ่มขึ้นของสมาชิกในวัยเด็ก มีอิทธิพลในการทำให้ครัวเรือนอยู่ในความยากจนเรื้อรังมากขึ้น ในขณะที่ครัวเรือนที่มีการสะสมสินทรัพย์ทุนกายภาพประเภทเครื่องมือเครื่องจักร มูลค่าสุทธิของปศุสัตว์และพืชสวน มีความเป็นไปได้ที่จะหลุดพ้นจากความยากจน

(3) **กรณีที่สาม** มีเงื่อนไขพิจารณาเฉพาะครัวเรือนที่ไม่ยากจนในปี 2531 โดยกำหนดให้ตัวแปรตามมีค่าเท่ากับ 1 หากครัวเรือนยังคงยากจน (กลุ่มเข้าสู่ความยากจน) และเท่ากับ 0 หากครัวเรือนไม่ยากจน ในปี 2552 (กลุ่มไม่ยากจน)

ผลความสัมพันธ์แสดงให้เห็นว่า การเข้าสู่ความยากจนของครัวเรือนมีความสัมพันธ์ทางบวกกับอัตราภาระพึ่งพิง และการมีหัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง สอดคล้องกับผลจาก Multinomial logit ในขณะที่มีความสัมพันธ์ในทางตรงข้ามกับจำนวนสมาชิกในวัยแรงงานที่เพิ่มขึ้น

ตาราง 1.8: Results of the probit regression model, 1998 and 2009 panel, reporting marginal effects

	Pseudo R2 = 0.4861		Pseudo R2 = 0.5485		Pseudo R2 = 0.5305	
	Chi squared = 161.6		Chi squared = 64.55		Chi squared = 54.88	
	Poor/Not poor 1998		Poor or Not poor in 2009 conditional upon being poor in 1998		Poor or Not poor in 2009 conditional upon not being poor in 1998	
Variables	Marginal effect	Z	Marginal effect	Z	Marginal effect	Z
Demographics						
Age of head	0.0106	2.02**	0.0018	1.94**	0.0000	0.15
Female head	-0.0457	-0.28	-0.0055	-0.39	0.1922	1.98**
Dependency ratio	-0.0005	-0.68	0.0001	0.55	0.0002	1.89*
Household size	0.1473	2.31**	-0.0105	-1.07	-0.0108	-1.75
Working members	-0.1023	-1.46	-0.0159	-1.29	-0.0127	-1.74*
Elderly	-0.1387	-1.18	-0.0125	-0.64	-0.0050	-1.45
Education						
Education of household head	0.0015	0.04	0.0158	2.45**	-0.0015	-1.09
Education of household members	-0.0457	-0.86	-0.0082	-1.00	-0.0018	-1.02
Not complete primary	0.1979	2.03	0.0351	2.11**	0.0002	0.10
Primary	0.0958	1.83*	0.0296	2.72***	0.0004	0.23
Lower secondary	0.0569	0.49	0.0464	1.16	0.0007	0.21
Land						
Farm size	-0.5347	-1.39	-0.0587	-1.3	0.0001	0.04
Cultivated land	-0.9174	-2.35**	0.0386	0.81	-0.0011	-0.81
Irrigated area	-0.0718	-0.24	0.0307	0.67	-0.0007	-0.60
Rice yield	-0.2350	-3.27***	-0.0071	-0.91	-0.0008	-0.36
Physical asset						
Agricultural asset	-0.0489	-1.59	-0.0098	-1.88*	0.0000	-0.04
Non-agricultural asset	0.0276	1.23	-0.0045	-1.61*	0.0003	0.41
Occupation						
Farmer	-0.0163	-0.34	-0.0094	-1.43	0.0002	0.20
Non-farm workers	-0.0051	-0.12	0.0070	1.22	0.0010	0.76
Unemployed	-0.0917	-0.61	0.0197	1.43	-0.0020	-0.40
	Poor/Not poor 1998		Poor or Not poor in 2009 conditional upon being poor in 1998		Poor or Not poor in 2009 conditional upon not being poor in 1998	

Variables	Marginal effect	Z	Marginal effect	Z	Marginal effect	Z
Shock dummy						
Death of household head	-0.0154	-0.11	0.0157	0.78	0.0005	0.11
Death of household members	0.1338	0.86	0.0273	0.75	-0.0004	-0.08
Illness	-0.1528	-1.38	0.0035	0.26	0.0014	0.43
Flood	-0.2879	-1.58	0.0165	2.01**	-0.0027	-1.18
Drought	0.0307	0.26	-0.0124	-1.39	-0.0008	-0.29
Migration	0.2773	1.24			0.0002	0.03
Change variables						
Change sex of household head	-0.0488	-0.35	0.0162	0.57	0.1057	2.27**
Change of household head	-0.0254	-0.17	-0.0062	-0.39	-0.0060	-1.25
Change in number of children	-0.0174	-0.29	0.0196	2.35**	0.0015	1.00
Change in number of elderly	-0.0051	-0.04	-0.0062	-0.41	0.0023	0.87
Village dummy						
SP2	-0.0639	-0.21	0.0115	0.21		
SP3	0.5434	3.36***	-0.0039	-0.16		
KK2	-0.1124	-0.46	0.0560	0.73		
KK3	-0.0952	-0.38	-0.0133	-0.79		

Note: *** Significant at 1% level ** Significant at 5% level * Significant at 10% level

4.5.3 ผลจากแบบจำลองตัวแปรต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงรายได้ครัวเรือน (Continuous model for changes in household income)

แบบจำลองตัวแปรต่อเนื่องนี้เป็นแบบจำลองที่ใช้หาว่ามีปัจจัยใดบ้างที่มีความสัมพันธ์หรือมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือน ซึ่งในที่นี้กำหนดให้รายได้ต่อหัวของครัวเรือนเป็นตัวแปรตาม โดยเมื่อทดสอบหาความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงรายได้ต่อหัวและรายได้ ณ ระดับเริ่มต้น (ปี 2531) ตามแนวคิดพื้นฐานของแบบจำลองการเติบโตโดยทั่วไป พบว่ามีความสัมพันธ์ในทางลบอย่างมีนัยสำคัญ แสดงให้เห็นว่าในครัวเรือนที่มีรายได้เริ่มต้นที่ต่ำหรือครัวเรือนที่ยากจนกว่าจะมีอัตราการขยายตัวของรายได้ต่อหัวสูงขึ้นมากกว่าหรือเร็วกว่า

และเมื่อพิจารณาจากปัจจัยที่สำคัญอื่น พบว่ารายได้ต่อหัวของครัวเรือนจะขยายตัวเร็วขึ้นเมื่อพื้นที่เพาะปลูกข้าวมากขึ้นและพื้นที่ชลประทานมากขึ้น นอกจากนี้ อัตราการขยายตัวของรายได้ครัวเรือนยังเพิ่มสูงขึ้นตามจำนวนสมาชิกวัยแรงงานที่ทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้นโดยเห็นความสัมพันธ์ได้อย่างชัดเจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในขณะที่รายได้ต่อหัวจะขยายตัวช้ากว่าเมื่อครัวเรือนมีอัตราการว่างงานสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสัดส่วนสมาชิกในวัยชราสูง และมีจำนวนสมาชิกที่มีการศึกษาระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่าสูง รวมทั้งการเผชิญกับโรคภัยไข้เจ็บของสมาชิกในครัวเรือน

ตาราง 1.9: Result of the continuous model of change in log per capita income

Variables	All		Central		Northeast	
	Adj R2=0.4404		Adj R2= 0.2119		Adj R2= 0.5627	
	Coef.	T ratio	Coef.	T ratio	Coef.	T ratio
Constant	5.4122	9.8***	5.5526	5.51***	5.6963	7.88***
Initial income	-1.1088	-9.23***	-1.1133	-5.01***	-1.2639	-7.64***
Demographics						
Age of head	-0.0011	-0.45	-0.0044	-0.66	0.0001	0.03
Female head	-0.0908	-1.16	-0.0841	-0.57	-0.0911	-0.89
Dependency ratio	0.0003	0.74	-0.0004	-0.25	0.0003	0.82
Household size	0.0158	0.49	-0.0087	-0.12	0.0058	0.13
Working members	0.0157	0.44	-0.0255	-0.26	0.0503	1.07
Elderly	-0.1183	-1.73*	0.0019	0.01	-0.0964	-1.24
Education						
Education of household head	-0.0132	-0.72	-0.0176	-0.54	0.0096	0.35
Education of household members	0.0245	0.88	0.0377	0.86	0.0203	0.43
Not complete primary	-0.0913	-1.9*	-0.0376	-0.38	-0.0628	-0.98
Primary	-0.0714	-2.63***	-0.0582	-1.22	-0.0858	-1.98**
Lower secondary	0.0085	0.14	0.2450	1.52	-0.0816	-0.96
Upper secondary	-0.0609	-0.67	-0.0775	-0.52	-0.1078	-0.67
Land						
Farm size	-0.3698	-1.97**	0.0376	0.1	0.0114	0.04
Cultivated land	0.4343	2.14**	0.1623	0.42	0.0799	0.29
Irrigated area	0.2720	1.84*	0.3445	1.4	0.0473	0.21
Rice yield	0.0068	0.23	0.0035	0.08	-0.0297	-0.48
Physical asset						
Agricultural asset	0.0119	0.69	0.0024	0.07	0.0095	0.45
Non-agricultural asset	0.0054	0.47	-0.0019	-0.08	0.0076	0.52
Occupation						
Farmer	-0.0326	-1.27	0.0796	1.89**	-0.0504	-1.67*
Non-farm workers	0.0586	2.65***	0.0203	0.42	0.0779	2.83***
Unemployed	-0.1199	-1.71*	-0.1393	-0.99	-0.0728	-0.83
Remittances	0.0000	-0.74	0.0000	-0.49	0.0000	0.08
Shock dummy						
Death of household head	-0.0411	-0.6	0.0178	0.13	-0.0342	-0.33
Death of household members	0.0471	0.63	0.1291	1	0.0372	0.37
Illness	-0.1531	-2.76***	-0.0553	-0.54	-0.1755	-2.26**
Flood	0.0300	0.32	0.0814	0.63	-0.1987	-0.94
Drought	-0.0186	-0.3	-0.0452	-0.39	-0.0521	-0.66
Migration	-0.0380	-0.38	-0.5908	-1.76*	-0.0166	-0.15
	All		Central		Northeast	

Variables	Coef.	T ratio	Coef.	T ratio	Coef.	T ratio
Change variables						
Change sex of household head	-0.0678	-1	-0.1209	-1.11	0.0823	0.82
Change of household head	0.0855	1.22	0.1059	0.8	0.0322	0.3
Change in number of children	-0.0108	-0.37	-0.0182	-0.35	-0.0137	-0.37
Change in number of elderly	-0.0942	-1.66*	-0.0801	-0.64	-0.0285	-0.41
Village dummy						
SP1	-0.1364	-0.87	(omitted)			
SP2	(omitted)		-0.3026	-1.33		
SP3	-0.2764	-1.95*				
KK1	-0.4878	-3.32***			-0.0622	-0.35
KK2	-0.2751	-2.24**			-0.0996	-0.95
KK3	-0.2381	-2.13**			(omitted)	

Note: *** Significant at 1% level ** Significant at 5% level * Significant at 10% level

5. บทสรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

5.1 สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นว่า เมื่อวิเคราะห์รูปแบบพลวัตความยากจนของครัวเรือนทั้ง 4 กลุ่ม คือ กลุ่มยากจนเรื้อรัง กลุ่มออกจากความยากจน กลุ่มเข้าสู่ความยากจน และกลุ่มไม่เคยยากจน พบว่าสัดส่วนความยากจนที่ลดลงเป็นผลมาจากมีครัวเรือนที่สามารถออกจากความยากจนได้มากประมาณร้อยละ 40 ในขณะที่ยังคงพบว่ามีสัดส่วนครัวเรือนที่ไม่สามารถออกจากความยากจนได้และตกอยู่ในความยากจนเรื้อรังร้อยละ 10 นอกจากนี้ ยังมีครัวเรือนที่ไม่ยากจนแต่เข้าสู่ความยากจนร้อยละ 8 ของครัวเรือนทั้งหมด จะเห็นว่าภายใต้แนวโน้มสัดส่วนความยากจนที่ลดลงของประเทศไทย พบว่าสัดส่วนของครัวเรือนที่เข้าและออกจากความยากจนมีสูงกว่าผู้ที่อยู่ในความยากจนเรื้อรัง ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาพลวัตความยากจนของประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่

และเมื่อพิจารณาตามลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญของครัวเรือนจำแนกตามกลุ่มพลวัตความยากจน ในปี 2531 และ 2552 จะสามารถเห็นความแตกต่างของลักษณะในแต่ละกลุ่มครัวเรือนและพบว่ามีผลเชื่อมโยงในการถือครองสินทรัพย์ระหว่างครัวเรือน ซึ่งการแจกแจงลักษณะที่แตกต่างนี้มีความสำคัญมากในการกำหนดความสัมพันธ์ของแต่ละปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดพลวัตความยากจน

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อพลวัตความยากจนโดยวิธีเชิงปริมาณจากแบบจำลองสมการถดถอยแสดงให้เห็นว่า ปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนอยู่ในความยากจนเรื้อรังที่สำคัญ ประกอบด้วย ปัจจัยแรก คือ ปัจจัยการถือครองสินทรัพย์ทุนต่างๆ ณ เวลาเริ่มต้นที่อยู่ในระดับต่ำ ได้แก่ การศึกษาของสมาชิกในวัยแรงงานอยู่ในระดับต่ำ ขนาดพื้นที่เพาะปลูกข้าวและขนาดที่ดินในพื้นที่ชลประทานมีสัดส่วนต่ำ รวมถึงการถือครองสินทรัพย์ภาคเกษตรประเภทเครื่องมือเครื่องจักรและสินทรัพย์นอกภาคเกษตร และการเข้าถึงสินเชื่อ ปัจจัยที่สอง คือ ปัจจัยทางลักษณะประชากรของครัวเรือน ได้แก่ อัตราการเพิ่มที่สูงขึ้นมากจากสัดส่วนสมาชิกในวัยชราที่เพิ่มขึ้น ซึ่งไม่สามารถทำงานในภาคเกษตรได้และยังต้องเผชิญกับ

ภาวะเจ็บป่วยและค่าใช้จ่ายด้านสุขภาพที่เพิ่มขึ้น ในขณะที่สัดส่วนสมาชิกวัยแรงงานกลับลดลงจากการอพยพออกนอกพื้นที่เพื่อไปหารายได้ในตัวเมือง จึงส่งผลให้เกิดการขาดแคลนแรงงานภาคเกษตรที่จะช่วยหาเลี้ยงครอบครัว

ทั้งนี้ ผลการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อพลวัตความยากจนจากแบบจำลองสมการถดถอยแสดงให้เห็นว่า ค่าประมาณการความสัมพันธ์ของตัวแปรที่มีผลต่อความยากจนเรื้อรังที่มีนัยสำคัญทางสถิติมากกว่าความยากจนแบบ ครั้งคราว ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ในการทำความเข้าใจกับความยากจนและวิเคราะห์สาเหตุของความยากจนของครัวเรือนในประเทศไทย งานวิจัยนี้จึงนำวิธีเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์ประวัติชีวิตและกึ่งโครงสร้างได้เข้ามามีส่วนสำคัญที่ช่วยสร้างความครอบคลุมการวิเคราะห์สาเหตุความยากจนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อให้รับทราบทัศนคติและมุมมองต่อความยากจนจากความคิดเห็นของชาวบ้านที่ประสบกับปัญหาความยากจนโดยตรง นอกจากนี้ ยังช่วยเพิ่มเติมคำอธิบายในส่วนที่วิธีเชิงปริมาณจากผลประมาณการของแบบจำลองไม่สามารถอธิบายได้ ซึ่งจากผลการสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่าความคิดเห็นของชาวบ้านไม่ได้ให้คำจำกัดความของความยากจนเพียงแค่การขาดแคลนในเชิงรายได้ แต่หมายรวมถึงการขาดแคลนเชิงโครงสร้างของการดำรงชีพที่ครอบคลุมองค์ประกอบของการถือครองทรัพย์สินต่างๆ ที่สำคัญ ได้แก่ การขาดแคลนที่ดิน สภาพของที่อยู่อาศัย การประกอบอาชีพ และ ภาระหนี้สิน เป็นต้น

นอกจากนี้ วิธีเชิงคุณภาพยังสามารถเติมเต็มข้อมูลในส่วนของการศึกษาปัจจัยที่กำหนดพลวัตความยากจนที่วิธีเชิงปริมาณจากแบบจำลองยังไม่สามารถให้ความชัดเจนได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของปัจจัยที่กำหนดความยากจนชั่วคราวทั้งการเข้าและออกจากความยากจน ซึ่งสามารถสรุปจากการสัมภาษณ์ว่าปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้ครัวเรือนออกจากความยากจนได้ ปัจจัยที่มีความสำคัญอันดับแรก ได้แก่ ปัจจัยวัฏจักรชีวิตและโครงสร้างประชากร เนื่องจากครัวเรือนบุตรหลานจบการศึกษา และมีงานทำช่วยหาเงินสนับสนุนเป็นแรงผลักดันให้ครัวเรือนได้มากขึ้น ปัจจัยที่สอง ได้แก่ ความสามารถในการสะสมสินทรัพย์มากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการศึกษา นอกจากนี้ยังรวมถึงการประกอบอาชีพหลากหลายและมีรายได้มั่นคงของทั้งหัวหน้าครัวเรือนและสมาชิกในครัวเรือน ได้แก่ การประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร อาทิ รับราชการ ลูกจ้างประจำ ทำงานโรงงาน และธุรกิจส่วนตัวค้าขาย ซึ่งช่วยให้ครัวเรือนมีรายได้ประจำที่ไม่ต้องมาจากรายได้จากภาคเกษตรซึ่งขึ้นกับฤดูกาลเพียงอย่างเดียว รวมทั้งได้รับรายได้จากการส่งกลับสำหรับแรงงานที่ย้ายไปนอกพื้นที่ โดยเห็นได้ชัดเจนสำหรับครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปัจจัยต่อมา ได้แก่ ทุนทางสังคมหรือค่านิยม และพฤติกรรมของครัวเรือนในชุมชนที่เห็นถึงความสำคัญของการประหยัด อดออม และขยันทำมาหากิน และปัจจัยสุดท้าย ได้แก่ ความสามารถในการสะสมสินทรัพย์โดยเฉพาะที่ดินที่สามารถใช้ประโยชน์จากที่ดินในการเพาะปลูกได้ผลผลิตมากขึ้น และทุนกายภาพด้านเครื่องมือเครื่องจักรสำหรับใช้ในการเกษตรที่มีความทันสมัยมากขึ้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ครัวเรือนหลุดพ้นจากความยากจนได้

ในขณะที่ ปัจจัยหลักที่ส่งผลกระทบให้ครัวเรือนเข้าสู่ความยากจนประกอบด้วย ปัจจัยสำคัญประการแรก ได้แก่ ปัจจัยจากความเสี่ยงที่เกิดจากวิกฤตต่างๆ โดยเฉพาะที่เกิดจากความเจ็บป่วยหรืออุบัติเหตุและการเสียชีวิตของหัวหน้าครัวเรือน ส่งผลให้ไม่สามารถทำงานหาเงินเพื่อเลี้ยงครอบครัวได้ รวมทั้งปัจจัยของวัฏจักรชีวิต ซึ่งมีสาเหตุมาจากสมาชิกในวัยแรงงานลดลง ในขณะที่สัดส่วนสมาชิกในวัยพึ่งพิงที่เพิ่มขึ้น เนื่องจากหนุ่มสาวที่อยู่ในวัยกำลังแรงงานย้ายถิ่นทั้งถาวรและชั่วคราว ส่งผลให้สมาชิกที่เหลืออยู่ส่วนใหญ่ในครัวเรือนเป็นเด็กและผู้สูงอายุซึ่งไม่สามารถหารายได้ได้เองและมีภาระค่าใช้จ่ายมาก นอกจากนี้ ปัจจัยสำคัญที่เป็นสาเหตุให้ครัวเรือนเข้าสู่ความยากจน ได้แก่ ปัจจัยเชิงโครงสร้างการถือครอง

สินทรัพย์ที่ดินที่ลดลง และภาระหนี้สินที่ต้องชำระมีมาก รวมทั้งปัจจัยเชิงพฤติกรรมในทางลบ ได้แก่ การติดการพนัน ยาเสพติด เหล้า บุหรี่ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าปัจจัยกำหนดพลวัตความยากจนกลุ่มต่างๆ มีความแตกต่างกันไป ดังนั้นในการพิจารณากำหนดนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของครัวเรือนแต่ละประเภทจึงต้องเป็นไปอย่างเหมาะสมเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ไม่ว่าจะเป็นการจัดการกับปัญหาความยากจนเรื้อรังโดยการยกระดับความเป็นอยู่ของกลุ่มครัวเรือนที่อยู่ในความยากจนให้สามารถออกจากความยากจนได้ หรือนโยบายที่ป้องกันและรองรับไม่ทำให้กลุ่มครัวเรือนที่ไม่ยากจนต้องเข้าสู่ความยากจนได้ในภายหลัง

5.2 ข้อเสนอแนะประเด็นเชิงนโยบาย

ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนอยู่ในความยากจน ปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนออกจากความยากจนได้ และปัจจัยที่ทำให้ครัวเรือนเข้าสู่ความยากจนมีความแตกต่างกัน ดังนั้น ในการกำหนดนโยบายเพื่อช่วยแก้ไข ปัญหาความยากจนจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเกิดพลวัตความยากจนแต่ละประเภทก่อน โดยพบว่าปัจจัยสำคัญที่ช่วยทำให้ครัวเรือนออกจากความยากจนได้เป็นปัจจัยเชิงโครงสร้างที่มีผลกระทบต่อการขยายตัวของรายได้และความเป็นอยู่ของครัวเรือนในระยะยาว ได้แก่ ปัจจัยทางลักษณะประชากรของครัวเรือนที่มีสัดส่วนสมาชิกในวัยแรงงานมากขึ้น และปัจจัยในการสะสมและครอบครองสินทรัพย์ทุนต่างๆ โดยเฉพาะทุนมนุษย์ในด้านการศึกษาและกำลังแรงงาน ที่ดินและทุนกายภาพ ในขณะที่ปัจจัยที่มีความสำคัญต่อการออกจากความยากจนของครัวเรือนส่วนใหญ่จะเป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความผันผวนของระดับรายได้ ที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด ได้แก่ ปัจจัยที่เกิดจากสิ่งที่ไม่ได้คาดหวังก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ต่างๆ ในครัวเรือน เช่น การเจ็บไข้ อุบัติเหตุ และการเสียชีวิตของหัวหน้าครัวเรือน นอกจากนี้ยังรวมถึงปัจจัยในเชิงวัฏจักรชีวิตและลักษณะประชากร เช่น จำนวนสมาชิกในวัยพึ่งพิงที่เพิ่มขึ้นในขณะที่สมาชิกในวัยแรงงานอพยพย้ายออกไปนอกพื้นที่ และการเปลี่ยนแปลงหัวหน้าครัวเรือนเป็นเพศหญิง ดังนั้น การกำหนดนโยบายเพื่อแก้ไข ปัญหาความยากจนจึงต้องแตกต่างกันไปตามลักษณะและสาเหตุของแต่ละประเภทพลวัตความยากจน ดังนี้

(1) **นโยบายเพื่อช่วยสนับสนุนให้ครัวเรือนสามารถหลุดพ้นจากความยากจน** ควรมุ่งเน้นการสร้างฐานรายได้ครัวเรือนให้เข้มแข็งเพื่อสามารถสร้างรายได้ให้ขยายตัวได้ในระยะยาวและยกระดับการดำรงชีพให้ดีขึ้นอย่างยั่งยืน ตัวอย่างนโยบายที่สำคัญ ประกอบด้วย แนวนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการเพิ่มฐานสินทรัพย์ครัวเรือนที่สำคัญ คือ (1) ทุนมนุษย์ ได้แก่ นโยบายขยายโอกาสด้านการศึกษาในกับครัวเรือนในภาคเกษตรทั้งการศึกษาภาคบังคับ การศึกษาสายอาชีพและการศึกษานอกระบบ นโยบายการสร้างอาชีพนอกภาคเกษตรให้แก่ครัวเรือนในชนบทเพื่อเป็นแหล่งรายได้เสริมและไม่ต้องอพยพไปทำงานนอกพื้นที่ นโยบายฝึกอาชีพและพัฒนาทักษะฝีมือให้แก่ชาวบ้านเพื่อสามารถเป็นผู้ประกอบการรายย่อยได้ (2) ที่ดิน ได้แก่ นโยบายจัดสรรที่ดินทำกินให้แก่ครัวเรือนยากจนที่ไม่มีที่ดิน นโยบายการจัดหาแหล่งน้ำให้แก่พื้นที่ทางการเกษตรที่ยังขาดแคลนให้ทั่วถึงและเพียงพอ นโยบายสนับสนุนให้เกิดการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกให้เต็มพื้นที่และเกิดประโยชน์สูงสุด (อาทิ การปลูกพืชแบบผสมผสาน การดูแลหน้าดิน การส่งเสริมการใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี การพัฒนาพันธุ์ปลูกข้าวให้เหมาะกับพื้นที่) นโยบายการลงทุนในงานวิจัยและพัฒนาภาคการเกษตร (3) ทุนกายภาพ ได้แก่

นโยบายพัฒนาเครื่องมือเครื่องจักรทางการเกษตรเพื่อใช้ทดแทนแรงงานและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และ (4) ทุนทางสังคม ได้แก่ นโยบายส่งเสริมให้ครัวเรือนพึ่งพาตนเองภายในชุมชน เป็นต้น

(2) **นโยบายเพื่อป้องกันไม่ให้ครัวเรือนกลับเข้าสู่ความยากจน** ควรมุ่งเน้นการสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อลดความผันผวนของรายได้ครัวเรือนที่อาจเกิดขึ้นได้ในระยะสั้นจากความเสี่ยงและเหตุการณ์ที่ไม่ได้คาดไว้ต่างๆ ประกอบด้วย แนวทางแรก ได้แก่ นโยบายสนับสนุนให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่เกษตรกรรายย่อยในรูปการปล่อยสินเชื่อหรือผ่านกองทุนเพื่อช่วยเหลือเกษตรกร นโยบายช่วยเหลือด้านต้นทุนในการทำการเกษตรของเกษตรกรโดยเฉพาะเกษตรกรที่มีรายได้น้อย เป็นต้น สำหรับแนวทางที่สอง เป็นแนวนโยบายเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของลักษณะโครงสร้างประชากร ที่พบว่ามียุทธศาสตร์พึ่งพิงสูงขึ้นโดยเฉพาะสมาชิกในวัยชราที่มีสัดส่วนมากขึ้น ควรกำหนดนโยบายรูปแบบต่างๆ ในการสร้างระบบคุ้มครองทางสังคม (targeted social protection) เพื่อรองรับผู้สูงอายุและผู้พิการให้สามารถมีรายได้เลี้ยงตัวเองได้ อาทิ นโยบายกองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุและผู้พิการในหมู่บ้าน นโยบายกองทุนบำเหน็จบำนาญเพื่อชาวนาที่เกษียณอายุ นโยบายปรับปรุงการครอบคลุมการให้บริการสุขภาพอย่างทั่วถึง เป็นต้น

บรรณานุกรม

- ADDISON, T., HULME, D. AND KANBUR, R. (2009) Poverty Dynamics: Measurement and Understanding from an Interdisciplinary Perspective. IN ADDISON, T., HULME, D. & KANBUR, R. (Eds.) Poverty Dynamics: Interdisciplinary Perspective. Oxford, Oxford University Press.
- APPLETON, S. AND BOOTH, D. (2001) Combining Participatory and Survey-based Approaches to Poverty Monitoring and Analysis. *Background Paper for the Workshop in Entebbe, Uganda*.
- BARRETT et al. (2001) Nonfarm Income Diversification and Household Livelihood Strategies in Rural Africa: Concepts, Dynamics and Policy Implications. *Food Policy* 26(2001): 315-331.
- BAULCH, B. AND HODDINOTT, J. (2000) *Economic Mobility and Poverty Dynamics in Developing Countries*, London, Frank Cass Publishers.
- BAULCH, B. AND MCCULLOCH, N. (1998) Being Poor and Becoming Poor: Poverty Status and Poverty Transitions in Rural Pakistan. *IDS Working Paper*, 79. Brighton, Institute of Development Studies.
- BECK, T. (1994) *The Experience of Poverty: Fighting for Respect and Resources in Village India*, London, Intermediate Technology Publications.
- BHIDE, S. AND MEHTA, A. K. (2004) Chronic Poverty in Rural India: Issues and Findings from Panel Data. *Journal of Human Development*, 5 (2), 195-209.
- BIRD, K. AND SHINYEKWA, I. (2003) Multiple Shocks and Downward Mobility: Learning from the Life Histories of Rural Ugandans. *CPRC Working Paper*, 36. Manchester, Chronic Poverty Research Centre, University Of Manchester.
- BOOTH, A. (2003) Income Distribution in Thailand: Determinants and Impacts. *CDP-PAM Report submitted to National Economic and Social Development Board*. Bangkok, National Economic and Social Development Board.
- CARVALHO, S. AND WHITE, H. (1997) Combining the Quantitative and Qualitative Approaches to Poverty Measurement and Analysis: The Practice and the Potential. *World Bank Technical Paper*, 366. Washington D.C., The World Bank.
- CHAMBERS, R. (2007) Poverty Research: Methodologies, Mindsets and Multidimensionality. *IDS Working Paper*, 293. Brighton, Institute of Development Studies.

- DAVIS, P. AND BAULCH, B. (2009) Parallel Realities: Exploring Poverty Dynamics using Mixed Methods in Rural Bangladesh. *Paper presented at the CPRC/ BASIS Conference on 'Escaping Poverty Traps: Connecting the Chronically Poor to Economic Growth', February, 2009.* Washington D.C.
- DEATON, A. (1997) The Analysis of Household Surveys: A Microeconomic Approach to Development Policy. Johns Hopkins University Press.
- DERCON, S. AND SHAPIRO, J. (2007) Moving on, Stay Behind, Getting Lost: Lessons on Poverty Mobility from Longitudinal Data. ESRC Global Poverty Research Group.
- DFID (1998) *Sustainable Rural Livelihoods: What Contribution Can We Make?*, London, Department for International Development.
- ELLIS, F. (1988) Peasant Economics. Farm Households and Agrarian Development. Cambridge University Press.
- ESCOBAL, J. (2001) The Determinants of Non-farm Income Diversification in Rural Peru. *World Development* 29(3): 497-508
- FIELDS, G. et al (2003) Household Income Dynamics: A Four Country Story. *Journal of Development Studies* 40(2): 30-54.
- GAIHA, R. (1988) Income Mobility in Rural India. *Economic Development and Cultural Change*, 36 (2), 279-302.
- GREENE, W.H. (2000) *Econometric Analysis*, 4th Edition. Prentice-Hall
- GROOTAERT, C., KANBUR, R. AND OH, G.-T. (1995) The Dynamics of Poverty: Why Some People Escape from Poverty and Others Don't. An African Case Study. *Policy Research Working Paper, 1499.* Washington D.C., The World Bank.
- HADDAD, L. AND AHMED, A. (2003) Chronic and Transitory Poverty: Evidence from Egypt, 1997-1999 *Journal of World Development*, Vol 31(1): 71-75.
- HULME, D. (2007) Integrating Quantitative and Qualitative Research for Country Case Studies of Development. *Paper prepared for the Global Development Network meeting on Comparative Analysis: Methodological Workshop in Beijing.*
- HULME, D. AND MCKAY, A. (2007) Identifying and Measuring Chronic Poverty: Beyond Monetary Measures? IN KAKWANI, N. & SILBER, J. (Eds.) *The Many Dimensions of Poverty*. New York, Palgrave Macmillan.

- HULME, D., MOORE, K. AND SHEPHERD, A. (2001) Chronic Poverty: Meaning and Analytic Frameworks. *CPRC Working Paper, 2*. Manchester, Chronic Poverty Research Centre, University of Manchester.
- HYMER, S. AND RESNICK, S. (1969) A Model of an Agrarian Economy with Non-Agricultural Activities. *American Economic Review* 59: 493-506.
- ISVILANONDA, S., AHMAD, A. AND HOSSAIN, M. (2000) Recent Chages in Thailand's Rural Economy: Evidence from Six Villages *Economic and Political Weekly*, 35 (2-3), 4644-4649.
- JALAN, J. AND RAVILLION, M. (1998) Determinants of Transient and Chronic Poverty: Evidence from Rural China. *Policy Research Working Paper, 1936*. Washington D.C., The World Bank.
- JALAN, J. AND RAVILLION, M. (2000) Is Transient Poverty Different? Evidence from Rural China. *Journal of Development Studies*, 36 (6), 82-99.
- JITSUCHON, S. (2006) Sources and Pro-Pooriness of Thailand's Economic Growth. *Thammasat Economic Journal*, 24 (3), 68-105.
- JODHA, N. (1998) Poverty Debate in India: A Minority View. *Economic and Political Weekly*, Special Number.
- JUSTINO et al (2008) Poverty Dynamics During Trade Reform: Evidence from Rural Vietnam. *Review of Income and Wealth Series* 54 (2).
- JUSTINO, P. AND LITCHFIELD, J. (2004) Poverty Dynamics in Rural Vietnam: Winners and Losers During Reform. *Poverty Research Unit Paper*. Brighton, University of Sussex.
- KABEER, N. (2004) Snakes, Ladders and Traps: Changing Lives and Livelihoods in Rural Bangladesh (1994-2001). *CPRC Working Paper, 50*. Chronic Poverty Research Centre, University of Manchester, in association with Institute of Development Studies.
- KANBUR, R. (2003) Q-Squared? A Commentary on Qualitative and Quantitative Poverty Appraisal. IN KANBUR, R. (Ed.) *Q-Squared: Qualitative and Quantitative Poverty Appraisal*. Delhi, Permanent Black.
- KANBUR, R. AND SHAFFER, P. (2007) Epistemology, Normative Theory and Poverty Analysis: Implications for Q-squared in Practice. *World Development*, 35 (2), 183-196.
- KAKWANI, N. et al. (2004) Pro-poor growth: Concepts and Measurement with Country case studies. Working paper No.1, International Poverty Center, UNDP
- KRISHNA, A. (2007) Subjective Assessments, Participatory Methods and Poverty Dynamics: the Stage-of-Progress Method. *CPRC Working Paper, 93*. Manchester, Chronic Poverty Research Centre, University of Manchester.

- KRISHNA, A., LUMONYA, D., MARKIEWICZ, M., MUGUMYA, F., KAFUKO, A. AND WEGOYE, J. (2006) Escaping Poverty and Becoming Poor in 36 Villages of Central and Western Uganda. *Journal of Development Studies*, 42 (2).
- KRISTJANSON, P., MANGO, N., KRISHNA, A., RADENY, M. AND JOHNSON, N. (2009) Understanding Poverty Dynamics in Kenya. *Journal of International Development*. Wiley InterScience.
- KRONGKAEW et al. (2006) Economic growth, employment and poverty reduction linkages: The case of Thailand. ILO Discussion paper No.20
- LAWSON, D., HULME, D. AND MUWONGE, J. (2007) Methodological Issues Associated with Combining Quantitative and Qualitative Approaches to Understanding. Poverty Dynamics: Evidence from Uganda. *GPRG Working Paper*, 77. ESRC Global Poverty Research Group.
- LAWSON, D., MCKAY, A. AND OKIDI, J. (2006) Poverty Persistence and Transitions in Uganda: A Combined Qualitative and Quantitative Analysis. *Journal of Development Studies*, 42 (7), 1225-1251.
- MCCULLOCH, N. AND BAULCH, B. (2000) Simulating the Impact of Policy on Chronic and Transitory Poverty in Rural Pakistan. *Journal of Development Studies*, 36 (6), 100-130.
- MCGEE, R. (2000) Analysis of Participatory Poverty Assessment and Household Survey Finding on Poverty Trend in Uganda. Brighton, Institute of Development Studies.
- MCKAY, A. AND LAWSON, D. (2002) Chronic Poverty: A Review of Current Quantitative Evidence. *CPRC Working Paper*, 15. Manchester, Chronic Poverty Research Centre, University of Manchester.
- NARGIS, N. AND HOSSAIN, M. (2006) Income Dynamics and Pathways out of Rural Poverty in Bangladesh, 1988-2004. *Journal of Agricultural Economics* 35: 425-435.
- NARAYAN, D. AND PETESCH, P. (2007) Agency, Opportunity Structure, and Poverty Escapes. IN NARAYAN, D. & PETESCH, P. (Eds.) *Moving Out of Poverty: Cross-Disciplinary Perspectives on Mobility*. Washington D.C., The World Bank and Palgrave Macmillan.
- PARKER, B. AND KOZEL, V. (2006) Understanding Poverty and Vulnerability in India's Uttar Pradesh and Bihar: A Q-Squared Approach. *World Development*, 35 (2), 296-311.
- QUISUMBING, S. (2007) Poverty Transitions, Shocks and Consumption in Rural Bangladesh: Preliminary Results from a Longitudinal Household Survey. *CPRC Working Paper*, 105. Chronic Poverty Research Center, University of Manchester.

- SANTISART, I. (2000) Growth, Structural Change and Inequality: The Experience of Thailand. *WIDER Working Paper*, 207. Helsinki, UNU World Institute for Development Economics Research (UNU/WIDER).
- SCOONES, I. (1995) Investigating Difference: Applications of Wealth Ranking and Household Survey Approaches among Family Households in Southern Zimbabwe. *Development and Change*, 26, 67-88.
- SEN, B. (2003) Drivers of Escape and Descent: Changing Household Fortunes in Rural Bangladesh. *World Development*, 31 (3), 513-534.
- SHAFFER, P. (2002) Participatory Analyses of Poverty Dynamics: Reflections on the Myanmar PPA. IN BROCK, K. & MCGEE, R. (Eds.) *Knowing Poverty: Critical Reflections on Participatory Research and Policy*. London, Earthscan Publications Ltd.
- SINGH, I. et al. (1986) A Survey of Agricultural Household Models: Recent Findings and Policy Implications. *The World Bank Economic Review* 1(1): 149-179.
- SIRIPRACHAI, S. (2009) The Thai Economy: Structural Changes and Challenges Ahead. *Thammasat Economic Journal*, 27 (1), 148-228.
- TAYLOR, E.J. AND ADELMAN, I. (2003) Agricultural Household Models: Genesis, Evolution and Extensions. *Review of Economics of the Household* 1(1): 33-58.
- TEMU, A. AND DUE, J. (2000) Participatory Appraisal Approches versus Sample Survey Data Collection: A Case of Smallholder Farmers Well-being Ranking in Njombo District, Tanzania. *Journal of African Economies*, 9 (1), 44-62.
- UNITED NATIONS (2003) *Promoting the Millennium Development Goals in Asia and the Pacific* New York, United Nations.
- VAN SCHENDEL, W. (1981) *Peasant Mobility: The Odds of Life in Rural Bangladesh*, The Netherlands, Van Gorcum & Comp.
- WARR, P. (1993) *The Thai Economy in Transition*, Cambridge University Press.
- YAQUB, S. (2000) Poverty Dynamics in Developing Countries. *Development Bilbiography* 16. Brighton, Institute of Development Studies.
- พอพันธ์ อูยยานนท์, 2546, **เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง** ภายใต้โครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย, สถาบันวิถืทรรศน์
- มณีมัย ทองอยู่, 2546, **การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาตะวันออกเจียงเหนือ** ภายใต้โครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย, สถาบันวิถืทรรศน์

สมพร อิศวิลานนท์, 2552, **พลวัตเศรษฐกิจการผลิตข้าวไทย**, เลิศศิลป์การพิมพ์.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551, **รายงานประเมินความยากจนปี 2550**

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2550, **รายงานภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนเกษตร**

พลวัตความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัดของประเทศไทย

สุพัฒน์ดา เลหาชัย

บทสรุปผู้บริหาร

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาช่วยสร้างความมั่งคั่งให้กับประเทศและลดความยากจนโดยรวมลงอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ความเหลื่อมล้ำของรายได้และช่องว่างทางสังคมกลับเพิ่มขึ้นและทรงตัวอยู่ในระดับสูง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาในเชิงพื้นที่ การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศไทยยังคงกระจุกตัวอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร ปริมณฑล และบางหัวเมืองใหญ่เท่านั้น แม้ว่ารัฐบาลจะมีนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคมาโดยตลอด แต่ก็ไม่สามารถลดปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจได้ งานวิจัยนี้นำเสนอแนวโน้มความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ระหว่างจังหวัดในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา วิเคราะห์ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ รวมทั้งนำแนวคิดทางภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ (Economic Geography) มาอธิบายพลวัตของการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่มีแนวโน้มสูงขึ้น

การศึกษานี้ ทำการพิสูจน์เชิงประจักษ์โดยนำแนวคิดการโน้มเข้าหากัน 2 รูปแบบ ได้แก่ การโน้มเข้าหากันแบบซิกมา (σ -Convergence) และแบบเบต้า (β -Convergence) ของ Barro and Sala-i-Martin (1991) มาใช้ในการวิเคราะห์พลวัตความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัด พร้อมทั้งนำสมการ β -Convergence มาประยุกต์เพื่อหาปัจจัยสำคัญที่กำหนดอัตราการขยายตัวของเศรษฐกิจระดับจังหวัด สำหรับแนวคิดภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ จะใช้แบบจำลองของ Ciccone and Hall (1996) เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ โดยช่วงเวลาการศึกษาจะครอบคลุมปี 2524 – 2554 สำหรับการวิเคราะห์การโน้มเข้าหากัน แต่จะครอบคลุมเพียงปี 2537 – 2551 สำหรับการวิเคราะห์อื่นๆ ทั้งนี้ ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษามาจากผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมครัวเรือน ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เป็นหลัก

ผลการศึกษา พบว่า ความเหลื่อมล้ำของผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัว (Gross Provincial Product per capita: GPP per capita) ตั้งแต่ปี 2531 เป็นต้นมา มีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ จังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำยังเติบโตช้ากว่าจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยสูง เป็นการตอกย้ำว่าแนวโน้มความเหลื่อมล้ำจะยังคงมีอยู่ในอนาคต โดยจังหวัดที่มีอัตราการขยายตัวสูงจะมีสัดส่วนภาคอุตสาหกรรมต่อ GPP มากกว่าจังหวัดที่ขยายตัวต่ำ พอสรุปได้ว่าภาคอุตสาหกรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการกระตุ้นการขยายตัวของเศรษฐกิจระดับจังหวัด กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สัดส่วนภาคอุตสาหกรรมต่อ GPP ที่แตกต่างกัน เป็นสาเหตุหลักให้จังหวัดต่างๆ ขยายตัวในอัตราที่ไม่เท่ากัน ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัด ซึ่งจากการวิเคราะห์ตามแนวคิดภูมิศาสตร์เศรษฐกิจใหม่ ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ที่เพิ่มขึ้นมีปัจจัยสำคัญมาจากการกระจุกตัวของภาคอุตสาหกรรมอยู่เพียงบางพื้นที่ของประเทศ ก่อให้เกิดการประหยัดจากการรวมกลุ่ม (Agglomeration

Effects) ในขนาดที่มากกว่าผลกระทบในทางลบ (Dispersion Effects)⁷ จึงดึงดูดให้ผู้ประกอบการและแรงงานเลือกที่จะอยู่ในพื้นที่ที่มีการกระจุกตัวของภาคอุตสาหกรรมหนาแน่นมากกว่าที่จะอยู่ในพื้นที่อื่น นำไปสู่การเจริญเติบโตของจังหวัดดังกล่าวในอัตราที่สูงกว่าจังหวัดอื่น นำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัดที่มีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาแนวโน้มความเหลื่อมล้ำทางรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนระหว่างจังหวัด พบว่า มีแนวโน้มที่ลดลง สวนทางกับความเหลื่อมล้ำของผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัว ทั้งนี้ เนื่องจากครัวเรือนมีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของรายได้ โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตรที่มีการโยกย้ายแรงงานช่วงนอกฤดูเก็บเกี่ยวเข้ามาหางานทำในภาคนอกเกษตร อันเป็นภาคที่มีการขยายตัวสูง มีความต้องการแรงงานเพิ่มสูงขึ้นและเสนอรายได้ที่ดึงดูดใจ การเดินทางกลับถิ่นฐานของแรงงานที่ย้ายถิ่นชั่วคราวและการส่งเงินกลับบ้านของแรงงานที่ย้ายถิ่นระยะยาวช่วยให้ความเหลื่อมล้ำของรายได้เฉลี่ยระหว่างจังหวัดมีแนวโน้มลดลง

จากผลการศึกษาข้างต้น พอสรุปเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายให้ควรมีการส่งเสริมการขยายตัวของภาคนอกเกษตรในจังหวัดต่างๆ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการกระตุ้นให้เศรษฐกิจของจังหวัดขยายตัว เพื่อให้จังหวัดเหล่านี้สามารถพัฒนาขึ้นมาได้เท่าเทียมกับจังหวัดที่มีการกระจุกตัวของกิจกรรมภาคนอกเกษตรในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี การศึกษานี้มีข้อจำกัดด้านการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมจากพลวัตการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทำให้ข้อสรุปของการศึกษาดังอยู่บนปัจจัยด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผลกระทบดังกล่าวที่เกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจระดับจังหวัดที่มุ่งเน้นให้ภาคนอกเกษตรเป็นปัจจัยผลักดันจึงจำเป็นต่อการวางนโยบายการพัฒนาภูมิภาค โดยเฉพาะปัจจุบันที่มีนโยบายมุ่งเน้นการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานอันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในภูมิภาคอยู่หลายนโยบาย การคำนึงถึงปัจจัยทางภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ (Economic Geography) สังคม และสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปด้วยจะทำให้การกระจายความเจริญและการพัฒนาเศรษฐกิจระดับภูมิภาคเป็นไปอย่างยั่งยืนและเสมอภาค

⁷ ตัวอย่างการประหยัดจากการรวมกลุ่ม (Agglomeration effects) เช่น การนำนวัตกรรมไปใช้ประโยชน์ได้มากขึ้นเมื่อมีการกระจุกตัวของกิจกรรมการผลิตที่คล้ายคลึงกัน (Positive externalities) การได้เปรียบด้านต้นทุนการขนส่งจากผู้ผลิตถึงผู้บริโภคเมื่ออยู่ในพื้นที่เดียวกัน เป็นต้น ส่วนตัวอย่างผลกระทบในทางลบ (Dispersion effects) เช่น ปัญหาความแออัด ปัญหาอาชญากรรม เป็นต้น

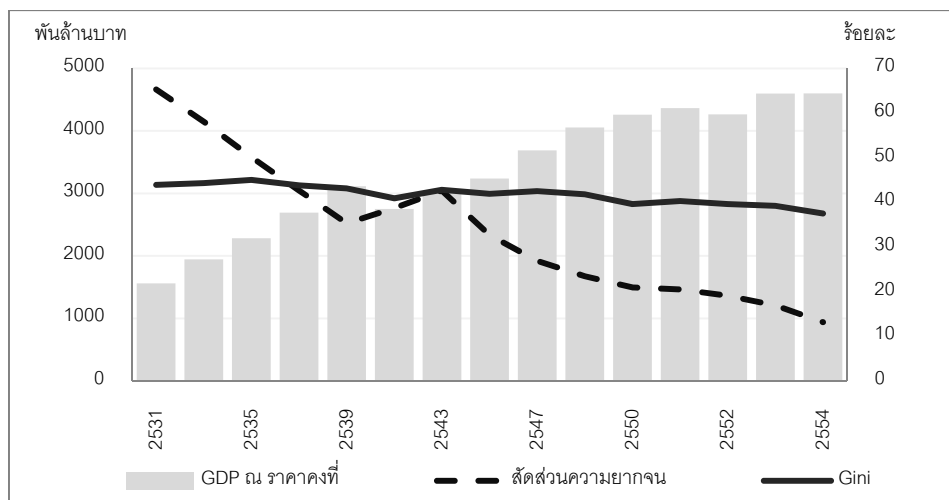
พลวัตความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัดของประเทศไทย

สุพรรณดา เลหาชัย⁸

1. บทนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาช่วยสร้างความมั่งคั่งให้กับประเทศ ประชากรมีรายได้เฉลี่ยต่อหัวเพิ่มขึ้นจาก 28,712 บาทต่อปี ในปี 2531 มาอยู่ที่ 167,501 บาทต่อปี ใน พ.ศ. 2555 ทั้งยังส่งผลให้ระดับความยากจนโดยรวมลดลงอย่างต่อเนื่อง จากเดิมที่มีสัดส่วนคนจนร้อยละ 65.3 ของประชากรทั้งหมดในปี 2531 เหลือเพียงร้อยละ 13.2 ใน 2554 อย่างไรก็ตาม ความเหลื่อมล้ำของรายได้และช่องว่างทางสังคมกลับทรงตัวอยู่ในระดับสูง ค่าสัมประสิทธิ์ความไม่เสมอภาค (Gini Coefficient ซึ่งต่อไปจะเรียก Gini) ของรายได้ มีค่าอยู่ระหว่าง 0.48 – 0.54 ตลอดช่วง 25 ปีที่ผ่านมา นอกจากนี้ ความแตกต่างระหว่างรายได้ของกลุ่มคนรวยที่สุดร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมดและกลุ่มคนจนที่สุดยังเพิ่มสูงขึ้นจาก 20.9 เท่าในปี 2531 เป็น 25.1 เท่าในปี 2554 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ: สศช 2556)

แผนภาพที่ 2.1: ผลิตรวมมวลรวมในประเทศ (GDP) อัตราความยากจนและค่าสัมประสิทธิ์ความไม่เสมอภาค (Gini)

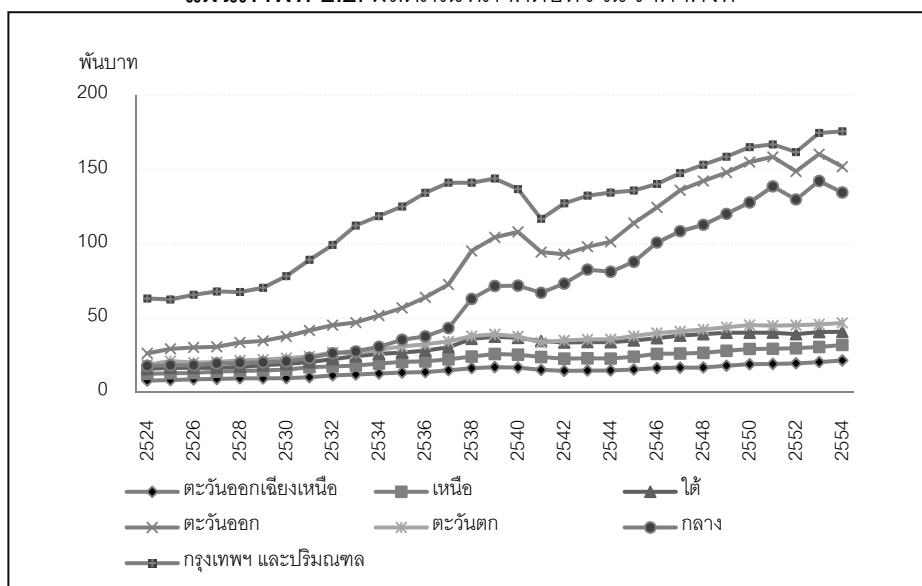
ที่มา: สศช

ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างพื้นที่ต่างๆ ในประเทศไทยก็เช่นกัน แม้ว่ารัฐบาลจะมีนโยบายกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคมาโดยตลอด แต่ผลประโยชน์จากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจยังคงกระจุกตัวอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร ปริมณฑล และบางหัวเมืองใหญ่เท่านั้น รายได้ต่อหัวเฉลี่ยของกรุงเทพฯ และปริมณฑล ภาคตะวันออก

⁸นักวิเคราะห์นโยบายและแผน ปฏิบัติการ ส่วนการเงิน สำนักบัญชีประชาชาติ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) email: suphannada@nesdb.go.th ผู้เขียนขอขอบคุณ ดร.ปรเมธี วิมลศิริ รองเลขาธิการคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษานี้ ผศ.ดร.ธนพงษ์ โพธิ์ปิติ ที่รับเป็นผู้วิจารณ์รายงานผลการศึกษา รวมถึง Professor Anne E. Booth อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ทำให้วิทยานิพนธ์อันเป็นที่มาของงานศึกษานี้สำเร็จด้วยดี ขอคิดเห็นที่ปรากฏในบทความนี้เป็นความเห็นส่วนตัวของผู้เขียน ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับความเห็นของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

และภาคกลางเพิ่มขึ้นกว่า 2 เท่าในช่วง 2524 – 2011 ขณะที่ภาคอื่นๆ ซึ่งมีรายได้ต่อหัวเฉลี่ยในปี 2524 ต่ำอยู่แล้ว กลับเพิ่มขึ้นไม่ถึง 2 เท่า สะท้อนให้เห็นว่าความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ที่มีความรุนแรงและไม่มีแนวโน้มที่จะลดลง (ดูแผนภาพที่ 2.2)

แผนภาพที่ 2.2: ผลัดกันภาคต่อหัว ณ ราคาคงที่

ที่มา: ผลัดกันภาคและจังหวัด สศช

เนื่องจากการศึกษาด้านความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ของประเทศไทย โดยเฉพาะในระดับจังหวัดยังมีไม่มากนัก การวิจัยนี้ จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอหลักฐานเชิงประจักษ์เกี่ยวกับพลวัตความไม่เท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัด ตลอดจนทศวรรษที่ผ่านมาพร้อมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ ซึ่งจะรวมถึงการนำทฤษฎีภูมิศาสตร์เศรษฐกิจใหม่ (New Economic Geography) มาประกอบการอธิบายพลวัตการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่มีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ ด้วย

2. ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาเศรษฐศาสตร์เชิงพื้นที่หรือเศรษฐศาสตร์ภูมิภาค (Regional Economics) เริ่มมีขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 2480 เป็นการพัฒนามาจากทฤษฎีทำเลที่ตั้ง (Location Theory) และทฤษฎีการค้าระหว่างประเทศ (International Trade) ได้แก่ Myrdal (1957), Hirschman (1958), Alonso (1964) และ North (1975) เป็นต้น โดยงานวิจัยในช่วงแรกไม่ได้มุ่งเน้นประเด็นความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างพื้นที่มากนัก จนกระทั่ง Williamson (1965) อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ว่า ในระยะแรกของการพัฒนาประเทศ ความเหลื่อมล้ำจะเพิ่มสูงขึ้น เมื่อประเทศพัฒนาต่อไปถึงระดับหนึ่งและตลาดปรับตัวสู่สมดุล ความเหลื่อมล้ำระหว่างพื้นที่ก็จะลดลง กล่าวคือ มีแนวโน้มความเหลื่อมล้ำเป็นรูปประซังคว่ำ (Inverted U-Curve) ต่อมา นักทฤษฎีการเจริญเติบโตหรือ Growth Theorists เสนอเพิ่มเติมว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถวิเคราะห์ได้ 2 รูปแบบ ได้แก่ (1) วิเคราะห์ความเหลื่อมล้ำระหว่างรายได้เฉลี่ยของแต่ละพื้นที่ว่ามีแนวโน้มลดลงหรือไม่ (การโน้มเข้าหากันแบบซิกม่า หรือ σ -Convergence) และ (2) วิเคราะห์ว่าพื้นที่ที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำสามารถขยายตัวได้รวดเร็วกว่าพื้นที่ที่รวยกว่าหรือไม่ (การโน้มเข้าหากันแบบเบต้า

หรือ β -Convergence) โดย Barro (1991) และ Barro and Sala-i-Martin (1991) พบหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สนับสนุนว่าการโน้มเข้าหากันแบบเบต้า โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาความเหลื่อมล้ำระหว่างพื้นที่ภายในประเทศ

อย่างไรก็ดี ผลการศึกษาเชิงประจักษ์จำนวนมาก กลับไม่พบว่าพื้นที่ที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำสามารถขยายตัวในอัตราที่สูงกว่าพื้นที่ที่รวยกว่าได้ ประกอบกับการเสนอแนวคิดผลตอบแทนเพิ่มขึ้นจากการขยายขนาดการผลิต (Increasing returns to scale) ของ Romer (1986) ทำให้เกิดแนวคิดภูมิศาสตร์เศรษฐกิจใหม่ (New Economic Geography) ซึ่งเสนอว่าการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะภาคนอกเกษตร ในพื้นที่หนึ่งๆ ส่งผลให้เกิดการประหยัดจากการรวมกลุ่ม (Agglomeration Effects) ในขนาดที่มากกว่าผลกระทบในทางลบ (Dispersion Effects)⁹ ดึงดูดให้ผู้ประกอบการรายใหม่และแรงงานเลือกที่จะเข้ามากระจุกตัวในพื้นที่ดังกล่าวเพิ่มมากขึ้น นำไปสู่การเจริญเติบโตของพื้นที่นั้นๆ ที่มักจะมีรายได้เฉลี่ยสูงอยู่แล้ว ในอัตราที่สูงกว่าพื้นที่อื่นที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำกว่าทำให้ความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่เพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ (Fujita 1988, Krugman 1993 และ Fujita and Thisse 2002)

สำหรับผลการศึกษากรณีประเทศไทยและประเทศในภูมิภาค พบความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดเพิ่มสูงขึ้นในประเทศจีน (Tsui 1991, Fujita & Hu 2001 และ He & Zhu 2009) ขณะที่ในประเทศฟิลิปปินส์ แม้ความเหลื่อมล้ำระหว่างพื้นที่ทรงตัวอยู่ในระดับสูง แต่จังหวัดที่จนมีอัตราการเจริญเติบโตสูงกว่าจังหวัดที่รวยในช่วง 2531 – 2550 (Balisacan 2007) อย่างไรก็ตาม ผลการโน้มเข้าหากันดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจลดการกระจุกตัวในเมืองหลวงมากระจุกตัวอยู่ในจังหวัดโดยรอบแทน ซึ่งแสดงถึงหลักฐานการประหยัดจากการรวมกลุ่มนั่นเอง (Tacson 2007) ในประเทศอินโดนีเซีย ความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดลดลงเรื่อยๆ ระหว่างปี 2518 – 2540 แล้วเพิ่มสูงขึ้นในปี 2541 เป็นต้นมา (Garcia 1998 และ Resosudarmo & Vidyattama 2006) สำหรับประเทศไทย Southichack (1998), NESDB and World Bank (2005) และ Potipiti (2009) พบว่าความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดของไทยมีแนวโน้มสูงขึ้นในทุกช่วงเวลาการศึกษาได้แก่ ระหว่างปี 2518 – 2538, 2518 – 2546 และ 2524 – 2548 ตามลำดับ นอกจากนี้ ยังพบว่าจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำไม่สามารถขยายตัวในอัตราที่สูงกว่าจังหวัดที่มีรายได้สูงทั้งสามช่วงเวลาการศึกษา¹⁰

3. วิธีการศึกษา

การศึกษานี้เป็นการวิเคราะห์เชิงประจักษ์เกี่ยวกับพลวัตความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดตั้งแต่ปี 2524 เป็นต้นมา โดยจะทำการหาหลักฐานการโน้มเข้าหากันหรือ Convergence ทั้งสองแบบกล่าวคือ วิเคราะห์แนวโน้มความเหลื่อมล้ำของรายได้เฉลี่ยระหว่างจังหวัด (σ -Convergence) และวิเคราะห์ว่าจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำในปี 2524 สามารถขยายตัวได้รวดเร็วกว่าจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยสูงหรือไม่ (β -Convergence) ใช้ระเบียบวิธีตาม Williamson (1965) และ Barro and Sala-i-Martin (1991) ตามลำดับ ดังนี้

⁹ตัวอย่างของการประหยัดจากการรวมกลุ่ม (Agglomeration Effects) ได้แก่ การนำนวัตกรรมไปใช้ประโยชน์ได้มากขึ้นเมื่อกิจกรรมที่คล้ายคลึงกันมารวมอยู่ในบริเวณเดียวกัน (Positive Externalities) การได้เปรียบด้านต้นทุนการขนส่งเมื่อผู้ผลิตและผู้บริโภคอยู่ในพื้นที่เดียวกัน เป็นต้น ส่วนตัวอย่างผลกระทบในทางลบ (Dispersion Effects) ได้แก่ ปัญหาความแออัด ปัญหาอาชญากรรม ค่าครองชีพสูง เป็นต้น

¹⁰ยกเว้นเมื่อแบ่งระยะเวลาการศึกษาออกเป็นช่วงเวลาย่อย กล่าวคือ พบว่าจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำขยายตัวในอัตราที่สูงกว่าจังหวัดรายได้สูงเฉพาะช่วงระหว่างปี 2518 – 2529 เท่านั้น (NESDB & World Bank 2005)

ในการวิเคราะห์การโน้มเข้าหากันแบบซิกมา (σ -Convergence) Williamson (1965) ใช้เป็นค่าสัมประสิทธิ์ของความผันแปรถ่วงน้ำหนักประชากร (v_w) เป็นตัวชี้วัด มีสมการ ดังนี้

$$v_w = \frac{\sqrt{\sum (y_i - \bar{y})^2 (f_i/n)}}{\bar{y}} \quad (2-1)$$

โดย f_i คือประชากรของจังหวัด i , n คือประชากรทั้งหมดของประเทศ, y_i คือรายได้เฉลี่ยต่อหัวของจังหวัด i และ \bar{y} คือรายได้เฉลี่ยต่อหัวของประเทศ ค่า v_w ที่สูงขึ้นสะท้อนถึงความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ระหว่างจังหวัดที่เพิ่มขึ้น

สำหรับการโน้มเข้าหากันแบบเบต้า (β -Convergence) จะใช้สมการตาม Barro and Sala-i-Martin (1991) ดังนี้

$$\frac{1}{T} \log \left[\frac{y_{iT}}{y_{i0}} \right] = c - \beta \log(y_{i0}) + w_i \quad (2-2)$$

โดย y_{i0} คือรายได้เฉลี่ยต่อหัวของจังหวัด i ในปีตั้งต้น, y_{iT} คือรายได้เฉลี่ยต่อหัวของจังหวัด i ปีสุดท้าย, T คือระยะเวลาที่ศึกษา นับเป็นจำนวนปี และ w_i คือค่าความคลาดเคลื่อนทางสถิติ หากค่าสัมประสิทธิ์ $\beta > 0$ แสดงถึงหลักฐานการโน้มเข้าหากันแบบเบต้า กล่าวคือ จังหวัดที่มีรายได้ต่อหัวต่ำในปีตั้งต้นขยายตัวในอัตราที่รวดเร็วกว่าจังหวัดที่มีรายได้ต่อหัวสูงในปีตั้งต้น นอกจากนี้ สมการ (2-2) ยังสามารถนำมาปรับใช้ในการหาปัจจัยกำหนดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจระดับจังหวัดได้ด้วย และสามารถเพิ่มปัจจัยอื่นๆ ได้ โดยใช้แบบจำลองของ Garcia and Soelistianingsih (1998) ดังนี้

$$\frac{1}{T} \log \left[\frac{y_{iT}}{y_{i0}} \right] = a - \beta \log(y_{i0}) + \sum_i \gamma_i Z_i + w_i \quad (2-3)$$

โดย Z_i แทนตัวแปรอื่นๆ นอกเหนือจากรายได้เฉลี่ยต่อหัวในปีตั้งต้น ที่สันนิษฐานว่าเป็นปัจจัยกำหนดการเจริญเติบโตของจังหวัดสำหรับการศึกษานี้ ประกอบด้วย การขยายตัวของประชากร ระดับการศึกษาเฉลี่ย ระดับความไม่เท่าเทียมกันภายในจังหวัด ณ ปีตั้งต้นการลงทุนจากต่างประเทศ (FDI) และโครงสร้างเศรษฐกิจของจังหวัดซึ่งจะใช้สัดส่วนภาคอุตสาหกรรมเป็นตัวแทน

นอกจากหลักฐานการโน้มเข้าหากันทั้งสองแบบข้างต้น การศึกษานี้ยังนำทฤษฎีภูมิศาสตร์เศรษฐกิจใหม่มาอธิบายพลวัตการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยจะใช้แบบจำลองของ Ciccone and Hall (1996) ซึ่งเสนอว่าความหนาแน่นของแรงงานในจังหวัดเป็นตัวกำหนดผลผลิตภาพการผลิตของจังหวัดนั้นๆ ผ่านขนาดของการประหยัดจากการรวมกลุ่มและขนาดของผลกระทบทางลบดังนี้

$$\log \left(\frac{Y_i}{L_i} \right) = \log \phi + \log \left(\frac{\sum (l_j h_j^\eta)^\theta \cdot a_j^{1-\theta}}{L_i} \right) + u_i \quad (2-4)$$

โดย Y_i คือผลิตภัณฑ์จังหวัด (GPP) ณ ราคาคงที่ ของจังหวัด i , L_i คือจำนวนแรงงานของจังหวัด i , l_j คือแรงงานที่อยู่ในสาขา j ของจังหวัด i , h_j คือระดับการศึกษาเฉลี่ยของแรงงานในจังหวัด i , a_j คือเนื้อที่ที่ใช้ในกิจกรรมของสาขา j ในจังหวัด i และ u_i คือค่าความคลาดเคลื่อนทางสถิติ หากผลการประหยัต์จากการรวมกลุ่มสูงกว่าผลกระทบในทางลบ ค่าสัมประสิทธิ์ θ จะมีค่าเป็นบวก ($\theta > 0$) สะท้อนว่าการกระจุกตัวของแรงงานที่เพิ่มขึ้นทำให้ผลิตภาพการผลิตเฉลี่ยและรายได้เฉลี่ยของจังหวัดเพิ่มสูงขึ้น ส่งผลดึงดูดให้มีการกระจุกตัวเพิ่มขึ้นอีก และเพิ่มความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดดังกล่าวกับจังหวัดอื่นๆ ในที่สุด นอกจากนี้ ความแตกต่างทางทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมอาจเป็นอีกปัจจัยที่ส่งผลต่อความเหลื่อมล้ำระหว่างพื้นที่ด้วย (Southichack1998) เพื่อนำปัจจัยดังกล่าวมาพิจารณาร่วมด้วยจึงต้องเพิ่มตัวแปรหุ่นของพื้นที่ ($RgDummies$) ดังนี้

$$\log\left(\frac{Y_i}{L_i}\right) = \log\phi + \log\left(\frac{\sum(l_j h_j^\theta)^\theta \cdot a_j^{1-\theta}}{L_i}\right) + RgDummies + u_i \quad (2-5)$$

ด้านข้อมูลที่ใช้ มาจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและสำนักงานสถิติแห่งชาติเป็นหลัก โดยข้อมูลทีมาจากสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ประกอบด้วย ข้อมูลผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัดทั้งภาพรวมและรายสาขาการผลิตประชากรรายจังหวัด และค่าสัมประสิทธิ์ความไม่เสมอภาคด้านรายได้ (Gini) ส่วนข้อมูลทีมาจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ ได้แก่ ข้อมูลรายได้ต่อหัวประชากร และระดับการศึกษาเฉลี่ยของประชากรในจังหวัด จากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมครัวเรือน ข้อมูลกำลังแรงงานรายจังหวัด และระดับการศึกษาของแรงงาน จากสำรวจภาวะการทำงานของประชากร (ไตรมาส 3) นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลจากหน่วยงานอื่นๆ ได้แก่ ข้อมูลเนื้อที่ถือครองทางการเกษตร จากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และข้อมูลการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ (FDI) จากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน

4. ผลการศึกษา

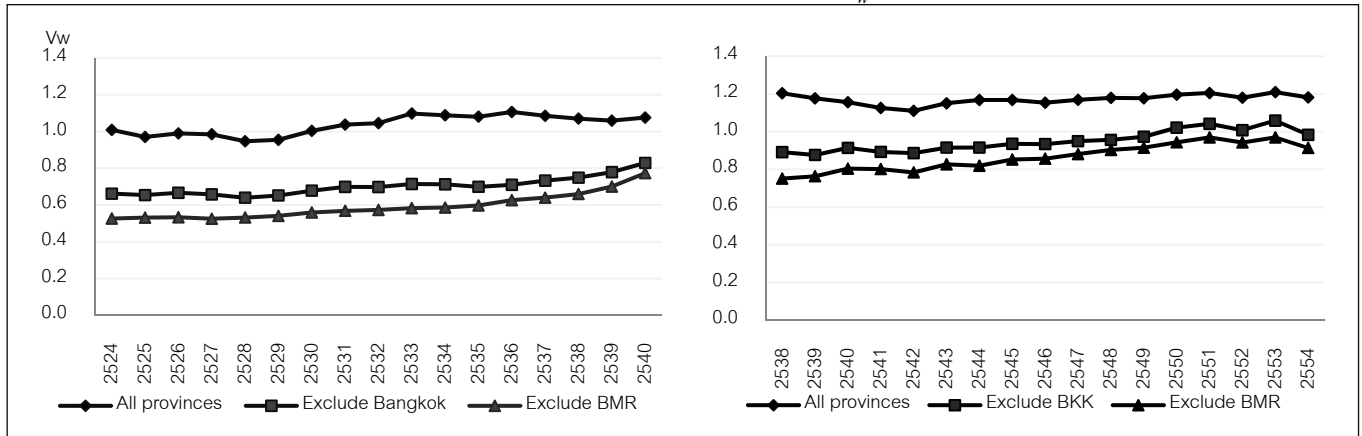
4.1 พลวัตความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดของผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัว (GPP per capita)

แผนภาพที่ 2.3แสดงแนวโน้มความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดที่ใช้ค่าสัมประสิทธิ์ของความผันแปรถ่วงน้ำหนักประชากร (v_w) ตามสมการที่ (2-1) เป็นตัวชี้วัด และใช้ข้อมูลผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัว ณ มูลค่าที่แท้จริง¹¹ (Real GPP per capita) เป็นตัวแทนความกีดกันอยู่ดีของประชากรในจังหวัด พบว่า ค่าสัมประสิทธิ์ของความผันแปรถ่วงน้ำหนักประชากร (v_w) ของจังหวัดทั้งหมดของไทย (All Provinces) มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะระหว่างปี 2528– 2536 และตั้งแต่ปี 2542 เป็นต้นมา สะท้อนว่าความกีดกันอยู่ดีของประชากรในจังหวัดต่างๆ ของประเทศไทยมีความแตกต่างกันเพิ่มมากขึ้นกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัดทั้งหมดของไทย (All Provinces ซึ่งต่อไปจะเรียก

¹¹ในการเผยแพร่สถิติผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด ปี 2553 เป็นต้นมา ได้มีการปรับปรุงวิธีการคำนวณมูลค่าที่แท้จริง โดยปรับข้อมูลย้อนหลังถึงปี 2538 ดังนั้น ในการคำนวณค่าสัมประสิทธิ์ของความผันแปรถ่วงน้ำหนักประชากร (v_w) จึงแบ่งการคำนวณตามชุดข้อมูลของสถิติผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัดออกเป็น 2 ชุด ได้แก่ ชุดข้อมูลปี 2524 – 2540 คำนวณมูลค่าที่แท้จริงเป็นมูลค่า ณ ราคาคงที่ โดยมีปี 2531 เป็นปีฐาน ในขณะที่ชุดข้อมูลปี 2538 – 2554 คำนวณมูลค่าที่แท้จริงแบบปริมาณลูกโซ่ (Chain Volume Measures) โดยมีปี 2545 เป็นปีอ้างอิง

ความเหลื่อมล้ำโดยรวม) มีแนวโน้มสูงขึ้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงปี 2536 – 2542 ความเหลื่อมล้ำโดยรวมมีแนวโน้มลดลง ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจของจังหวัดอื่นๆ ในช่วงที่เศรษฐกิจขยายตัวสูง ประกอบกับการเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในปี 2540 ซึ่งจังหวัดที่มีการพัฒนาของภาคเกษตรอย่างรวดเร็วและมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูงในช่วงก่อนวิกฤต ได้รับผลกระทบมากกว่า ส่งผลให้ความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดลดลง ในช่วงเวลาดังกล่าว

แผนภาพที่ 2.3: ค่าสัมประสิทธิ์ความผันแปรถ่วงน้ำหนักประชากร (v_w) ของผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัว

ที่มา: ผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด สศช

นอกจากนี้ เมื่อไม่นับรวมกรุงเทพฯ (Exclude BKK) และ กรุงเทพฯ และปริมณฑล (Exclude BMR) ในการคำนวณค่า v_w พบว่า ในช่วงก่อนปี 2535 ความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดอยู่ในระดับต่ำกว่าความเหลื่อมล้ำโดยรวมค่อนข้างมากสะท้อนถึงการกระจุกตัวของความเจริญและประโยชน์ทางเศรษฐกิจอยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นหลัก ทำให้กรุงเทพฯ เป็นปัจจัยสำคัญก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ในภาพรวม อย่างไรก็ตาม ในช่วงตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา ความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดของประเทศไทยที่ไม่รวมกรุงเทพฯ และที่ไม่รวมกรุงเทพฯ และปริมณฑลกลับมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วจนเกือบจะเท่ากับความเหลื่อมล้ำโดยรวมในปี 2553 สะท้อนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจในเชิงพื้นที่ โดยจะเห็นว่าความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดในช่วงหลังปี 2535 เกิดจากจังหวัดในเขตปริมณฑลและจังหวัดอื่นบางจังหวัดมีระดับเศรษฐกิจแตกต่างจากจังหวัดอื่นๆ เพิ่มมากขึ้น โดยน่าจะเกิดจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจของจังหวัดบางจังหวัดเหล่านี้ขึ้นมาเทียบเท่ากับกรุงเทพฯ มากขึ้น

จากตารางที่ 2-1 พบว่า กรุงเทพมหานครและสมุทรปราการลดบทบาทลงจากเดิมที่มีผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัว (จากนี้ไปจะใช้ GPP ต่อหัว) สูงที่สุดในปี 2524 และ 2534 มาอยู่อันดับที่ 3 และ 4 ในปี 2544 และ 2554 ขณะที่ระยองและสมุทรสาครเป็นจังหวัดที่มี GPP ต่อหัวสูงที่สุดแทน นอกจากนี้ ยังพบว่าในปี 2544 และ 2554 จังหวัดที่มี GPP ต่อหัวสูงที่สุด 10 อันดับล้วนแล้วแต่เป็นจังหวัดโดยรอบกรุงเทพฯ และจังหวัดในภาคตะวันออก (ยกเว้นภูเก็ต) สะท้อนถึงการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมและบริการในบริเวณดังกล่าว ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลมาจากโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard Development Program) ที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและมาตรการส่งเสริมการกระจายภาคอุตสาหกรรมไปสู่ภาคตะวันออก โดยเฉพาะบริเวณจังหวัดระยองและชลบุรี ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของไทยสืบเนื่องจากการอ่อนตัวของค่าเงินบาทในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540

ทำให้อุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก ซึ่งกระจุกตัวอยู่ในจังหวัดโดยรอบกรุงเทพฯ ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้จังหวัดเหล่านี้มี GPP ต่อหัวสูงตั้งแต่ปี 2544 เป็นต้นมา

ตารางที่ 2.1: จังหวัดที่มีผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัว ณ มูลค่าที่แท้จริง สูงที่สุด 10 จังหวัด

ลำดับที่	พ.ศ.2524	พ.ศ.2534	พ.ศ.2544	พ.ศ.2554
1	สมุทรปราการ	สมุทรปราการ	ระยอง	ระยอง
2	กรุงเทพมหานคร	กรุงเทพมหานคร	สมุทรสาคร	สมุทรสาคร
3	ปทุมธานี	ปทุมธานี	สมุทรปราการ	กรุงเทพมหานคร
4	ชลบุรี	สมุทรสาคร	กรุงเทพมหานคร	สมุทรปราการ
5	ระนอง	ชลบุรี	ปทุมธานี	ชลบุรี
6	พังงา	ภูเก็ต	ชลบุรี	พระนครศรีอยุธยา
7	สมุทรสาคร	ระยอง	พระนครศรีอยุธยา	ปทุมธานี
8	ภูเก็ต	ระนอง	ภูเก็ต	ปราจีนบุรี
9	นนทบุรี	นนทบุรี	ฉะเชิงเทรา	ภูเก็ต
10	กาญจนบุรี	สระบุรี	สระบุรี	ฉะเชิงเทรา

ที่มา:ผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด สศช.

ตามแนวคิดการโน้มเข้าหากัน (Convergence) การโน้มเข้าหากันแบบซิกมา (σ -Convergence) จะเกิดขึ้นเมื่อช่องว่างระหว่างรายได้เฉลี่ยต่อหัวของจังหวัดที่จนและจังหวัดที่รวยมีขนาดแคบลงเรื่อยๆ เมื่อเวลาผ่านไป สำหรับประเทศไทย สามารถพิจารณาได้จากค่าสัมประสิทธิ์ของความผันแปรถ่วงน้ำหนักประชากร (v_w) ดังที่นำเสนอในแผนภาพที่ 2.3 โดยค่า v_w ที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นชี้ให้เห็นว่าไม่มีหลักฐานการโน้มเข้าหากันแบบซิกมา (σ -Convergence) ของผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัวในประเทศไทยในช่วงปี 2524 – 2554 ในทางกลับกัน กลับแสดงถึงการโน้มออกจากกันแบบซิกมา (σ -Divergence) กล่าวคือ ผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัวระหว่างจังหวัดทั้งหมดของประเทศไทยมีความแตกต่างกันเพิ่มมากขึ้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ มีความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดเพิ่มสูงขึ้น

สำหรับการโน้มเข้าหากันแบบเบต้า (β -Convergence) จะเกิดขึ้นเมื่อจังหวัดที่จนมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่สูงกว่าจังหวัดที่รวย และค่าสัมประสิทธิ์ β ในตารางที่ 2.2 มีค่าเป็นลบ จากผลการประมาณการในตารางที่ 2.2 พบว่า ในระยะยาว (2524 – 2551) ไม่มีหลักฐานการโน้มเข้าหากันแบบเบต้าอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ จังหวัดที่มีผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัวต่ำในปี พ.ศ. 2524 ไม่สามารถเจริญเติบโตในอัตราที่สูงกว่าจังหวัดที่มีผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัวสูง ตลอดช่วง 2524 – 2551 ซึ่งสอดคล้องกับผลของการโน้มเข้าหากันแบบซิกมา เพราะเมื่อจังหวัดที่จนไม่สามารถเติบโตได้เร็วกว่าจังหวัดที่รวย ช่องว่างระหว่างจังหวัดที่จนและรวยก็ไม่สามารถจะลดลงได้ เพื่อให้เห็นถึงพลวัตของการขยายตัวทางเศรษฐกิจของจังหวัดและความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ การศึกษาได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 4 ช่วงเวลาย่อย ได้แก่ ช่วงที่มีการขยายตัวคงที่ (2524 – 2529) ช่วงที่เศรษฐกิจขยายตัวสูง (2530 – 2539) ช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ (2540 – 2541) และช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ (2542 – 2551) พบว่า ในช่วงที่มีการขยายตัวคงที่และช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ จังหวัดที่จนสามารถเติบโตในอัตราที่สูงกว่าจังหวัดที่รวยได้ อย่างไรก็ดี ในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวสูงและช่วงหลังวิกฤต จังหวัดที่รวยกลับมีอัตราการขยายตัวที่สูงกว่าจังหวัดที่จน เมื่อเปรียบเทียบผลการพิสูจน์การโน้มเข้าหากันแบบเบต้าในช่วงเวลาย่อย

เหล่านี้กับแนวโน้มค่าสัมประสิทธิ์ของความผันแปรถ่วงน้ำหนักในแผนภาพที่ 2.3 จะเห็นว่ามีผลสอดคล้องกันในทุกช่วงเวลาย่อย เช่น ในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ จังหวัดที่จนสามารถขยายตัวในอัตราที่สูงกว่าจังหวัดที่รวย ขณะเดียวกัน ความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดก็มีแนวโน้มลดลงด้วย

ตารางที่ 2.2: การโน้มเข้าหากันแบบเบต้า (β -Convergence) ของ GPP ต่อหัวในประเทศไทย พ.ศ.2524 – 2551

Dependent Variable: Log of Annual Growth Rate	Explanatory Variable: Log of Real GPP per capita		
	Constant	β	Adjusted R ²
2524 – 2551	-0.0168 (0.0603)	0.0048 (0.0063)	0.01
2524 – 2528	0.1988 (0.0674)***	-0.0172 (0.0070)**	0.07
2529 – 2539	-0.0860 (0.0570)	0.0156 (0.0058)***	0.08
2540 – 2541	0.1997 (0.1048)**	-0.0280 (0.0101)***	0.10
2542 – 2551	-0.0737 (0.0298)**	0.0101 (0.0029)***	0.15

หมายเหตุ: ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Errors) อยู่ในวงเล็บ

*** เมื่อมีนัยสำคัญทางสถิติ (Statistical Significance) ที่ร้อยละ 1 ** ที่ร้อยละ 5 และ * ที่ร้อยละ 10

Number of Observations = 72 ตามจำนวนจังหวัดของประเทศไทย ณ ปี 2524

ที่มา: ศศช. ประมวลผลโดยผู้วิจัย

นอกจากการใช้พิสูจน์การโน้มเข้าหากันแบบเบต้า สมการที่ (2-2) สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ปัจจัยที่สำคัญต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจระดับจังหวัด ดังที่แสดงไว้ในสมการที่ (2-3) โดยตามทฤษฎีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ตั้งสมมติฐานว่าอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของจังหวัดในช่วงเวลาหนึ่งจะแปรผกผันกับผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัวในปีตั้งต้น ซึ่งจะทำให้เกิดการโน้มเข้าหากันแบบเบต้า นอกจากนี้ ยังอาจมีปัจจัยอื่นๆ ที่มีผลต่อการเจริญเติบโตของเศรษฐกิจระดับจังหวัดด้วย เนื่องจากการศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอแนะนโยบายการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่เหมาะสม การวิเคราะห์ปัจจัยที่ช่วยกระตุ้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจระดับจังหวัดจึงเป็นสิ่งจำเป็น และจะนำเสนอในส่วนต่อไป

4.2 ปัจจัยสำคัญต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจระดับจังหวัด

ในการวิเคราะห์ปัจจัยสำคัญต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจระดับจังหวัด จะครอบคลุมปี 2537 ถึง 2551 เนื่องจากระยะเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ประเทศไทยมีจำนวนจังหวัดคงที่ คือ 76 จังหวัดตารางที่ 2.3 แสดงผลการประมาณการสมการถดถอยตามสมการ (2-3) พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจระดับจังหวัดอย่างมีนัยสำคัญ ได้แก่ อัตราการขยายตัวของประชากร การลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ (FDI) ณ ปีตั้งต้น สัดส่วนภาคอุตสาหกรรมต่อ GPP ณ ปีตั้งต้น และการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในจังหวัด โดยการเพิ่มจำนวนประชากรที่รวดเร็วทำให้การขยายตัวของเศรษฐกิจจังหวัดช้าลง ขณะที่การลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ สัดส่วนภาคอุตสาหกรรมต่อ GPP ในปีตั้งต้น และสัดส่วนภาคอุตสาหกรรมที่เพิ่มสูงขึ้นช่วยกระตุ้นให้ผลิตภัณฑ์จังหวัดเฉลี่ยต่อหัวขยายตัวในอัตราที่รวดเร็วขึ้นซึ่งจะเห็นว่าภาคอุตสาหกรรมในระดับจังหวัด มีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นการขยายตัวของเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับแบบแผนการ

พัฒนาเศรษฐกิจในระดับประเทศ อย่างไรก็ตามก็ดี จังหวัดที่มีภาคอุตสาหกรรมและการลงทุนจากต่างประเทศในสัดส่วนที่สูงเป็นทุนเดิมอยู่ก่อนแล้วเป็นจังหวัดที่สามารถขยายตัวได้รวดเร็วกว่าจังหวัดอื่นๆ

ตารางที่ 2.3: ปัจจัยกำหนดการขยายตัวของเศรษฐกิจระดับจังหวัด 2537 – 2551 และ 2543 – 2551

ตัวแปรอิสระ	ตัวแปรตาม: อัตราการขยายตัวในช่วงเวลาที่ศึกษา			
	พ.ศ.2537 – 2551		พ.ศ.2543 – 2551	
	(1)	(2)	(3)	(4)
GPP ต่อหัว ณ ปีตั้งต้น	0.0087 (0.0038)**	-0.0040 (0.0046)	0.0084 (0.0029)***	0.0007 (0.0044)
อัตราการเพิ่มประชากร		-0.0004 (0.0001)***		0.0002 (0.0004)
ความไม่เท่าเทียมกันในจังหวัด ณ ปีตั้งต้น		-0.0206 (0.0302)		-0.0391 (0.0368)
ระดับการศึกษาเฉลี่ย ณ ปีตั้งต้น		0.0031 (0.0024)		-0.0007 (0.0021)
การลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ ณ ปีตั้งต้น		0.0003 (0.0002)*		0.0002 (0.0001)
สัดส่วนภาคอุตสาหกรรมต่อ GPP ณ ปีตั้งต้น		0.0005 (0.0001)***		0.0004 (0.0001)***
การเปลี่ยนแปลงสัดส่วนภาคอุตสาหกรรม		0.0015 (0.0002)***		0.0021 (0.0003)***
Constant	-0.0665	0.0472	-0.0552	0.0310
Adjusted R ²	0.05	0.67	0.09	0.53

หมายเหตุ: ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Errors) อยู่ในวงเล็บ

*** เมื่อมีนัยสำคัญทางสถิติ (Statistical Significance) ที่ร้อยละ 1 ** ที่ร้อยละ 5 และ * ที่ร้อยละ 10

Number of Observation = 76 ตามจำนวนจังหวัดของประเทศไทย ณ ปี พ.ศ.2537

ที่มา: สศช. ประมวลผลโดยผู้วิจัย

เพื่อวิเคราะห์เพิ่มเติมว่าปัจจัยกระตุ้นเศรษฐกิจระดับจังหวัดมีการเปลี่ยนแปลงภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจหรือไม่ ตารางที่ 2-3 จึงได้นำเสนอผลการพิสูจน์เชิงประจักษ์ในช่วงปี 2543 – 2551 ด้วย พบว่า ปัจจัยการเพิ่มจำนวนประชากร และการลงทุนโดยตรงจากต่างประเทศ ไม่มีนัยสำคัญต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจระดับจังหวัดในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ ขณะที่การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในจังหวัดกลับมีผลกระทบต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจจังหวัดอย่างรุนแรงขึ้น โดยค่าสัมประสิทธิ์ตัวแปรดังกล่าวเพิ่มขึ้นจาก 0.0026 ในช่วงปี 2537 – 2551 เป็น 0.0037 ในช่วงปี 2543 – 2551 ทั้งนี้ การที่สัดส่วนของภาคอุตสาหกรรมต่อ GPP ในปีตั้งต้น มีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นเศรษฐกิจของจังหวัด ประกอบกับความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดที่เพิ่มสูงขึ้นเรื่อยมา สอดคล้องกับแนวคิดภูมิศาสตร์เศรษฐกิจใหม่ ดังที่จะนำเสนอในส่วนถัดไป

4.3 การประหยัดจากการรวมกลุ่ม: ปัจจัยเบื้องหลังความเหลื่อมล้ำที่เพิ่มขึ้น

ทฤษฎีภูมิศาสตร์เศรษฐกิจใหม่ เป็นทฤษฎีที่อธิบายพลวัตการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจและผลกระทบต่อความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่ โดยเสนอว่าเมื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจกระจุกตัวอยู่ในพื้นที่หนึ่งๆ จะทำให้เกิดการประหยัดจากการรวมกลุ่ม (Agglomeration Effects) เช่น เมื่อกิจกรรมที่คล้ายคลึงกันมารวมอยู่ในบริเวณเดียวกันช่วยให้สามารถนำ

นวัตกรรมที่พัฒนาขึ้นใหม่ไปใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น (Positive Externalities) การได้เปรียบด้านต้นทุนการขนส่งเมื่อผู้ผลิตและผู้บริโภคอยู่ในพื้นที่เดียวกัน เป็นต้น ขณะเดียวกัน การกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจก็มีผลกระทบในทางลบ เช่น การจราจรติดขัด ปัญหาอาชญากรรม ค่าครองชีพที่สูงขึ้น เป็นต้น หากผลการประหยัดจากการรวมกลุ่มมีขนาดใหญ่กว่าผลกระทบในทางลบ ก็จะดึงดูดให้ทั้งผู้ประกอบการและแรงงานเลือกที่จะอยู่ในพื้นที่นั้นๆ มากกว่าการไปอยู่ในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้มีการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่นั้นๆ เพิ่มมากขึ้น และสร้างความเหลื่อมล้ำระหว่างพื้นที่ดังกล่าวกับพื้นที่อื่นเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย (Krugman 1995) ในการวิเคราะห์เชิงประจักษ์ตามสมมติฐานข้างต้น แบบจำลองที่ใช้มีการพัฒนามาจากฟังก์ชันการผลิต (Production Function) ซึ่งมีความสัมพันธ์กับผลิตภาพการผลิต (Productivity) วัดโดยผลผลิตต่อแรงงาน (Output per Labor) มากกว่า GPP ต่อหัวประชากรอย่างไรก็ดี สำหรับประเทศไทย ผลิตภาพการผลิตและ GPP ต่อหัวในระดับจังหวัดมีความสัมพันธ์กันค่อนข้างสูง กล่าวคือ มีค่าสหสัมพันธ์ (Correlation) ที่ 0.952 อธิบายได้ว่า จังหวัดที่มีผลิตภาพการผลิตสูงมักจะมี GPP ต่อหัวสูงเช่นกัน การศึกษาจึงนำแบบจำลองของ Ciccone and Hall (1996) ซึ่งนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างการกระจุกตัวของแรงงานกับการเปลี่ยนแปลงผลิตภาพการผลิตของจังหวัด มาใช้ในการวิเคราะห์พลวัตการกระจุกตัวของอุตสาหกรรมและผลกระทบต่อความเหลื่อมล้ำของ GPP ต่อหัวระหว่างจังหวัด

ตารางที่ 2-4 นำเสนอผลการประมาณการสมการ (2-4) และ (2-5) ด้วยวิธีกำลังสองน้อยที่สุดแบบไม่เป็นเชิงเส้นตรง (Non-linear Least Squares) ปี 2537 2544 และ 2551 ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจขยายตัวสูง ช่วงที่เฟื่องฟูตัวจากวิกฤตเศรษฐกิจ และช่วงที่ค่อนข้างใกล้เคียงกับปัจจุบัน และเป็นช่วงเวลาที่สอดคล้องกับการวิเคราะห์ในส่วนก่อนหน้า ผลการศึกษา พบว่า ในปี 2537 ค่าสัมประสิทธิ์ θ มีค่าเท่ากับ 1.170 ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติร้อยละ 1 แสดงถึงผลกระทบในเชิงบวกที่เกิดจากการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในขนาดที่มากกว่าผลกระทบในเชิงลบ ดังนั้น การเพิ่มความหนาแน่นของแรงงานในจังหวัดช่วยกระตุ้นให้ผลิตภาพการผลิตและ GPP ต่อหัวของจังหวัดนั้นๆ สูงขึ้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับปี 2544 และ 2551 พบว่า ค่าสัมประสิทธิ์ θ มีค่าเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ โดยมีค่าเท่ากับ 1.2212 และ 1.3787 ตามลำดับ สามารถตีความได้ว่าถ้าความหนาแน่นหรือการกระจุกตัวของแรงงานในจังหวัดเพิ่มขึ้นในอัตราที่เท่ากันทั้งสามช่วงเวลา ผลกระทบต่อการเพิ่มผลิตภาพการผลิตจะเพิ่มสูงขึ้นจากปี 2537 ถึง 2551 ซึ่งสะท้อนว่า จะต้องมีความกระทบในเชิงบวก (Positive Externalities) เกิดขึ้นจากการกระจุกตัวหนาแน่นขึ้นของแรงงาน ส่งผลให้การเพิ่มผลิตภาพการผลิตมีอัตราเร็วขึ้นเรื่อยๆ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การประหยัดจากการรวมกลุ่ม (Agglomeration Effects) มีบทบาทเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ในช่วงเวลาที่ศึกษา

การเพิ่มบทบาทของผลการประหยัดจากการรวมกลุ่มในช่วงปี 2537 – 2551 นี้ มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาในส่วนก่อนหน้า โดยจากตารางที่ 2.3 จะพบว่า ปัจจัยต่างๆ ที่นำมาวิเคราะห์มีความสามารถในการอธิบายความแตกต่างของอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัดได้ลดลง (พิจารณาจากค่า Adjusted R^2 ที่ลดลง) ระหว่างช่วง 2537 – 2551 และช่วง 2543 – 2551 เมื่อมาพิจารณาประกอบกับผลการศึกษาในตารางที่ 2.4 อาจตีความได้ว่าความสามารถในการอธิบายที่ลดลงดังกล่าวเกิดจากบทบาทของการประหยัดจากการรวมกลุ่มที่เพิ่มขึ้นนั่นเอง โดยการกระจุกตัวของแรงงานที่หนาแน่นขึ้น ก่อให้เกิดผลการประหยัดจากการรวมกลุ่มซึ่งช่วยเพิ่มผลิตภาพการผลิตและ GPP ต่อหัวของจังหวัด

นั้นๆ ในอัตราที่รวดเร็ว แตกต่างจากจังหวัดอื่นๆ ส่งผลให้อัตราการขยายตัวมีความแตกต่างกันระหว่างจังหวัดในระยะยาว

ตารางที่ 2.4: ปัจจัยกำหนดผลผลิตภาพการผลิตระดับจังหวัด 2537, 2544 และ 2551

ตัวแปร	2537	2544	2551
การประมาณการตามสมการ (2-4)			
θ	1.1699 (0.0925)***	1.2212 (0.0983)***	1.3787 (0.1122)***
η	2.5770 (0.7568)***	2.4699 (0.8460)***	1.7226 (0.7608)**
Constant	0.0352	0.2795	2.6300
Adjusted R ²	0.38	0.43	0.70
การประมาณการตามสมการ (2-5)			
θ	1.0467 (0.0844)***	1.0441 (0.0839)***	1.1445 (0.1024)***
η	2.1414 (0.6766)***	2.5191 (0.7735)***	1.8790 (0.8129)**
North Dummy	-0.6327 (0.1481)***	-0.5639 (0.1555)***	-0.7038 (0.1812)***
South Dummy	-0.2361 (0.1570)	-0.3160 (0.1588)**	-0.4791 (0.1815)*
Northeast Dummy	-1.0980 (0.1384)***	-1.0586 (0.1506)***	-1.1586 (0.1753)***
Constant	0.8151	-0.0607	1.6458
Adjusted R ²	0.67	0.66	0.62

หมายเหตุ: ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Errors) อยู่ในวงเล็บ

*** เมื่อมีนัยสำคัญทางสถิติ (Statistical Significance) ที่ร้อยละ 1 ** ที่ร้อยละ 5 และ * ที่ร้อยละ 10

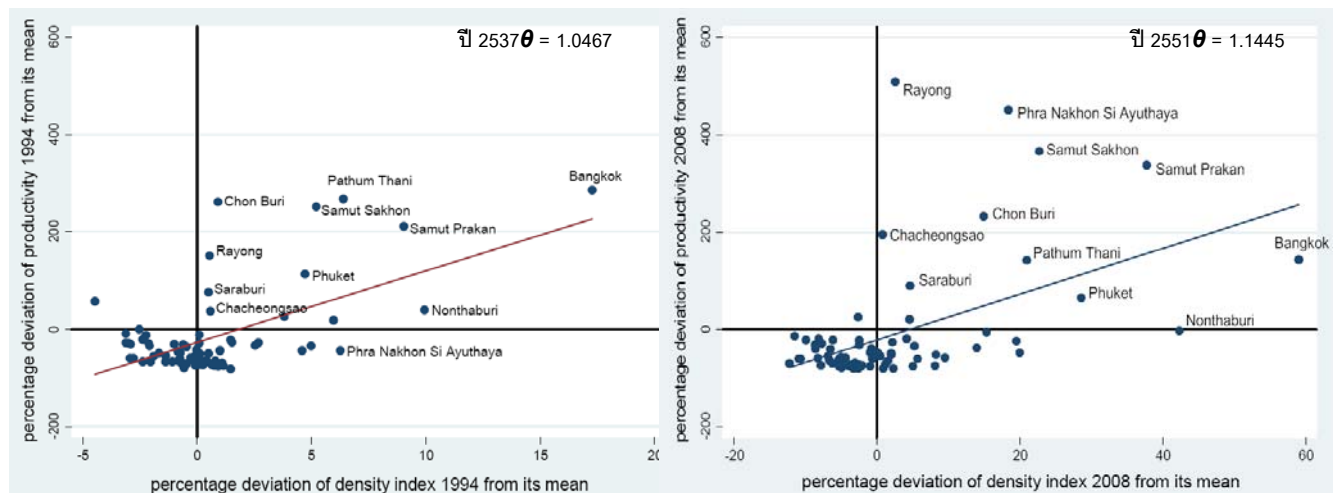
Number of Observation = 76 ตามจำนวนจังหวัดของประเทศไทย ณ ปี พ.ศ.2537

ที่มา: ศศช. ประมวลผลโดยผู้วิจัย

นอกจากความหนาแน่นของแรงงานแล้ว ผลการประมาณการในตารางที่ 2-4 ยังเสนอว่า ระดับการศึกษาของแรงงานก็เป็นปัจจัยสำคัญต่อการกำหนดผลผลิตภาพการผลิตของจังหวัด โดยสัมประสิทธิ์ η ซึ่งแสดงถึงความยืดหยุ่นของผลผลิตภาพการผลิตตามระดับการศึกษาแรงงาน (Elasticity of Productivity with respect to Labor Education) มีค่าเท่ากับ 2.577 ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติร้อยละ 1 สะท้อนว่าจังหวัดที่มีระดับการศึกษาเฉลี่ยของแรงงานสูงจะมีผลผลิตภาพการผลิตที่สูงตามไปด้วย โดยค่าสัมประสิทธิ์ η ของไทย ถือว่าอยู่ในระดับที่ค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับค่าสัมประสิทธิ์ของสหรัฐอเมริกาที่ 0.410 ในปี 2539 ทั้งนี้ น่าจะเกิดจากระดับการศึกษาเฉลี่ยของแรงงานมีความแตกต่างกันระหว่างจังหวัดต่างๆ ของไทยมากกว่าของสหรัฐอเมริกา ในปี 2537 จังหวัดแม่ฮ่องสอนมีระดับการศึกษาเฉลี่ยของแรงงานต่ำที่สุด อยู่ที่ 3.7 ปี ในขณะที่จังหวัดนนทบุรี มีระดับการศึกษาเฉลี่ยของแรงงานสูงที่สุด ที่ 8.7 ปี ซึ่งมากกว่า 2 เท่าของแม่ฮ่องสอน เมื่อเปรียบเทียบกับผลการประมาณการปี 2544 และ 2551 พบว่า สัมประสิทธิ์ η มีค่าลดลงเหลือ 2.4699 และ 1.7226 ตามลำดับ แสดงถึงความเหลื่อมล้ำด้านระดับการศึกษาของแรงงานระหว่างจังหวัดที่ลดลงเมื่อเวลาผ่านไป

เมื่อเพิ่มปัจจัยลักษณะเฉพาะของแต่ละภาค (Regional Dummies) เข้าไปในการประมาณการ พบว่า ลักษณะเฉพาะของแต่ละภาคของไทย เป็นอีกปัจจัยสำคัญต่อผลิตภาพการผลิตของจังหวัดต่างๆ โดยค่า Adjusted R^2 เพิ่มขึ้นจาก 0.38 ในกรณีที่ไม่มีการวิเคราะห์ปัจจัยลักษณะเฉพาะของพื้นที่ (สมการที่ (2-4)) เป็น 0.67 สำหรับปี 2537 และมีผลในทิศทางเดียวกันสำหรับปี 2544 และ 2551 โดยจังหวัดที่ตั้งอยู่ในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ มีแนวโน้มที่จะมีผลิตภาพการผลิตของจังหวัดต่ำกว่าจังหวัดที่ตั้งอยู่ในภาคกลาง ซึ่งในกรณีนี้นับรวมจังหวัดในภาคตะวันออก และภาคตะวันตกด้วย หากพิจารณาในอีกมุมหนึ่ง เมื่อควบคุมความแตกต่างระหว่างภาคให้คงที่ ค่าสัมประสิทธิ์การประหยัดจากการรวมกลุ่ม θ มีค่าลดลงในทุกปี อย่างไรก็ตาม ยังคงมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นระหว่างปี 2537 – 2551 แสดงถึงบทบาทของผลการประหยัดจากการรวมกลุ่มที่เพิ่มสูงขึ้นตามเวลา

แผนภาพที่ 2.4: ความสัมพันธ์ระหว่างความหนาแน่นของแรงงานกับผลิตภาพการผลิต 2537 และ 2551

ที่มา: ประมวลผลโดยผู้วิจัย

เพื่อให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของผลกระทบการประหยัดจากการรวมกลุ่มต่อผลิตภาพการผลิตระหว่างช่วงเวลาชัดเจนยิ่งขึ้น และเพื่อวิเคราะห์เพิ่มเติมถึงพื้นที่ที่มีการกระจุกตัวของกิจกรรมการผลิตในประเทศไทย แผนภาพที่ 2-4 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างความหนาแน่นของประชากรกับผลิตภาพการผลิตของจังหวัดในปี 2537 และ 2551 โดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์ θ ที่ได้จากสมการ (2-5) ตามที่แสดงไว้ในครึ่งล่างของตาราง 2.4 จากแผนภาพที่ 2.4 จะเห็นได้ว่าทั้งในปี 2537 และ 2551 จังหวัดที่มีแรงงานกระจุกตัวอยู่อย่างหนาแน่นกว่าค่าเฉลี่ย จะมีผลิตภาพการผลิตที่สูงกว่าค่าเฉลี่ยด้วย โดยกรุงเทพฯ เป็นจังหวัดที่มีการกระจุกตัวของแรงงานหนาแน่นที่สุดทั้งสองช่วงเวลา นอกจากนี้ กรุงเทพฯ ยังมีผลิตภาพการผลิตที่สูงที่สุดในปี 2537 ด้วย อย่างไรก็ตาม ผลิตภาพการผลิตของกรุงเทพฯ ตกลงมาอยู่อันดับที่ 8 ในปี 2551 ขณะที่จังหวัดที่มีผลิตภาพการผลิตสูงกว่ากรุงเทพฯ เป็นจังหวัดโดยรอบ และจังหวัดในโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ซึ่งมีกิจกรรมการผลิตภาคอุตสาหกรรมกระจุกตัวหนาแน่นทั้งสิ้น พอสรุปได้ว่าผลการประหยัดจากการรวมกลุ่มซึ่งกระตุ้นให้เกิดพลวัตการกระจุกตัวที่หนาแน่นยิ่งขึ้นน่าจะเกิดขึ้นในภาคนอกเกษตร โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก นอกจากนี้ หากพิจารณาระดับการศึกษาเฉลี่ยของแรงงาน ยังพบว่าจังหวัดที่มีการกระจุกตัวของแรงงานหนาแน่น เป็นจังหวัดที่มีการศึกษาของแรงงานเฉลี่ยในระดับสูงด้วย โดยมีค่าสหสัมพันธ์อย่างง่าย (Simple Correlation) ที่ 0.72 ใน 2537 และ 0.67 ใน 2551 สะท้อนว่าแรงงานที่มีระดับการศึกษาสูงมักกระจุกตัวอยู่ในจังหวัดที่มีกิจกรรมการผลิตนอกภาค

เกษตรหนาแน่นเพียงไม่กี่จังหวัดเท่านั้น เน้นย้ำถึงบทบาทของการประหยัดจากการรวมกลุ่มที่ส่งผลกระทบกระตุ้นให้เกิดการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในประเทศไทย

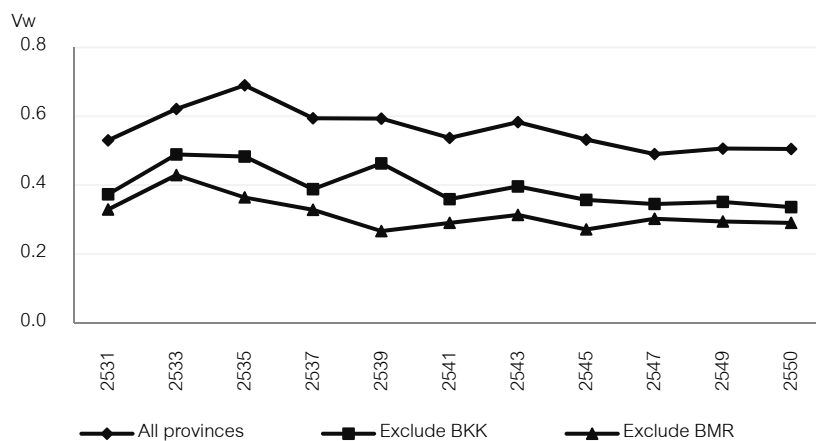
ผลการศึกษาทั้งหมดข้างต้น พอสรุปได้ว่า ประเทศไทยประสบกับความเหลื่อมล้ำของ GPP ต่อหัวระหว่างจังหวัดที่มีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยมา โดยมีการกระจุกตัวของภาคนอกเกษตรอยู่เพียงบางพื้นที่เป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดผลดังกล่าว ซึ่งการกระจุกตัวของภาคนอกเกษตร โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมนั้น ส่งผลกระทบในทางบวก เกิดการประหยัดจากการรวมกลุ่ม (Agglomeration Effects) กล่าวคือ เมื่อกระจุกตัวในพื้นที่เดียวกันก็จะเกิดการประหยัดต่อเศรษฐกิจโดยรวมมากขึ้นและช่วยให้ผลิตภาพการผลิตและ GPP ต่อหัวของพื้นที่นั้นๆ ขยายตัวได้รวดเร็วกว่าพื้นที่อื่น จึงดึงดูดให้มีการกระจุกตัวของกิจกรรมการผลิตเพิ่มมากขึ้นอีกและสร้างความแตกต่างระหว่าง GPP ต่อหัวของพื้นที่ดังกล่าวกับพื้นที่อื่นเพิ่มมากขึ้นในที่สุด อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์ที่ผ่านมาใช้ข้อมูล GPP ต่อหัวประชากร เป็นตัวชี้วัดความอยู่ดีกินดีของคนในจังหวัด โดยสถิติผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด เป็นเครื่องมือชี้วัดมูลค่าการผลิตที่แต่ละจังหวัดผลิต ดังนั้น GPP ต่อหัวประชากรจึงเป็นตัวเลखที่สะท้อนมูลค่าการผลิตโดยเฉลี่ยที่คนในจังหวัดผลิตได้มากกว่าจะเป็นรายได้โดยเฉลี่ยที่คนในจังหวัดได้รับ ซึ่งอาจจะมีความแตกต่างกันในระดับจังหวัดได้ เนื่องจากประเทศไทยมีข้อมูลรายได้และรายจ่ายครัวเรือนจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมครัวเรือน (Socio-economic Surveys: SES) ที่จัดทำโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติอย่างสม่ำเสมอ และต่อเนื่อง การศึกษานี้จึงทำการวิเคราะห์พลวัตความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดจากชุดข้อมูล SES ด้วย

4.4 พลวัตความเหลื่อมล้ำระหว่างจังหวัดของรายได้เฉลี่ยต่อหัวประชากร (Income per capita)

เมื่อนำข้อมูลรายได้เฉลี่ยต่อหัวประชากร¹² ของแต่ละจังหวัดมาใช้ในการวิเคราะห์แนวโน้มความเหลื่อมล้ำเชิงพื้นที่และการโน้มเข้าหากันแบบเบต้า ดังที่นำเสนอในแผนภาพที่ 2.5 และตารางที่ 2.5 พบว่า ความเหลื่อมล้ำของรายได้เฉลี่ยต่อหัวระหว่างจังหวัดมีแนวโน้มสูงขึ้นในช่วงปี 2531 – 2535 สอดคล้องกับแนวโน้มความเหลื่อมล้ำของผลิตภัณฑ์จังหวัดต่อหัว อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา ความเหลื่อมล้ำของรายได้เฉลี่ยต่อหัวระหว่างจังหวัดกลับมีแนวโน้มลดลงในระยะยาวสวนทางกับแนวโน้มความเหลื่อมล้ำของ GPP ต่อหัว นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาบทบาทของกรุงเทพฯ ในฐานะปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำของรายได้เฉลี่ยระหว่างจังหวัด พบว่า แม้ค่าสัมประสิทธิ์ความผันแปรถ่วงน้ำหนักประชากร (v_w) ของรายได้เฉลี่ยยังอยู่ในระดับที่ต่ำกว่าค่า v_w ของ GPP ต่อหัวในทุกกรณี กรุงเทพฯ จะยังคงเป็นปัจจัยสำคัญต่อความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างจังหวัดอย่างต่อเนื่อง ขณะที่บทบาทของกรุงเทพฯ ต่อความเหลื่อมล้ำของ GPP ต่อหัวค่อยๆ ลดลง

¹² สำนักงานสถิติแห่งชาติ ทำการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมครัวเรือน เป็นประจำทุก 2 ปี ตั้งแต่ปี 2531 ถึง 2549 จากนั้น ตั้งแต่ปี 2550 เป็นต้นมาได้เปลี่ยนเป็นการจัดทำเป็นรายปี โดยทำการสำรวจด้านรายจ่ายทุกปี ขณะที่สำรวจด้านรายได้ทุก 2 ปี

แผนภาพที่ 2.5: ค่าสัมประสิทธิ์ความผันแปรถ่วงน้ำหนักประชากร (v_w) ของรายได้เฉลี่ยต่อหัว

ที่มา: สํารวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมครัวเรือน สํานักงานสถิติแห่งชาติ

ผลการวิเคราะห์การโน้มเข้าหากันแบบเบต้าก็เช่นเดียวกัน เมื่อพิจารณาจากรายได้เฉลี่ยต่อหัวประชากรของจังหวัด พบว่า มีหลักฐานการโน้มเข้าหากันของจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำและจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยสูงระหว่างปี พ.ศ. 2531 และ 2550 กล่าวคือ จังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่ำในปี 2531 สามารถขยายตัวในอัตราที่สูงกว่าจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยสูงได้อย่างมีนัยสำคัญ หลักฐานดังกล่าว ไม่สอดคล้องกับผลการวิเคราะห์เมื่อใช้ข้อมูล GPP ต่อหัว โดยเฉพาะในช่วงที่เศรษฐกิจประเทศขยายตัว อย่างไรก็ดี การโน้มเข้าหากันแบบเบต้าของรายได้เฉลี่ยระหว่างจังหวัดมีอัตราลดลงเรื่อยๆ สังเกตได้จากค่าสัมประสิทธิ์ β ที่ลดลงจาก -0.0681 ในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวสูง (2531 – 2537) เป็น -0.0172 ในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจ (2543 – 2550) ซึ่งหมายความว่าจังหวัดที่จนจะต้องใช้เวลานานขึ้นในการที่จะตามให้ทันจังหวัดที่รวยในแง่ของรายได้เฉลี่ยต่อหัว

ความแตกต่างของผลการศึกษาระหว่างสองชุดข้อมูล ได้แก่ GPP ต่อหัว และรายได้เฉลี่ยต่อหัว นั้น นอกจากจะเป็นผลจากนิยามและจุดประสงค์ของข้อมูลที่ต่างกัน ส่วนหนึ่งยังเกิดจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างรายได้ของครัวเรือน โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตร จากตารางที่ 2-6 จะเห็นว่ารายได้จากการเกษตร (Farm Income) ลดลงในทุกประเภทครัวเรือน รวมทั้งครัวเรือนเกษตรกรในชนบท (Rural Farm Households) ที่มีสัดส่วนรายได้จากการเกษตรลดลงจากร้อยละ 68.4 ของรายได้ที่เป็นตัวเงินทั้งหมดในปี 2531 มาอยู่ที่ร้อยละ 50.8 ในปี 2547 ขณะเดียวกัน กลับมารายได้จากเงินเดือนและค่าจ้างเพิ่มสูงขึ้นจากร้อยละ 17.5 เป็นร้อยละ 28.5 นอกจากนี้ สัดส่วนเงินโอน (Current Transfer) ซึ่งรวมถึงเงินโอนจากภาครัฐและการโอนเงินกลับบ้าน ยังเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 8.4 เป็นร้อยละ 14.3 ด้วย

ตารางที่ 2.5: การโน้มเข้าหากันแบบเบต้า (β -Convergence) ของรายได้ต่อหัวในประเทศไทยปี 2531 – 2550

Dependent Variable:	Explanatory Variable: Log of Real Income per capita		
Log of Annual Growth Rate	Constant	β	Adjusted R ²
2531– 2550	0.1843 (0.0432)***	-0.0203 (0.0063)***	0.11
2531– 2537	0.5248 (0.1436)***	-0.0681 (0.0209)***	0.12
2539– 2541	0.4544 (0.1994)**	-0.0615 (0.0269)**	0.06
2543– 2550	0.1663 (0.0656)**	-0.0172 (0.0088)*	0.04

หมายเหตุ: ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Errors) อยู่ในวงเล็บ

*** เมื่อมีนัยสำคัญทางสถิติ (Statistical Significance) ที่ร้อยละ 1 ** ที่ร้อยละ 5 และ * ที่ร้อยละ 10

Number of Observations = 72 ตามจำนวนจังหวัดของประเทศไทย ณ ปี 2524

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ ประมวลผลโดยผู้วิจัย

ตารางที่ 2.6: โครงสร้างรายได้ครัวเรือนปี 2531, 2539 และ 2547

	2531		2539		2547	
	ชนบท	เมือง	ชนบท	เมือง	ชนบท	เมือง
รายได้ครัวเรือนเฉลี่ยต่อปี (บาท)	28,424	80,445	73,451	192,157	118,938	247,980
รายได้ครัวเรือนเกษตร	25,899	39,453	61,861	91,901	100,930	137,884
ร้อยละของรายได้	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1. เงินเดือนและค่าจ้าง	17.5	24.1	22.6	28.3	28.5	37.4
2. รายได้จากการเกษตร	68.4	62.9	58.7	57.8	50.8	42.3
3. รายได้จากนอกภาคเกษตร	3.1	3.4	3.0	3.3	3.1	3.8
4. เงินโอน	8.4	6.6	11.4	6.8	14.3	12.9
5. รายได้อื่น	2.6	3.0	4.3	3.8	3.3	3.6
รายได้ครัวเรือนนอกภาคเกษตร	34,620	84,460	94,964	208,182	138,717	256,445
ร้อยละของรายได้	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1. เงินเดือนและค่าจ้าง	49.6	61.3	48.4	53.7	52.1	61.8
2. รายได้จากการเกษตร	4.2	0.2	3.4	0.3	2.4	0.2
3. รายได้จากนอกภาคเกษตร	30.6	26.9	34.5	36.0	29.2	26.0
4. เงินโอน	10.5	8.4	8.6	5.0	12.9	9.5
5. รายได้อื่น	5.1	3.2	5.1	5.0	3.4	2.5

ที่มา: ข้อมูลดิบจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ ประมวลผลโดยผู้วิจัย

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างรายได้ครัวเรือนในตารางที่ 2.6 สะท้อนว่า ครัวเรือนของไทย โดยเฉพาะครัวเรือนเกษตร มีการเพิ่มช่องทางการหารายได้ด้วยการไปทำงานรับจ้างในกิจกรรมการผลิตอื่นมากขึ้น ทั้งนี้ เกิดจากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและของเศรษฐกิจไทยอย่างรวดเร็วในช่วงปี 2530 ถึง 2539 ทำให้ความต้องการแรงงานในภาคอุตสาหกรรมเพิ่มสูงขึ้นมาก เมื่อภาคอุตสาหกรรมเสนอรายได้ที่ดีและมั่นคงกว่าการเป็นเกษตรกร ครัวเรือนในชนบทจึงเดินทางเข้าเมืองเพื่อรับรายได้ดังกล่าว โดยมีทั้งการย้ายถิ่นชั่วคราวและการย้ายถิ่นระยะยาว (Krongkaew, Tinakorn & Suphachalasai 1992: 216) นอกจากนี้ ยังมีงานศึกษาที่สนับสนุนว่ามีการส่งเงินกลับบ้านของสมาชิกครัวเรือน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการช่วยลดความยากจนและลดความเหลื่อมล้ำของรายได้ครัวเรือนในประเทศไทย (Guest 2003, Osaki 2003 และ NESDB & World Bank 2005)

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าผลการศึกษาที่น่าเสนอ มีความสอดคล้องกับสถานการณ์และพลวัตของกิจกรรมทางเศรษฐกิจเชิงพื้นที่ของประเทศไทย โดยมีการกระจุกตัวของภาคอุตสาหกรรมอยู่เพียงบางจังหวัดเท่านั้น ทำให้เกิดผลการประหยัดจากการรวมกลุ่ม ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดการกระจุกตัวเพิ่มมากขึ้นในบริเวณเดิมหรือบริเวณโดยรอบ ส่งผลให้ความเหลื่อมล้ำของ GPP ต่อหัวระหว่างจังหวัดมีแนวโน้มสูงขึ้นในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากภาคนอกเกษตรอันเป็นภาคที่มีการขยายตัวสูง มีความต้องการแรงงานเพิ่มสูงขึ้นและเสนอรายได้ที่ดีดึงดูด ครัวเรือนเกษตรจึงมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างรายได้ครัวเรือนโดยการเข้ามาทำงานในภาคนอกเกษตรทั้งระยะสั้นและระยะยาว การเดินทางกลับถิ่นฐานของแรงงานที่ย้ายถิ่นชั่วคราวและการส่งเงินกลับบ้านของแรงงานที่ย้ายถิ่นระยะยาวช่วยให้ความเหลื่อมล้ำของรายได้เฉลี่ยระหว่างจังหวัดมีแนวโน้มลดลง

5. บทสรุป ข้อจำกัดของการศึกษา และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

งานศึกษานี้เสนอพลวัตความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจเชิงพื้นที่ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา พร้อมทั้งวิเคราะห์ถึงปัจจัยสำคัญที่กำหนดให้จังหวัดมีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในอัตราที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ ยังได้นำแนวคิดภูมิศาสตร์เศรษฐกิจมาใช้ในการอธิบายพลวัตการกระจุกตัวของกิจกรรมการผลิตในช่วงตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา ผลการศึกษา พบว่า ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างจังหวัด วัดโดย GPP ต่อหัวประชากร มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น ทั้งนี้ เนื่องจากการขยายตัวของภาคนอกเกษตรเป็นปัจจัยหลักในการกระตุ้นให้เศรษฐกิจระดับจังหวัดขยายตัว เมื่อภาคนอกเกษตรของไทย โดยเฉพาะภาคอุตสาหกรรมกระจุกตัวอยู่เพียงไม่กี่จังหวัดของประเทศ ทำให้เกิดการประหยัดจากการรวมกลุ่ม (Agglomeration Effects) ซึ่งดึงดูดให้มีการกระจุกตัวในพื้นที่ดังกล่าวเพิ่มมากขึ้นอีก ก็ส่งผลให้เศรษฐกิจในพื้นที่นั้นๆ ขยายตัวในอัตราสูงกว่าพื้นที่อื่นๆ นำไปสู่ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้น อย่างไรก็ตาม ตลาดแรงงานก็ได้มีการปรับตัวตามพลวัตการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้วย กล่าวคือ ครัวเรือนมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างรายได้ครัวเรือนเพื่อให้ได้รับประโยชน์จากการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและเศรษฐกิจในภาพรวมโดยการเข้ามารับจ้างในภาคนอกเกษตร ทำให้ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ระหว่างจังหวัดมีแนวโน้มลดลงในระยะยาว

จากผลการศึกษาข้างต้น อาจดูเหมือนว่าความเหลื่อมล้ำของ GPP ระหว่างจังหวัดอันเกิดจากการกระจุกตัวของกิจกรรมนอกภาคเกษตรอยู่เพียงบางพื้นที่ของประเทศเป็นสิ่งที่เหมาะสม เนื่องจากการประหยัดจากการรวมกลุ่มช่วยส่งเสริมการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศในภาพรวม นอกจากนี้ ตลาดแรงงานยังสามารถปรับตัวตามแบบโครงสร้าง

ทางเศรษฐกิจด้วย อย่างไรก็ตาม การศึกษานี้ มีข้อจำกัดด้านการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมจากพลวัตการกระจุกตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทำให้ข้อสรุปของการศึกษาตั้งอยู่บนปัจจัยด้านการพัฒนาทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ดังนั้น หากมีการวิเคราะห์ผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมร่วมด้วยแล้ว อาจนำไปสู่ข้อสรุปที่แตกต่างจากข้อสรุปที่ได้กล่าวข้างต้นได้ เช่น การปรับตัวของครัวเรือนในลักษณะดังกล่าว อาจก่อให้เกิดปัญหาครอบครัวและสังคม ขณะที่การกระจุกตัวของกิจกรรมการผลิตภาคเกษตรที่มากเกินไปก็อาจส่งผลกระทบในทางลบต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้การขยายตัวทางเศรษฐกิจดังกล่าวไม่ยั่งยืน เป็นต้น จากการตระหนักถึงข้อจำกัดของการวิเคราะห์ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมดังกล่าว และเพื่อให้การพัฒนาทางเศรษฐกิจมีความยั่งยืนในระยะยาว จึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจากผลการศึกษานี้ว่า ควรส่งเสริมการขยายตัวของภาคเกษตรในจังหวัดต่างๆ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการกระตุ้นให้เศรษฐกิจของจังหวัดขยายตัวสามารถพัฒนาขึ้นมาทันกับจังหวัดที่มีการกระจุกตัวของกิจกรรมภาคเกษตรในปัจจุบัน

เมื่อพิจารณานโยบายของรัฐในอดีต พบว่า ภาครัฐได้มีความพยายามที่จะกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค และกระตุ้นการขยายตัวของเศรษฐกิจในทั่วทุกพื้นที่ของประเทศเรื่อยมา แต่กลับไม่ประสบความสำเร็จนัก ยกเว้นโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก (Eastern Seaboard Development Program) ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะนโยบายส่วนใหญ่ขาดความต่อเนื่อง และไม่ได้มีการนำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง ประกอบกับผลการประหยัดจากการรวมกลุ่มของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นปัจจัยดึงดูดให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรกระจุกตัวอยู่ในบริเวณโดยรอบของกรุงเทพฯ ทั้งนี้ ความสำเร็จของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก ในการกระจายกิจกรรมภาคอุตสาหกรรมออกจากกรุงเทพฯ ไปสู่พื้นที่เป้าหมาย มีปัจจัยสำคัญ คือ การแปลงนโยบายไปสู่การปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง มีการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานอย่างจริงจัง และมีนโยบายส่งเสริมและดึงดูดผู้ประกอบการไปสู่พื้นที่ดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับปัจจัยที่ตั้งของโครงการ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเขตกรุงเทพฯ มากนัก ทำให้ทั้งผู้ประกอบการและแรงงานมีความสะดวกและเลือกที่จะไปประกอบกิจกรรมการผลิตในพื้นที่ดังกล่าว แม้กระนั้น ก็ต้องเผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยพบว่าทั้งน้ำและอากาศในบริเวณโครงการฯ มีคุณภาพต่ำกว่ามาตรฐาน โดยมีโลหะหนัก เช่น สังกะสี แมงกานีส และสารประกอบอินทรีย์ระเหยง่ายปนเปื้อนในปริมาณที่เกินกว่ามาตรฐานกำหนด (Kunjara na Ayuttaya & Chanda 2011: 8-9) ปัญหาสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ถือเป็นหลักฐานสนับสนุนความจำเป็นในการกำหนดนโยบายและมีการนำไปปฏิบัติอย่างจริงจังในการจัดการด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปกับนโยบายส่งเสริมการเจริญเติบโตของภูมิภาค เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปอย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ดี หากใช้ผลการศึกษานี้เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์นโยบาย ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออกประสบความสำเร็จในการกระจายภาคอุตสาหกรรมออกไปยังพื้นที่เป้าหมาย ซึ่งในปัจจุบันก็มีนโยบายที่มุ่งเน้นการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานอันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในภูมิภาคอยู่หลายนโยบายด้วยกัน เช่น การก่อสร้างถนนเชื่อมโยงประเทศเวียดนาม ไทย พม่า ลาว กัมพูชา และจีนภายใต้โครงการก่อสร้างระเบียงเศรษฐกิจ (Economic Corridors) และการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษชายฝั่ง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความร่วมมือทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub-region Economic Cooperation) แผนการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานเพื่อเชื่อมโยงกับประเทศมาเลเซียและอินโดนีเซีย ภายใต้แผนงานการพัฒนาเขตเศรษฐกิจสามฝ่าย อินโดนีเซีย-มาเลเซีย-ไทย (Indonesia-Malaysia-Thailand Growth Triangle: IMT-GT) และนโยบายการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคมขนส่งของประเทศ เป็นต้น ทั้งนี้ เนื่องจากโครงการข้างต้นนี้ ส่วนใหญ่ยังไม่แล้วเสร็จ การศึกษาชิ้นนี้จึงไม่สามารถ

วิเคราะห์ผลกระทบของนโยบายดังกล่าว แต่พอคาดการณ์จากผลการศึกษาที่ผ่านมาได้ว่า หากมีการลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ประกอบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วของประเทศเพื่อนบ้าน นโยบายการพัฒนาพื้นที่ในภูมิภาคเหล่านี้จะช่วยสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจในภูมิภาค และช่วยลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจเชิงพื้นที่ได้ในระยะยาว อย่างไรก็ตาม จากบทเรียนของโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งภาคตะวันออก การพัฒนาเศรษฐกิจในระดับภูมิภาคควรพิจารณาถึงผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมควบคู่ไปด้วย พร้อมทั้งวางนโยบายบริหารจัดการทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยคำนึงถึงปัจจัยทางภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ เพื่อให้เกิดพลวัตการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคอย่างยั่งยืน สามารถลดความเหลื่อมล้ำในเชิงพื้นที่ได้ในอนาคต

บรรณานุกรม

- Alonso, W. (1964). Location Theory. In J. Friedmann & W. Alonso (Eds.), *Regional Development and Planning: a Reader* (pp. 78-106). Cambridge, MA and London, England: MIT Press.
- Balisacan, A. M. (2007). Local Growth and Poverty Reduction. In A. M. Balisacan & H. Hill (Eds.), *The Dynamics of Regional Development: the Philippines in East Asia* (pp. 398-421). Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in a Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1991). Convergence across States and Regions. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1991(1), 107-182. Retrieved January 26, 2009, from <http://www.jstor.org/stable/view/2534639>
- Ciccone, A., & Hall, R. E. (1996). Productivity and the Density of Economic Activity. *The American Economic Review*, 86(1), 54-70.
- Fujita, M. (1988). A Monopolistic Competition Model of Spatial Agglomeration: Differentiated Product Approach. *Regional Science and Urban Economics*, 18(1), 87-124.
- Fujita, M., & Hu, D. (2001). Regional Disparity in China 1985–1994: The Effects of Globalization and Economic Liberalization. *The Annals of Regional Science*, 35(1), 3-37.
- Fujita, M., & Thisse, J.-F. (2002). *Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location and Regional Growth*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Garcia, J. G., & Soelistianingsih, L. (1998). Why Do Differences in Provincial Incomes Persist in Indonesia? *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 34(1), 95 - 120.
- Guest, P. (2003, June 4-7). *Bridging the Gap: Internal Migration in Asia*. Paper presented at the Conference on African Migration in Comparative Perspectives in Johannesburg, South Africa. Retrieved March 3, 2011, from <http://pum.princeton.edu/pumconference/papers/1-Guest.pdf>
- He, C., & Zhu, S. (2009). Industrial Agglomeration and Labour Productivity in Transition: an Empirical Study of China Manufacturing Industries. *Post-Communist Economies*, 21(1), 103-115.

- Hirschman, A. O. (1975). Interregional and International Transmission of Economic Growth. In J. Friedmann & W. Alonso (Eds.), *Regional Policy: Readings in Theory and Applications* (pp. 139-157). Cambridge, MA and London, England: MIT Press.
- Krongkaew, M., Tinakorn, P., & Suphachalasai, S. (1992). Rural Poverty in Thailand: Policy Issues and Responses. *Asian Development Review*, 10(1), 199-225.
- Krugman, P. (1993). First Nature, Second Nature, and Metropolitan Location. *Journal of Regional Science*, 33(2), 129.
- Krugman, P. R. (1995). *Development, Geography and Economic Theory*. Cambridge, MA and London: MIT Press.
- Kunjara na Ayuttaya, M., & Chanda, R. (2011). *Under the Purple Shadow: Map Ta Phut in whose Hand? (in Thai)*. Bangkok: Thailand Environment Institute Foundation and Milky Way Press.
- Ministry of Commerce (2010, April). *Update on Economic Cooperation in the Greater Mekong Sub-region* (Update Report, in Thai). Bangkok: GMS Team, Department of Foreign Trade, Ministry of Commerce. Retrieved September 16, 2011, from <http://www.tradelogistics.go.th/uploads/GMS%20update%202010.doc>
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Under-developed Regions*. London: Gerald Duckworth & Co.
- National Economic and Social Development Board & World Bank (2005, November). *Thailand Northeast Economic Development Report*. Bangkok: National Economic and Social Development Board
- North, D. C. (1975). Location Theory and Regional Economic Growth. In J. Friedmann & W. Alonso (Eds.), *Regional Policy: Reading in Theory and Applications* (pp. 332-347). Cambridge, MA and London, England: MIT Press.
- Osaki, K. (2003). Migrant Remittances in Thailand: Economic Necessity or Social Norm? *Journal of Population Research*, 20(2), 203-222.
- Potipiti, T. (2009). Output Convergence among Provinces in Thailand. *Thammasat Economic Journal*, 27(4), 1-21.
- Resosudarmo, B. P., & Vidyattama, Y. (2006). Regional Income Disparity in Indonesia. *ASEAN Economic Bulletin*, 23(1), 31-44.

- Romer, P. M. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037.
- Southichack, M. K. (1998). *Regional Convergence and Agglomeration Economies: the Case of Thailand*. Doctoral Dissertation, University of Hawaii, Manoa.
- Tecson, G. R. (2007). Regional Responses to Trade Liberalization and Economic Decentralization. In A. M. Balisacan & H. Hill (Eds.), *The Dynamics of Regional Development: the Philippines in East Asia* (pp. 370-397). Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA.
- Tsui, K. Y. (1991). China's Regional Inequality, 1952-1985. *Journal of Comparative Economics*, 15(1), 1-21.
- Williamson, J. G. (1965). Regional Inequality and the Process of National Development: A Description of the Patterns. *Economic Development and Cultural Change*, 13(4), 1-84.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2556) รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำของประเทศไทย ปี 2554. กรุงเทพมหานคร

พลวัตประชากรและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน

รัชไท กิริติพงศ์ไพบูลย์

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

ความสำเร็จของนโยบายประชากรและการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระยะเวลาที่ผ่านมา ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในค่านิยม ทศนคติต่อการแต่งงานและการมีบุตรของคนในสังคมไทยมาอย่างต่อเนื่อง จากเดิมที่นิยมมีบุตรมากเพื่อเป็นกำลังแรงงานของครอบครัวและประเทศชาติ สู่วัยรุ่นที่คนแต่งงานช้าหรือครองตัวเป็นโสดมากขึ้น ให้ความสำคัญกับการศึกษาก่อนการแต่งงาน จนทำให้อัตราเจริญพันธุ์รวมของประเทศลดลงอยู่ต่ำกว่าระดับทดแทน จำนวนเด็กในประเทศลดลง และจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้น จากความเจริญทางการแพทย์ที่ยืดอายุขัยของประชากรให้ยืนยาวขึ้น

การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างประชากร ยังได้ส่งผลกระทบต่อองค์ประกอบและรูปแบบการอยู่อาศัยของครัวเรือนด้วย โดยครัวเรือนไทยมีขนาดเล็กลง คนมีแนวโน้มที่จะอาศัยอยู่ในครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุมากขึ้น ทั้งวัยหนุ่มสาวและวัยสูงอายุ นอกจากนี้ ยังพบผู้สูงอายุที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูหลานในครัวเรือนข้ามรุ่นในสัดส่วนที่สูงขึ้น โดยเฉพาะในชนบทที่มีการย้ายถิ่นของแรงงานไปทำงานในเมืองใหญ่ ซึ่งเป็นค่านิยมของคนรุ่นปัจจุบันที่พบได้ในสังคมไทยสมัยใหม่ ทั้งนี้ พลวัตของประชากรยังมีผลต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนด้วย โดยปัจจัยทางประชากรมีบทบาทสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมการทำงานของผู้สูงอายุและความสามารถในการออมของครัวเรือนไทย

การศึกษาเรื่องพลวัตประชากรและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ได้ทำให้เกิดความเข้าใจในสถานการณ์และผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางประชากรได้ชัดเจนขึ้น โดยผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ปี 2533 – 2550 ด้วยวิธีเชิงพรรณนาและเชิงเศรษฐกิจ เพื่อรายงานผลการวิเคราะห์และให้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อเตรียมความพร้อมของประเทศ รองรับกับความเปลี่ยนแปลงทางประชากรที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยผลการศึกษาวิเคราะห์สามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1. พลวัตของประชากรและครัวเรือน

1.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร ประเทศไทยได้เข้าสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุ (Ageing Society) แล้วตั้งแต่ทศวรรษที่ผ่านมา โดยในปี 2553 มีสัดส่วนผู้สูงอายุร้อยละ 13.2 และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 32.1 ในปี 2583 ในขณะที่สัดส่วนของประชากรวัยเด็กและวัยทำงานมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง เมื่อพิจารณาในรายภาค พบว่าทุกภาคได้เข้าสู่สังคมผู้สูงอายุแล้ว โดยในปี 2553 ภาคเหนือมีสัดส่วนผู้สูงอายุสูงที่สุด ร้อยละ 15.5 ซึ่งสูงกว่าระดับเฉลี่ยของประเทศ (ร้อยละ 13.2) ในขณะที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑลมีสัดส่วนผู้สูงอายุต่ำที่สุด อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมและความเป็นเมือง ที่ดึงดูดแรงงานให้ย้ายเข้าเพื่อใช้โอกาสจากเศรษฐกิจที่เติบโตขึ้น

สำหรับสถานการณ์ประชากรระดับจังหวัด ในปี 2553 พบ 9 จังหวัดที่ยังมีสัดส่วนผู้สูงอายุน้อยกว่าร้อยละ 10 อย่างไรก็ตาม ในปี 2573 ประเทศไทยจะก้าวสู่การเป็นสังคมสูงอายุอย่างเต็มตัว โดยทั้ง 77 จังหวัดจะมีสัดส่วนผู้สูงอายุมากกว่าร้อยละ 10 ซึ่งจะมี 69 จังหวัดที่เป็นสังคมผู้สูงอายุโดยสมบูรณ์ (Aged Society) ที่มีสัดส่วนผู้สูงอายุมากกว่าร้อยละ 20 โดยจังหวัดแพร่จะมีสัดส่วนผู้สูงอายุสูงที่สุดถึงร้อยละ 37.6 ในปี 2573 และภูเก็ตจะมีสัดส่วนต่ำที่สุด (ร้อยละ 16.2)

1.2 การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบครัวเรือนและรูปแบบการอยู่อาศัย ในช่วงสองทศวรรษ ที่ผ่านมา ครัวเรือนไทยมีขนาดเล็กลงอย่างเห็นได้ชัด จำนวนสมาชิกครัวเรือนลดลงจาก 4.09 คน ในปี 2533 เป็น 3.33 คน ในปี 2550 จำนวนเด็กต่อครัวเรือนลดลงจาก 1.22 คน เป็น 0.79 คน และผู้สูงอายุต่อครัวเรือนเพิ่มขึ้นจาก 0.34 คน เป็น 0.47 คน ในระหว่างปี 2533 – 2550 เช่นเดียวกับรูปแบบการอยู่อาศัยที่คนไทยอาศัยอยู่ในครัวเรือนขนาดเล็กกันมากขึ้น พบสัดส่วนครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุและครัวเรือนข้ามรุ่นเพิ่มขึ้นมากกว่าสองเท่าในช่วงปี 2533 – 2550 ในขณะที่สัดส่วนของครัวเรือนสองรุ่นอายุลดลงอย่างต่อเนื่องจากร้อยละ 59.9 เป็นร้อยละ 42.6 ในช่วงเวลาดังกล่าว

2. พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนไทย

2.1 พฤติกรรมการทำงานของผู้สูงอายุ คนไทยมีแนวโน้มที่อยู่ในกำลังแรงงานยาวนานขึ้น โดยสัดส่วนของผู้สูงอายุในกำลังแรงงานเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 3.7 ในปี 2529 เป็นร้อยละ 7.0 ในปี 2549 หรือร้อยละ 37.5 ของผู้สูงอายุไทย ยังคงทำงานอยู่หลังจากอายุ 60 ปี โดยผู้สูงอายุในภาคใต้มีสัดส่วนที่ยังทำงานอยู่สูงที่สุด ในขณะที่ผู้สูงอายุ ในกรุงเทพมหานครมีสัดส่วนต่ำที่สุดเมื่อเทียบกับภาคอื่นๆ นอกจากนั้น ผลการวิเคราะห์ทางเศรษฐมิติด้วยสมการโพรบิต (Probit Model) ยังชี้ให้เห็นว่า ผู้สูงอายุไทยที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนข้ามรุ่นและครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุนั้นจะมีแนวโน้มในการทำงานสูงกว่าผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนสองรุ่นหรือครัวเรือนสามรุ่นอายุขึ้นไป หรือกล่าวได้ว่าผู้ที่ไม่ได้อาศัยอยู่กับบุตร มีแนวโน้มที่จะทำงานสูงกว่าผู้ที่อาศัยอยู่กับบุตร

2.2 ความพอเพียงของระดับรายได้ครัวเรือน พฤติกรรมการออมของครัวเรือนไทยยังเป็นไปตามหลักการของ Life Cycle Hypothesis of Savings กล่าวคือ ความสามารถในการออมของครัวเรือนจะสูงเมื่อหัวหน้าครัวเรือนอยู่ในวัยทำงาน และจะลดลงเมื่อเข้าสู่วัยชราและมีอายุมากขึ้น ผลการวิเคราะห์ทางเศรษฐมิติด้วยวิธีกำลังสองน้อยที่สุดแบบธรรมดา (OLS) พบว่า ครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุมีความสามารถในการออมน้อยกว่าครัวเรือนประเภทอื่นๆ และครัวเรือนขนาดใหญ่มีความสามารถในการออมสูงกว่าครัวเรือนขนาดเล็ก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนขนาดเล็กอาจมีความเสี่ยงต่อความไม่เพียงพอของรายได้สูงกว่าผู้ที่อยู่ในครัวเรือนขนาดใหญ่

3. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

3.1 นโยบายส่งเสริมให้ครัวเรือนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทางเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันและแนวโน้มที่จะเกิดขึ้น โดยสร้างความตระหนักรู้เรื่องพลวัตประชากรให้ทุกภาคส่วนได้เล็งเห็นถึงความสำคัญเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และวางแผนรับมือกับปัญหาที่อาจเกิดขึ้น อาทิ ส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้มีความเข้มแข็ง ส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวและชุมชนดูแลผู้สูงอายุในบ้าน (Ageing in place) ปรับปรุงกฎหมายและข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของผู้สูงอายุ และส่งเสริมให้ผู้สูงอายุที่ขาดแคลนโอกาสทั้งทางกายภาพและการเงิน

3.2 นโยบายเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้ประเทศไทยเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงทางประชากร ส่งเสริมทุกภาคส่วนเตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงทางประชากรที่เกิดขึ้น อาทิ ปรับโครงสร้างและการกระจายตัวของประชากรให้เหมาะสม โดยส่งเสริมคู่สมรสที่มีความพร้อมให้มีบุตรเพิ่มขึ้น และรักษาระดับอัตราเจริญพันธุ์ไม่ให้มีระดับต่ำกว่าในปัจจุบัน สร้างโครงข่ายคุ้มครองทางสังคมและจัดสวัสดิการพื้นฐานให้ครอบคลุมประชาชนทั้งประเทศ และส่งเสริมการวางผังเมืองของกลุ่มจังหวัด/จังหวัดให้สอดคล้องกับโครงสร้างประชากรของพื้นที่

พลวัตประชากรและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน

ธัชไท กิริติพงศ์ไพบูลย์¹³

1. บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

พลวัตประชากร (Population Dynamic) หรือการเปลี่ยนแปลงทางประชากรนั้น เกิดขึ้นตลอดเวลาในทุกสังคม โดยในทุกนาที่จะมีการเกิด การตาย และการย้ายถิ่น ทำให้ขนาดของประชากรในสังคมหนึ่งเปลี่ยนไป ซึ่งส่งผลให้องค์ประกอบและโครงสร้างของประชากรในสังคมนั้นเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ในกรณีของประเทศไทย โครงสร้างประชากรเปลี่ยนไปจากในอดีตมาก อันเป็นผลจากความสำเร็จของนโยบายประชากรและการวางแผนครอบครัว และการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ซึ่งส่งผลให้ค่านิยมของประชาชนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่คนนิยมแต่งงานเร็ว มีบุตรมากเพื่อเป็นกำลังสำคัญของครอบครัวและประเทศชาติ สูญุดสมัยที่คนแต่งงานช้าหรือเป็นโสดกันมากขึ้น ให้ความสำคัญกับการศึกษาก่อนการแต่งงาน และมีบุตรน้อยลง โดยมีเพียงหนึ่งหรือสองคนเท่านั้น ซึ่งเป็นเหตุให้ภาวะเจริญพันธุ์รวมของประเทศลดลงจนอยู่ต่ำกว่าระดับทดแทน (Replacement Level) ในขณะที่จำนวนเด็กในสังคมลดน้อยลง จำนวนผู้สูงอายุก็เพิ่มขึ้นเรื่อยมา ด้วยสาเหตุจากวิวัฒนาการทางการแพทย์ที่ทำให้อายุขัยเฉลี่ยของประชากรไทยเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ในปัจจุบัน สังคมไทยจึงมีลักษณะเป็นสังคมผู้สูงอายุ (Ageing Society) กล่าวคือ เป็นสังคมที่มีสัดส่วนของผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปีต่อประชากรทั้งประเทศในระดับที่สูงกว่าร้อยละ 10 และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นต่อไป ในขณะที่สัดส่วนของประชากรวัยเด็กและวัยทำงานมีแนวโน้มลดลง ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบและรูปแบบการอยู่อาศัยของครัวเรือนอย่างมีนัยสำคัญ โดยครัวเรือนไทยมีขนาดเล็กลง คนวัยหนุ่มสาวอยู่ด้วยกันเองมากขึ้น ไม่ได้อยู่กับพ่อแม่ ในขณะที่ปู่ย่าตายายจำนวนไม่น้อยที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูหลาน เนื่องจากพ่อแม่ ย้ายถิ่นไปทำงานในเมือง ซึ่งเป็นค่านิยมใหม่ของคนรุ่นปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีความเป็นไปได้ที่จะส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนด้วย โดยจำนวนเด็กที่ลดลงอาจทำให้ครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายน้อยลง ในขณะที่เดียวกัน จำนวนผู้สูงอายุที่เพิ่มขึ้นอาจทำให้ครัวเรือนต้องมียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นจากค่าเลี้ยงดูและค่ารักษาพยาบาล (หรืออาจทำให้รายได้เพิ่มขึ้นถ้าผู้สูงอายุยังคงอยู่ในกำลังแรงงาน)

¹³ วิชาการนักวิเคราะห์นโยบายและแผนชำนาญการ สำนักพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันทางเศรษฐกิจ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) Email: thutai@nesdb.go.th ผู้เขียนขอขอบคุณ ดร.ปรเมธี วิมลศิริ และนายธนาธิกร ณะกรมการพัฒนาศาสตร์และสังคมแห่งชาติ ที่กรุณาให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษานี้ในครั้งนี้ รวมทั้ง Professor Anne Booth ดร.ปัทมา เขียววิศิษฐ์สกุล นางสาววรรณิยา เอมะศิริ และนายนาทวุฒิ ตริเพ็ชร สำหรับการสนับสนุนต่างๆ มาด้วยดีโดยตลอด และ ดร.วิจิตรบุษบา มารมย์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่รับเป็นผู้วิจารณ์รายงานผลการศึกษานี้ ตลอดจนผู้บริหารและเจ้าหน้าที่สายงานเศรษฐกิจและสายงานเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันฯ สศช.ทุกท่านที่ช่วยเหลือให้รายงานผลการศึกษานี้สำเร็จ ล่วงในระยะเวลาอันจำกัด ข้อคิดเห็นที่ปรากฏในรายงานนี้เป็นความเห็นส่วนตัวของผู้เขียน ซึ่งไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับความเห็นของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

เป็นต้น การศึกษาความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนจะสามารถสร้างความเข้าใจในสถานการณ์และระดับความรุนแรงของปัญหาที่เกิดขึ้นจากพลวัตประชากรได้ชัดเจนขึ้น อันจะนำมาซึ่งการเตรียมความพร้อมด้านนโยบายการพัฒนาประเทศเพื่อรับมือกับความเปลี่ยนแปลงทางประชากรที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์

1.2.1 เพื่อศึกษาวิเคราะห์สถานการณ์ประชากรของประเทศไทย และผลกระทบของพลวัตประชากรต่อโครงสร้างและพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนทั้งในระดับประเทศและภาค

1.2.2 เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย สำหรับเตรียมความพร้อมประเทศไทยในการรองรับการเปลี่ยนแปลงทางประชากรที่จะเกิดขึ้น

1.3 วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้ข้อมูลจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (Socio-Economic Survey – SES) พ.ศ. 2533 – 2550 และการสำรวจประชากรสูงอายุ พ.ศ. 2550 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ และข้อมูลจากการคาดประมาณประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2553 – 2583 ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและองค์ประกอบครัวเรือน และใช้วิธีการวิเคราะห์ทางเศรษฐมิติ (Econometric Analysis) ศึกษาความสัมพันธ์ของปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ในประเด็นพฤติกรรมการทำงานของผู้สูงอายุและความสามารถในการออมของครัวเรือน

1.4 การนิยามประเภทครัวเรือน

การแบ่งประเภทครัวเรือนในการศึกษานี้อาศัยหลักของความสัมพันธ์ของสมาชิกกับหัวหน้าครัวเรือน โดยแบ่งเป็น 4 ประเภท ได้แก่ (1) ครัวเรือนสามรุ่นอายุขึ้นไป (Three-or-more-generational Household) ประกอบด้วย หัวหน้าครัวเรือน/คู่สมรส และ พ่อแม่ ลูก หรือหลาน (2) ครัวเรือนสองรุ่นอายุ (Two-generational Household) ประกอบด้วย หัวหน้าครัวเรือน/คู่สมรส และ พ่อแม่หรือลูก (3) ครัวเรือนข้ามรุ่น (Skip-generational Household) ประกอบด้วย หัวหน้าครัวเรือน/คู่สมรส และหลาน และ (4) ครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุ (One-generational Household) ประกอบด้วย หัวหน้าครัวเรือนและ/หรือคู่สมรส โดยการศึกษานี้มีข้อจำกัดที่มิได้พิจารณาบุคคลที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับหัวหน้าครัวเรือน ซึ่งมีน้อยกว่าร้อยละ 3 ของกลุ่มตัวอย่างในการสำรวจ

2. การทบทวนวรรณกรรม

2.1 สถานการณ์ประชากรโลก

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา โครงสร้างประชากรโลกเปลี่ยนไปอย่างเห็นได้ชัด โดยสัดส่วนประชากรวัยเด็กลดลง ในขณะที่สัดส่วนประชากรวัยแรงงานและวัยสูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการกำหนดขนาดของประชากร ได้แก่ อัตราเจริญพันธุ์รวม (Total Fertility Rate – TFR) และอายุขัยเฉลี่ยของประชากร (Life Expectancy)

United Nations (2013) ระบุว่า TFR ของโลกลดลงประมาณครึ่งหนึ่งในช่วง 60 ปีที่ผ่านมา (จาก 5.0 ในปี 2493 เป็น 2.5 ในปี 2553) และจะลดลงอย่างต่อเนื่องจนถึงระดับ 2.0 ในปี 2643¹⁴ ซึ่ง TFR ของภูมิภาคที่พัฒนาแล้ว (More Developed Regions – MDR) และภูมิภาคที่กำลังพัฒนา (Less Developed Regions – LDR) มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด โดย TFR ของภูมิภาคที่พัฒนาแล้วอยู่ที่ 1.7 และของภูมิภาคที่กำลังพัฒนาอยู่ที่ 2.6 ในปัจจุบัน (ลดลงจาก 2.8 และ 6.1 ในปี 2493 ตามลำดับ) ซึ่งเป็นผลมาจากความแตกต่างของความเจริญทางการแพทย์และค่านิยมต่อการมีบุตรระหว่างสังคมตะวันตกและตะวันออก และยังมีปัจจัยอีกหลายประการที่มีส่วนในการกำหนดอัตราเจริญพันธุ์ด้วย เช่น การเติบโตทางเศรษฐกิจ การศึกษาของพ่อแม่ ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว ต้นทุนการเลี้ยงดูลูก และการเข้าถึงการคุมกำเนิด เป็นต้น (Becker, Murphy and Tamura 1993; Drèze and Murthi 1999; Norville, Gomez and Brown 2003; Bongaarts 1984, 1994, 1999; Ram 2002) สำหรับการเพิ่มขึ้นของอายุขัยเฉลี่ยของประชากรนั้น เป็นผลมาจากความก้าวหน้าทางการแพทย์ที่ทำให้ประชาชนมีอายุยืนยาวขึ้น จาก 46.9 ปี ในปี 2493 เป็น 70.0 ปี ในปัจจุบัน (67.8 ปี สำหรับเพศชาย และ 72.3 ปี สำหรับเพศหญิง) และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นเป็น 81.8 ปี ในปี 2643

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการพึ่งพิงที่เปลี่ยนแปลงไป อัตราส่วนพึ่งพิงรวม¹⁵ (Dependency Ratio) ของโลกในปัจจุบันลดลงจากในอดีตที่เคยอยู่ในที่ร้อยละ 65 ในปี 2493 เป็นร้อยละ 52 ในปี 2553 แต่จะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 66 ในปี 2643 อันมาสาเหตุหลักมาจากสัดส่วนประชากรสูงอายุที่เพิ่มขึ้นในอนาคต โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา (United Nations 2013) เมื่อพิจารณาอัตราส่วนพึ่งพิงประชากรภาพของโลก พบว่า เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 8 ในปี 2493 เป็นร้อยละ 13 ในปี 2553 และคาดการณ์ว่าจะเพิ่มเป็นร้อยละ 36 ในปี 2643 แสดงถึงระดับการพึ่งพิงของประชากรวัยสูงอายุที่จะเพิ่มขึ้นอย่างเท่าทวีในอนาคต

เมื่อพิจารณาสัดส่วนประชากรตามช่วงอายุ พบว่า โลกในปัจจุบันได้เป็นสังคมผู้สูงอายุ¹⁶ (Ageing Society) แล้ว โดยมีสัดส่วนประชากรที่อายุมากกว่า 65 ปีต่อประชากรทั้งหมดที่ร้อยละ 8.2 และคาดการณ์ว่าจะเพิ่มขึ้นกว่าสองเท่าในอีก 40 ปีข้างหน้า โดยประเทศในภูมิภาคพัฒนาแล้ว (MDR) เข้าสู่สังคมผู้สูงอายุมาตั้งแต่ครั้งศตวรรษที่ผ่านมา ในขณะที่หลายประเทศในภูมิภาคกำลังพัฒนา (LDR) กำลังจะเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุในทศวรรษหน้า ซึ่งประเทศใน LDR จะใช้เวลาในการเพิ่มสัดส่วนผู้สูงอายุสูงกว่าประเทศใน MDR มาก เช่น ฝรั่งเศส สวีเดน ออสเตรเลีย ใช้เวลา 115 ปี 75 ปี และ 73 ปี ตามลำดับ ในการเพิ่มสัดส่วนประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไป จากร้อยละ 7 เป็นร้อยละ 14 ในขณะที่ ชิลี ศรีลังกา และไทย ใช้เวลาเพียง 27 ปี 23 ปี และ 22 ปี ตามลำดับ (Kinsella and Velkoff 2001) จึงกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางประชากรในประเทศกำลังพัฒนาเกิดขึ้นรวดเร็วกว่าในประเทศพัฒนาแล้ว

¹⁴ ภายใต้สมมติฐาน Medium Variant

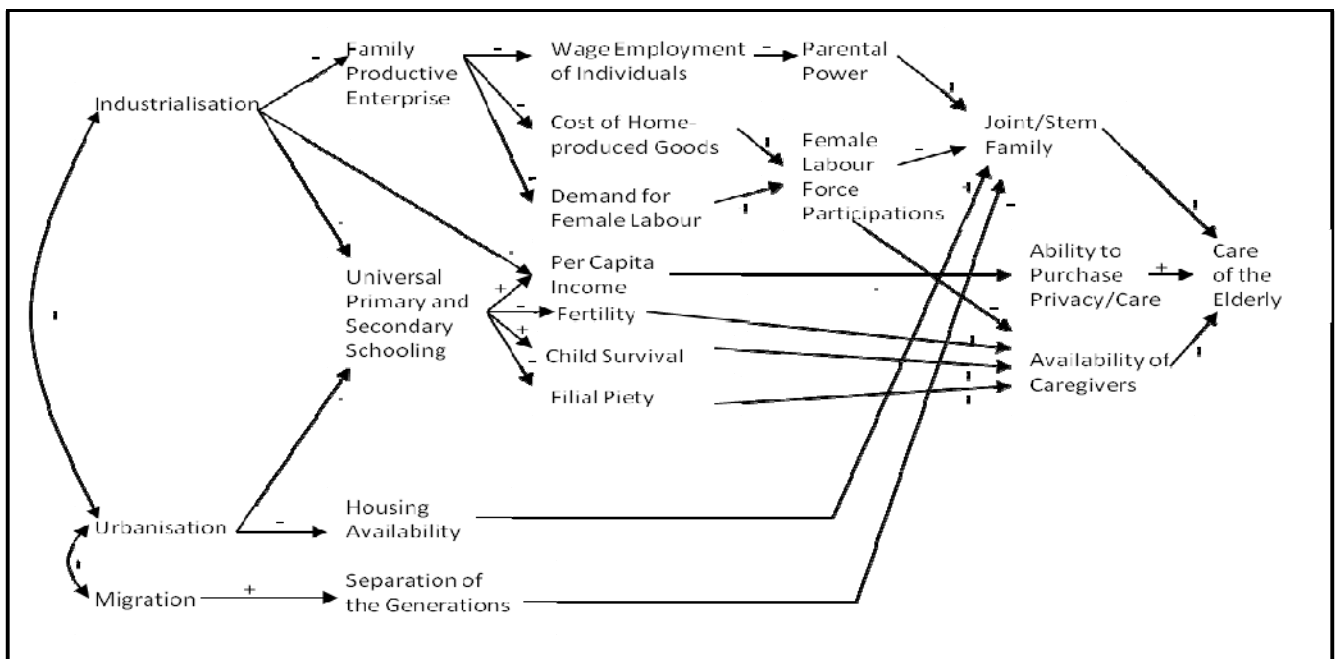
¹⁵ อัตราส่วนพึ่งพิงรวม (Dependency Ratio) หมายถึง อัตราส่วนระหว่างประชากรวัยเด็กและประชากรวัยสูงอายุต่อประชากรวัยแรงงาน 100 คน โดยจำแนกย่อยได้เป็น (1) อัตราส่วนพึ่งพิงวัยเด็ก (Child Dependency Ratio – CDR) คือ อัตราส่วนระหว่างประชากรวัยเด็กต่อวัยแรงงาน 100 คน และ (2) อัตราส่วนพึ่งพิงวัยชรา (Old-age Dependency Ratio – ODR) คือ อัตราส่วนระหว่างประชากรวัยสูงอายุต่อวัยแรงงาน 100 คน โดยดัชนีนี้มีข้อสมมติฐานว่าประชากรวัยเด็กและวัยสูงอายุต้องพึ่งพิงทางเศรษฐกิจกับประชากรวัยแรงงาน

¹⁶ สังคมสูงอายุ (Ageing Society) อ้างอิงจากรายงานการศึกษาขององค์การระหว่างประเทศและงานวิจัยเชิงวิชาการหลายฉบับ ได้นิยามว่าหมายถึงสังคมที่ประกอบด้วยผู้ที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 10 หรือผู้ที่มีอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าร้อยละ 7

2.2 ปัจจัยกำหนดโครงสร้างและองค์ประกอบครัวเรือน

Mason (1992) กล่าวว่า ปัจจัยหลักที่มีนัยยะต่อการกำหนดความสัมพันธ์ของสมาชิกและรูปแบบการอยู่อาศัยของครัวเรือน ได้แก่ การขยายตัวของอุตสาหกรรม (Industrialization) การขยายตัวของเมือง (Urbanization) และการย้ายถิ่น (Migration) ซึ่งทั้ง 3 ปัจจัยนี้มีความสัมพันธ์เชิงบวกระหว่างกัน โดยการขยายตัวของอุตสาหกรรมนำมาซึ่งความเป็นเมืองและความเป็นเมืองได้ดึงดูดผู้คนให้ย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในเมืองใหญ่ เพื่อผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้นและความสะดวกสบายที่เพิ่มขึ้นจากความเจริญในเขตเมือง (แผนภาพที่ 3.1)

แผนภาพที่ 3.1: ปัจจัยกำหนดความสัมพันธ์ของสมาชิกและองค์ประกอบครัวเรือน

ที่มา: Mason (1992)

สำหรับรูปแบบของการอยู่อาศัยของครัวเรือนนั้น ถูกกำหนดโดย 3 ช่องทาง ได้แก่ (1) การขยายตัวของอุตสาหกรรมที่ทำให้ความสำคัญของธุรกิจครอบครัว (Family Productive Enterprise) ลดลง กระทบต่อความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวที่จะพึ่งพิงระหว่างกันน้อยลง อิทธิพลของพ่อแม่ (Parental Power) ที่มีต่อลูกก็ลดลง ผู้หญิงเข้าสู่ตลาดแรงงานมากขึ้น อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การอยู่ร่วมกันในครัวเรือนขนาดใหญ่ลดลง (2) การขยายตัวของความเป็นเมืองทำให้เกิดข้อจำกัดด้านที่อยู่อาศัยในพื้นที่ หลายครอบครัวไม่สามารถอาศัยในที่พักขนาดใหญ่ที่รองรับครัวเรือนหลายรุ่นอายุได้ด้วยข้อจำกัดด้านราคา อันเป็นสาเหตุให้เกิดการแยกกันอยู่ระหว่างสมาชิกเพิ่มมากขึ้น (จำนวนครัวเรือนเพิ่มขึ้น) และ (3) การย้ายถิ่นเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้สมาชิกในครัวเรือนไม่ได้อาศัยอยู่ด้วยกัน โดยเฉพาะในสังคมชนบทที่ประชากรวัยแรงงานนิยมย้ายถิ่นไปทำงานในเมืองใหญ่ และให้พ่อแม่วัยสูงอายุและลูกหลานวัยเด็กอาศัยอยู่ที่บ้านเกิดต่อไป

นอกจากนั้น ค่านิยมของแต่ละสังคมก็มีส่วนสำคัญในการกำหนดโครงสร้างและองค์ประกอบครัวเรือนด้วย ดังเช่น ในสังคมโลกตะวันตกที่ถูกจะแยกกันอยู่กับพ่อแม่เมื่อเริ่มเข้าสู่ช่วงวัยรุ่นและหาเลี้ยงชีพด้วยตัวเองได้ ซึ่งแตกต่างจากสังคมโลกตะวันออกที่มีวัฒนธรรมและค่านิยมในเรื่องบุญคุณ โดยลูกหลานควรทดแทนพระคุณของพ่อแม่ด้วยการดูแลเมื่อท่านชราภาพ อย่างไรก็ตาม Fillembaum and Wallman (1984) ได้ให้ความเห็นว่าพ่อแม่สมัยใหม่มีแนวโน้มที่จะขอแยกครัวเรือนจากลูกหลานมากขึ้น ทั้งนี้ปัจจัยที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ ความสามารถในการเลี้ยงชีพและสุขภาพของพ่อแม่ ซึ่งสอดคล้องกับกรณีของประเทศไทยที่สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2533) พบว่า ปัจจัยที่มีนัยสำคัญในการกำหนดรูปแบบครัวเรือน ได้แก่ อายุหัวหน้าครัวเรือน การย้ายถิ่น จำนวนบุตร ระดับการศึกษา ศาสนา อาชีพ และอายุคู่สมรส

2.3 ปัจจัยกำหนดพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน

พลวัตประชากรที่เกิดขึ้นนอกจากจะส่งผลกระทบต่อโครงสร้างครัวเรือนแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนด้วย โดยในการทำงานของผู้สูงอายุนั้น พบว่า องค์ประกอบครัวเรือนมีนัยยะต่อการตัดสินใจทำงานของผู้สูงอายุ Pang, Brauw and Rozelle (2004) ทำการศึกษาศถานการณ์ผู้สูงอายุในชนบทของประเทศจีน พบว่า ผู้สูงอายุที่ไม่ได้อยู่กับบุตรมีแนวโน้มที่จะอยู่ในกำลังแรงงานสูงกว่าผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่บ้านเดียวกับบุตร ในขณะที่ Lam, Leibbrandt and Ranchhod (2006) ศึกษาครัวเรือนในแอฟริกาใต้ พบว่า (1) ขนาดของครัวเรือนมีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญกับทำงานของผู้สูงอายุ และ (2) เมื่อมีจำนวนวัยแรงงานเพิ่มขึ้นในครัวเรือน ผู้สูงอายุมีแนวโน้มที่จะออกจากกำลังแรงงานมากขึ้น

นอกจากนั้น อายุ เพศ การศึกษา และสุขภาพของผู้สูงอายุ ก็เป็นปัจจัยกำหนดการทำงานของสูงอายุด้วย โดยผู้สูงอายุเพศชาย อายุน้อย และสุขภาพดี มีแนวโน้มที่จะอยู่ในกำลังแรงงานมากกว่าผู้สูงอายุเพศหญิง อายุมาก และสุขภาพไม่ดี (Ling and Fernandez 2010; Yang and Meiyan 2010; Purcell 2009) ทั้งนี้ มีข้อสังเกตว่าสภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุมีความเชื่อมโยงกับการอยู่อาศัยและการย้ายถิ่นของบุตร โดยหากผู้สูงอายุมีสุขภาพไม่ดี ไม่สามารถทำงานได้ บุตรมีแนวโน้มที่จะอาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกับผู้สูงอายุ ในขณะที่ถ้าผู้สูงอายุมีสุขภาพดี สามารถทำงานหาเลี้ยงชีพได้ บุตรก็มีแนวโน้มที่จะย้ายถิ่นหรืออพยพไปทำงานในเมืองใหญ่มากขึ้น

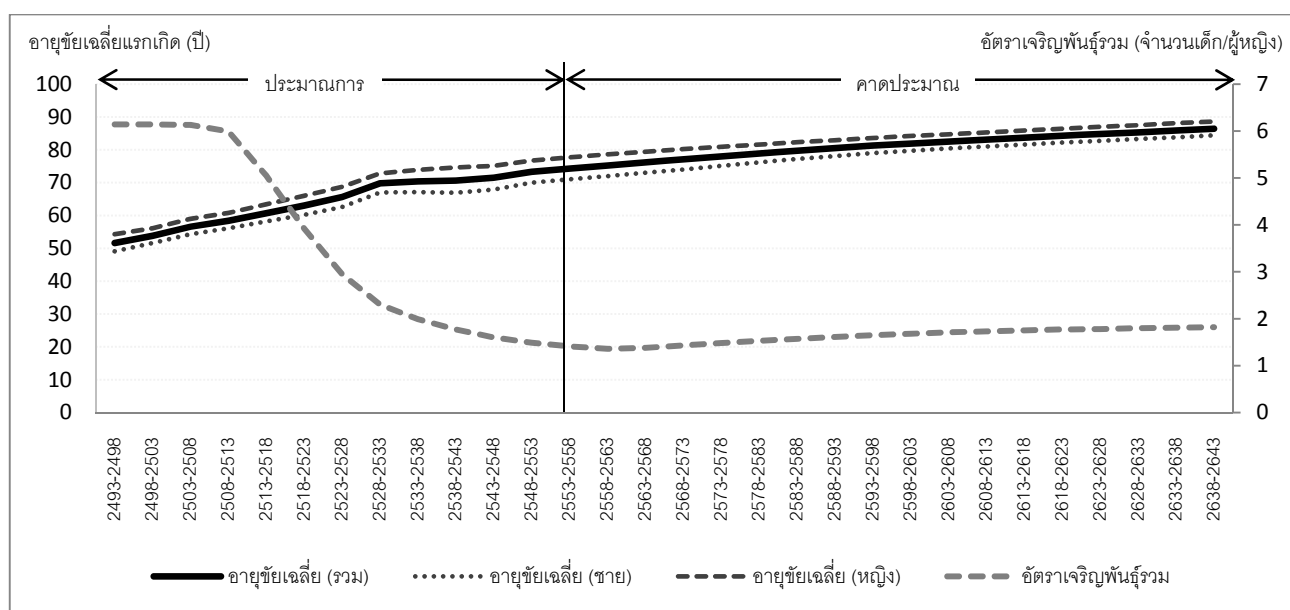
สำหรับพฤติกรรมการออมของครัวเรือนนั้น Park and Rhee (2005) พบว่า อายุมีความสัมพันธ์กับความสามารถในการออมของครัวเรือน เป็นไปตามหลักการของ Life-Cycle Hypothesis of Savings ที่ประชากรช่วงวัยแรงงานจะมีความสามารถในการออมเพิ่มขึ้น ตามอายุและระดับรายได้ที่เพิ่มขึ้น และจะเริ่มลดลงเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ Kibet et al. (2009) ศึกษาคนในชนบทของประเทศเคนยา พบว่า ความสามารถในการออมของครัวเรือนมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับรายได้ อาชีพ เพศ และระดับการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน และมีความสัมพันธ์เชิงลบกับการเข้าถึงสินเชื่อ อายุของหัวหน้าครัวเรือน และอัตราการพึ่งพิงรวม ในขณะที่ Abdelkhalek, Arestoff, Freitas and Mage (2009) ศึกษากรณีประเทศโมร็อกโกพบว่า ระดับรายได้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับระดับการออมของครัวเรือน และจำนวนสมาชิกในครัวเรือนมีความสัมพันธ์เชิงลบกับระดับการออมทั้งในและนอกเขตเทศบาล

3. การเปลี่ยนแปลงทางประชากรและครัวเรือนของประเทศไทย

3.1 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร

พลวัตประชากรที่เกิดขึ้นในสังคมไทยนั้น มีสาเหตุสำคัญสองประการเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้ในข้างต้น คือ อัตราเจริญพันธุ์รวมที่ลดลง และอายุขัยเฉลี่ยที่เพิ่มขึ้น โดยพบว่า TFR ของไทยลดลงจาก 6.14 ในปี 2493 เป็น 1.41 ในปัจจุบัน ซึ่งอยู่ต่ำกว่าระดับทดแทน (Replacement Level) ในขณะที่อายุขัยเฉลี่ยของคนไทยเพิ่มขึ้นจาก 51.6 ปี ในปี 2493 เป็น 74.3 ปี ในปัจจุบัน และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นต่อไปทั้งเพศชายและเพศหญิง (แผนภาพที่ 3.2)

แผนภาพที่ 3.2: อัตราเจริญพันธุ์รวมและอายุขัยเฉลี่ยแรกเกิดของประเทศไทย ปี 2493 – 2643

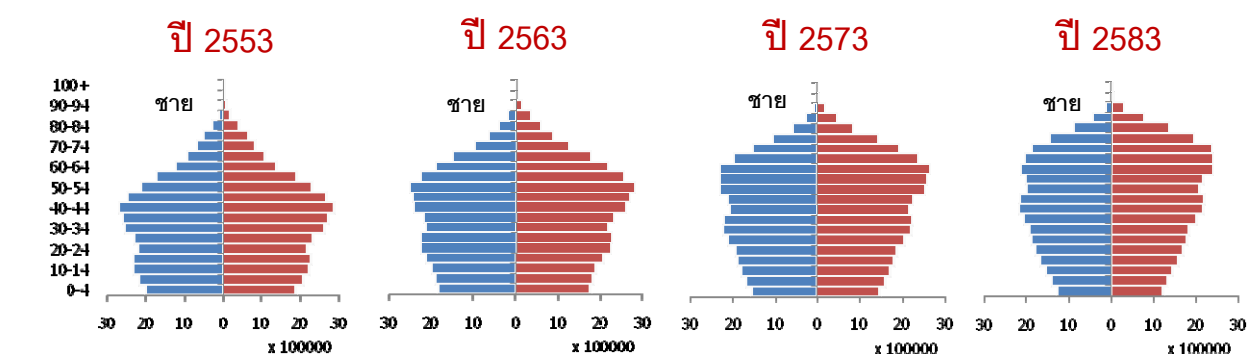
หมายเหตุ: คาดประมาณโดยใช้สมมติฐาน Medium Variant

ที่มา: United Nations (2013). Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, World Population Prospects: The 2012 Revision, <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>

อัตราเจริญพันธุ์รวมของประเทศลดลงอย่างเห็นได้ชัดในช่วงปี 2513 – 2533 ซึ่งเป็นช่วงที่เริ่มดำเนินนโยบายประชากรและส่งเสริมให้มีการวางแผนครอบครัว ภายหลังกยุคเบบี้บูมที่ประชาชนนิยมมีบุตรมาก ในขณะที่อายุขัยเฉลี่ยของประชากรเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องซึ่งเป็นผลมาจากการกระจายความเจริญทางการแพทย์จากโลกตะวันตกมาสู่โลกตะวันออก ทำให้ประเทศไทยได้รับเทคโนโลยีและองค์ความรู้ที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีชีวิตอยู่ยืนยาวขึ้น

การเปลี่ยนแปลงทางประชากรที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรของประเทศ โดยหลังปี 2549 ประชากรรุ่นเบบี้บูมจะเริ่มทยอยเข้าสู่วัยสูงอายุ ทำให้สัดส่วนประชากรสูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงเวลา 20-30 ปีนี้ ส่งผลให้พีระมิดประชากร (Demographic Pyramid) เปลี่ยนรูปร่างจากทรงสามเหลี่ยมเป็นสี่เหลี่ยมคางหมู และมีแนวโน้มที่จะเป็นสามเหลี่ยมฐานกลับในอนาคต (แผนภาพที่ 3.3)

แผนภาพที่ 3.3: โครงสร้างประชากรของประเทศไทย ปี 2553 – 2583

หมายเหตุ: คำนวณประมาณโดยใช้ข้อมูลสมมติอัตราเจริญพันธุ์รวมแบบที่ 3 (ลดลงตามปกติ)

ที่มา: สศช.

ตารางที่ 3.1: ผลการคาดประมาณประชากรของประเทศไทย ปี 2553 – 2583

	2553	2563 ^e	2573 ^e	2583 ^e
ทั้งหมด	63.8 ล้านคน	66.0 ล้านคน	66.2 ล้านคน	63.9 ล้านคน
วัยเด็ก (0-14 ปี)	19.8%	16.8%	14.8%	12.8%
วัยแรงงาน (15-59 ปี)	67.0%	64.1%	58.6%	55.1%
วัยสูงอายุ (60 ปีขึ้นไป)	13.2%	19.1%	26.6%	32.1%
(วัยสูงอายุ 65 ปีขึ้นไป)	(9.1%)	(13.0%)	(19.1%)	(25.0%)

หมายเหตุ: e คือการคาดประมาณประชากร โดยใช้สมมติอัตราเจริญพันธุ์รวมแบบที่ 3 (ลดลงตามปกติ)

ที่มา: สศช.

ผลของการคาดประมาณประชากรของประเทศไทยในช่วงปี 2553 – 2583 โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ซึ่งให้เห็นว่าประชากรไทยจะเพิ่มขึ้นในช่วง 20 ปีข้างหน้า จะมีจำนวน 66.2 ล้านคน ในปี 2573 และจะลดลงในช่วงต่อไป โดยคาดประมาณว่าจะมีจำนวน 63.9 ล้านคน ในปี 2583 ซึ่งการลดลงของประชากรนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่ผู้สูงอายุรุ่นเบบี้บูมที่มีจำนวนมากเข้าสู่วัยสูงอายุตอนปลายและหมดอายุขัยตามวาระ (ตารางที่ 3.1)

เมื่อพิจารณาสัดส่วนประชากรตามช่วงอายุ พบว่าสัดส่วนประชากรวัยเด็กจะลดลงอย่างต่อเนื่อง ในอนาคต ซึ่งเป็นไปในลักษณะเดียวกับประชากรวัยแรงงาน สะท้อนให้เห็นว่าขนาดกำลังแรงงานของไทยอยู่ในระยะหดตัว ในขณะเดียวกัน ประชากรสูงอายุจะเพิ่มขึ้นจนมีสัดส่วนถึงหนึ่งในสามของประชากรทั้งประเทศในปี 2583 ทำให้อัตราพึ่งพิงวัยชราในปีดังกล่าวจะสูงถึงร้อยละ 58.2 (ผู้สูงอายุ:วัยแรงงาน = 1:1.7) เพิ่มขึ้นกว่าสามเท่าจากปี 2553 ที่มีอัตราพึ่งพิงวัยชราที่ร้อยละ 19.7 (ผู้สูงอายุ:วัยแรงงาน = 1:5.1) ซึ่งผลการคาดประมาณประชากรดังกล่าวได้แสดงนัยยะให้เห็นว่า ผู้ที่อยู่ในวัยแรงงานจะต้องรับภาระการเลี้ยงดูผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นในศตวรรษหน้า ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงโดยรวมของสังคม การดำเนินนโยบายต่างๆ ของภาครัฐ และระบบเศรษฐกิจของประเทศได้

สถานการณ์ประชากรของไทยมีความแตกต่างกันรายภาคและรายจังหวัด (ตารางที่ 3.2) ในปี 2553 ทุกภาคของประเทศไทยได้เข้าสู่สังคมผู้สูงอายุแล้ว โดยมีสัดส่วนประชากรที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปต่อประชากรในพื้นที่มากกว่าร้อยละ 10 ซึ่งภาคเหนือเป็นภาคที่มีสัดส่วนผู้สูงอายุสูงสุด ร้อยละ 15.5 และมีอัตราภาวะพึ่งพิงวัยชรา ร้อยละ 23.8 ซึ่งสูงกว่าระดับเฉลี่ยของประเทศ (ร้อยละ 19.7) ทั้งนี้ เป็นเพราะโครงสร้างประชากรของภาคเหนือเปลี่ยนแปลงไปก่อนภาคอื่นๆ โดย TFR ของภาคเหนือลดลงจาก 6.5 ในช่วงปี 2507-2508 เป็น 3.7 ในช่วงปี 2517-2519 ซึ่งในขณะนั้น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ยังคงมี TFR ในระดับที่สูงกว่า 6.0¹⁷ ในขณะที่ กรุงเทพมหานครและปริมณฑลมีสัดส่วนผู้สูงอายุและอัตราพึ่งพิงวัยชราต่ำกว่าภาคอื่นๆ อันเป็นผลมาจากการย้ายถิ่นของวัยแรงงานเข้าสู่เมืองหลวงและเมืองโดยรอบตามการขยายตัวของความเป็นเมืองที่เกิดขึ้น

ตารางที่ 3.2: สัดส่วนผู้สูงอายุ (60+) และอัตราพึ่งพิงวัยชรา จำแนกรายภาค ในช่วงปี 2553 ถึง 2583

ภาค	สัดส่วนผู้สูงอายุต่อประชากร (ร้อยละ)					อัตราพึ่งพิงวัยชรา (ร้อยละ)				
	2553	2563 ^e	2573 ^e	2578 ^e	2583 ^e	2553	2563 ^e	2573 ^e	2578 ^e	2583 ^e
ทั่วประเทศ	13.2	19.1	26.6	29.6	32.1	19.7	29.8	45.3	52.3	58.3
กทม. และปริมณฑล	10.2	15.0	22.8	27.1	-	13.4	20.9	34.5	42.7	-
ภาคกลาง (ไม่รวม กทม.+)	13.4	18.2	24.7	27.5	-	19.7	27.9	40.6	46.4	-
ภาคเหนือ	15.5	24.2	32.9	35.1	-	23.8	40.3	61.7	68.0	-
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	14.3	21.5	29.7	32.8	-	23.0	35.9	56.3	65.3	-
ภาคใต้	12.2	16.3	22.7	25.7	-	18.7	25.9	38.5	44.7	-

หมายเหตุ: e คือการคาดประมาณประชากร โดยใช้สมมติอัตราเจริญพันธุ์รวมแบบที่ 3 (ลดลงตามปกติ)

ที่มา: ผู้วิจัยคำนวณจากข้อมูลการคาดประมาณประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2553 - 2583 โดย สศช.

ในปี 2578 ภาคเหนือยังมีสัดส่วนประชากรสูงอายุสูงสุดในประเทศ ร้อยละ 35.1 ซึ่งเพิ่มขึ้นมากกว่าสองเท่าจากปี 2553 รองลงมา ได้แก่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ร้อยละ 32.8) ภาคกลาง (ร้อยละ 27.5) กรุงเทพฯ และปริมณฑล (ร้อยละ 27.1) และภาคใต้ (ร้อยละ 25.7) ตามลำดับ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าภาคใต้จะกลายเป็นภาคที่มีสัดส่วนผู้สูงอายุต่ำที่สุด ในปี 2578 ทั้งนี้ อาจเป็นผลจากที่อัตราเจริญพันธุ์รวมในภาคใต้ยังอยู่ในระดับที่สูงกว่าภาคอื่นๆ ในขณะที่ กรุงเทพมหานครและปริมณฑลจะมีอัตราพึ่งพิงวัยชราต่ำที่สุดในปีดังกล่าว (ร้อยละ 42.7) แสดงให้เห็นว่ามีสัดส่วนประชากรวัยแรงงานสูงเมื่อเทียบกับภาคอื่นๆ ซึ่งเป็นผลจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมและความเป็นเมืองในพื้นที่ โดยเฉพาะในจังหวัดสมุทรสาคร และสมุทรปราการ ที่การขยายตัวของความเป็นเมืองได้ดึงดูดแรงงานให้ย้ายเข้าเพื่อใช้โอกาสจากเศรษฐกิจที่เติบโตขึ้นอย่างต่อเนื่อง

สำหรับสถานการณ์ประชากรระดับจังหวัดนั้น ในปี 2553 ประเทศไทยยังมิได้ก้าวสู่การเป็นสังคมสูงอายุอย่างเต็มตัว โดยมี 9 จังหวัดที่ยังมีลักษณะเป็นสังคมทั่วไป (Normal Society) และอีก 68 จังหวัดเป็นสังคมผู้สูงอายุ (Ageing Society) เนื่องจากมีสัดส่วนผู้สูงอายุต่อประชากรในจังหวัดสูงกว่าร้อยละ 10 แต่ต่ำกว่าร้อยละ 20 อย่างไรก็ตาม ในปี 2573 ประเทศไทยจะก้าวสู่การเป็นสังคมสูงอายุอย่างเต็มรูปแบบ โดยทั้ง 77 จังหวัดจะมีสัดส่วนผู้สูงอายุมากกว่าร้อยละ

¹⁷ ความแตกต่างของ TFR ที่เกิดขึ้นระหว่างภาคนั้น อาจเป็นผลมาจากการเผยแพร่ความรู้เรื่องการวางแผนครอบครัวและการคุมกำเนิดในภาคเหนือก่อนภาคอื่นๆ (โดยคณะมิชชันนารี ก่อนที่จะมีการดำเนินนโยบายประชากรอย่างเป็นทางการในปี 2513)

10 ซึ่งมี 69 จังหวัดที่ลักษณะเป็นสังคมผู้สูงอายุโดยสมบูรณ์ (Aged Society) เนื่องจากมีสัดส่วนผู้สูงอายุสูงกว่าร้อยละ 20 และมีเพียง 8 จังหวัดเท่านั้นที่มีลักษณะเป็นสังคมผู้สูงอายุ¹⁸ (ตารางที่ 3.3)

ตารางที่ 3.3: สังคมผู้สูงอายุระดับจังหวัดของประเทศไทยในช่วงปี 2553 – 2573

ลักษณะสังคม	สัดส่วนผู้สูงอายุ (60+) ต่อประชากรในจังหวัด	2553	2573 ^e
จำนวนจังหวัดทั้งหมด		77	77
สังคมทั่วไป (Normal Society)	น้อยกว่าร้อยละ 10	9	0
สังคมผู้สูงอายุ (Ageing Society)	ระหว่างร้อยละ 10 – 20	68	8
สังคมผู้สูงอายุโดยสมบูรณ์ (Aged Society)	มากกว่าร้อยละ 20	0	69

หมายเหตุ: e คือการคาดประมาณประชากร โดยใช้สมมติฐานอัตราเจริญพันธุ์รวมแบบที่ 3 (ลดลงตามปกติ)

ที่มา: ผู้วิจัยคำนวณจากข้อมูลการคาดประมาณประชากรของประเทศไทยปี 2553-2583 โดย สศช.

ตารางที่ 3.4: สัดส่วนประชากรสูงอายุและอัตราพึ่งพิงวัยชราสูงสุดและต่ำสุด 5 จังหวัดในช่วงปี 2553 – 2573

จังหวัดที่มีสัดส่วนประชากรสูงอายุและอัตราพึ่งพิงวัยชราสูงสุด 5 จังหวัด			
สัดส่วนประชากรสูงอายุ (ร้อยละ)		อัตราพึ่งพิงวัยชรา (ร้อยละ)	
2553	2573 ^e	2553	2573 ^e
1. ชัยนาท (19.42)	1. แพร่ (37.61)	1. ชัยนาท (31.53)	1. อุทัยธานี (77.28)
2. สมุทรสงคราม (19.07)	2. อุตรดิตถ์ (37.07)	2. สิงห์บุรี (30.14)	2. พิจิตร (75.65)
3. สิงห์บุรี (19.00)	3. ลำปาง (37.01)	3. สมุทรสงคราม (30.05)	3. อุตรดิตถ์ (74.88)
4. แพร่ (18.20)	4. อุทัยธานี (36.89)	4. อุทัยธานี (29.38)	4. แพร่ (74.46)
5. อ่างทอง (18.15)	5. พิจิตร (36.75)	5. พิจิตร (29.10)	5. ลำปาง (71.60)

จังหวัดที่มีสัดส่วนประชากรสูงอายุและอัตราพึ่งพิงวัยชราต่ำสุด 5 จังหวัด			
สัดส่วนประชากรสูงอายุ (ร้อยละ)		อัตราพึ่งพิงวัยชรา (ร้อยละ)	
2553	2573 ^e	2553	2573 ^e
1. สมุทรสาคร (8.28)	1. ภูเก็ต (16.21)	1. สมุทรสาคร (10.73)	1. ชลบุรี (23.11)
2. ภูเก็ต (8.30)	2. ชลบุรี (16.53)	2. ชลบุรี (1.05)	2. ภูเก็ต (24.04)
3. ชลบุรี (8.53)	3. ระยอง (17.64)	3. ภูเก็ต (11.50)	3. ระยอง (26.44)
4. ปทุมธานี (9.20)	4. กระบี่ (18.56)	4. ปทุมธานี (11.99)	4. สมุทรสาคร (27.64)
5. ระยอง (9.32)	5. ยะลา (18.65)	5. สมุทรปราการ (12.70)	5. กระบี่ (29.82)

หมายเหตุ: e คือการคาดประมาณประชากร โดยใช้สมมติฐานอัตราเจริญพันธุ์รวมแบบที่ 3 (ลดลงตามปกติ)

ที่มา: ผู้วิจัยคำนวณจากข้อมูลการคาดประมาณประชากรของประเทศไทยปี 2553-2583 โดย สศช.

จากการวิเคราะห์ข้อมูลการคาดประมาณประชากรของประเทศไทยในช่วงปี 2553 – 2583 พบว่า ในปี 2553 จังหวัดชัยนาทมีสัดส่วนประชากรสูงอายุมากที่สุด ร้อยละ 19.4 และมีอัตราพึ่งพิงวัยชรา ร้อยละ 31.5 ในขณะที่สมุทรสาครมีสัดส่วนผู้สูงอายุน้อยที่สุด ร้อยละ 8.3 และอัตราพึ่งพิงวัยชรา ร้อยละ 10.7 ต่ำกว่าชัยนาทถึงสามเท่า แสดงนัยยะความแตกต่างของโครงสร้างประชากรระหว่างจังหวัดที่เห็นได้ชัด (ตารางที่ 3.4) สำหรับในปี 2573 แพร่จะเป็นจังหวัดที่มีสัดส่วน

¹⁸ ในปี 2573 จังหวัดที่มีลักษณะเป็นสังคมผู้สูงอายุ (Ageing Society) มีสัดส่วนประชากรสูงอายุมากกว่าร้อยละ 10 แต่ต่ำกว่าร้อยละ 20 ได้แก่ ภูเก็ต (ร้อยละ 16.2) ชลบุรี (ร้อยละ 16.5) ระยอง (ร้อยละ 17.6) กระบี่ (ร้อยละ 18.6) ยะลา (ร้อยละ 18.7) นราธิวาส (ร้อยละ 18.8) สมุทรสาคร (ร้อยละ 19.4) และสตูล (ร้อยละ 19.9)

ประชากรสูงอายุสูงสุด ร้อยละ 37.6 และภูเก็ตจะมีสัดส่วนผู้สูงอายุต่ำที่สุด ร้อยละ 16.2 ในขณะที่อุทัยธานีจะมีอัตราพึ่งพิงวัยชราสูงสุด ร้อยละ 77.3 และชลบุรีจะมีอัตราพึ่งพิงวัยชราต่ำสุด ร้อยละ 23.1 ซึ่งมีข้อสังเกตว่าจังหวัดที่มีสัดส่วนประชากรสูงอายุน้อยหรืออัตราพึ่งพิงวัยชราต่ำนั้น จะมีขนาดของระบบเศรษฐกิจค่อนข้างใหญ่ มีลักษณะเป็นเมืองอุตสาหกรรมหรือเมืองท่องเที่ยวที่มีการจ้างงานสูงกว่าจังหวัดเกษตรกรรมหรือจังหวัดที่มีโครงสร้างเศรษฐกิจขนาดเล็ก

3.2 การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบครัวเรือนและรูปแบบการอยู่อาศัย

3.2.1 องค์ประกอบครัวเรือน

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา องค์ประกอบของครัวเรือนไทยได้เปลี่ยนแปลงไปตามพลวัตประชากรที่เกิดขึ้น จากการวิเคราะห์ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) พบว่า ครัวเรือนไทยมีขนาดเล็กลงอย่างเห็นได้ชัด จำนวนสมาชิกในครัวเรือนลดลงจาก 4.09 คน ในปี 2533 เป็น 3.33 คน ในปี 2550 ซึ่งจำนวนเด็กเฉลี่ยต่อครัวเรือนลดลงจาก 1.22 คน ในปี 2533 เป็น 0.79 คน ในปี 2550 จำนวนผู้สูงอายุต่อครัวเรือนเพิ่มขึ้นจาก 0.34 คน ในปี 2533 เป็น 0.47 คนในปี 2550 และอายุเฉลี่ยของหัวหน้าครัวเรือนเพิ่มขึ้นจาก 46.14 ปี เป็น 50.74 ปี ในช่วงเวลาดังกล่าว (ตารางที่ 3.5)

ตารางที่ 3.5: องค์ประกอบของครัวเรือนไทยในช่วงปี 2533 – 2550

ปี	ขนาดครัวเรือน (คน)	อายุหัวหน้าครัวเรือน (ปี)	จำนวนผู้สูงอายุ ในครัวเรือน (คน)	จำนวนเด็ก ในครัวเรือน (คน)	สัดส่วนหัวหน้า ครัวเรือนชาย (ร้อยละ)
2533	4.09	46.14	0.34	1.22	79.78
2535	3.89	46.34	0.35	1.14	79.82
2537	3.77	47.23	0.37	1.04	76.36
2539	3.67	47.83	0.39	1.00	75.78
2541	3.73	48.15	0.41	0.98	74.28
2543	3.61	48.54	0.43	0.93	74.13
2545	3.51	48.59	0.42	0.89	72.09
2547	3.44	49.66	0.44	0.85	70.15
2549	3.34	49.56	0.45	0.81	68.95
2550	3.33	50.74	0.47	0.79	68.33

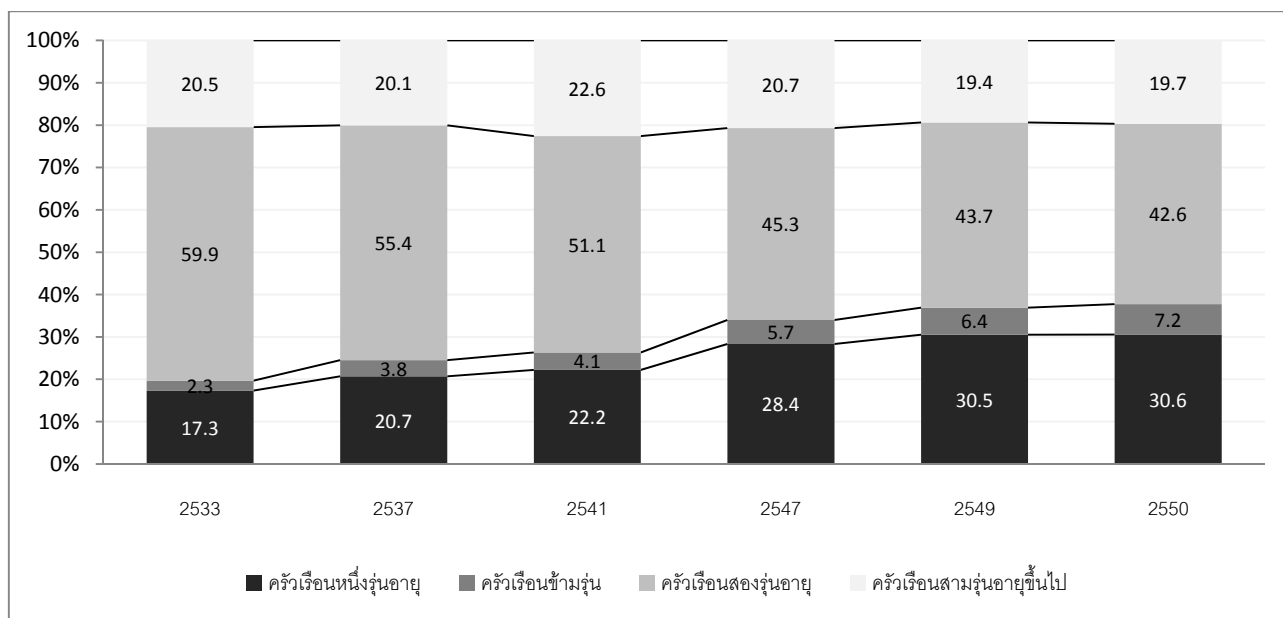
ที่มา: ผู้วิจัยคำนวณจากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) ปี 2533 – 2550

3.2.2 รูปแบบการอยู่อาศัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูล SES ระหว่างปี 2533 – 2550 พบว่า รูปแบบการอยู่อาศัยของครัวเรือนไทยเปลี่ยนไปในทิศทางที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบครัวเรือน กล่าวคือ ประชาชนอาศัยอยู่ในครัวเรือนขนาดเล็กมากขึ้น ในปี 2550 ครัวเรือนไทยร้อยละ 30.6 มีลักษณะเป็นครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุ ซึ่งเพิ่มขึ้นสองเท่าจากปี 2533 ในขณะที่สัดส่วนของครัวเรือนสองรุ่นอายุลดลงอย่างต่อเนื่อง จากร้อยละ 59.9 เป็นร้อยละ 42.6 ในช่วงเวลาดังกล่าว สะท้อนถึงค่านิยมของคนไทยที่อยู่อาศัยกับพ่อแม่หรือลูกลดลง นอกจากนั้น ผลการวิเคราะห์ยังพบข้อสังเกตอีก 2 ประการ ได้แก่ (1) สัดส่วนของครัวเรือนสามรุ่นอายุขึ้นไปไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญ โดยครัวเรือนไทยร้อยละ 20 ยังประกอบไปด้วยปู่ย่าตา

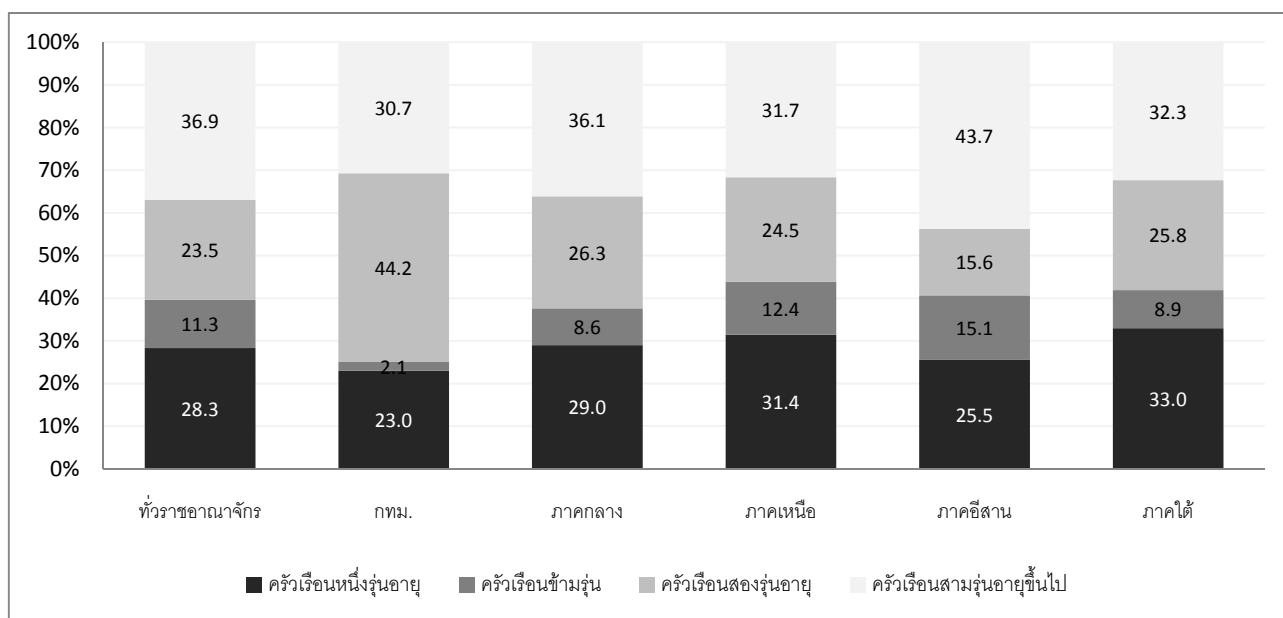
ยาย พ่อแม่ ลูก และ/หรือหลาน ซึ่งพบมากในพื้นที่นอกเขตเทศบาล และ (2) สัดส่วนครัวเรือนข้ามรุ่นเพิ่มขึ้นมากกว่าสามเท่าภายในเวลาไม่ถึง 20 ปี แสดงให้เห็นว่าปู่ย่าตายายมีแนวโน้มที่จะอาศัยอยู่กับหลานโดยลำพังมากขึ้นในสังคมไทย โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่พบครัวเรือนประเภทนี้มากกว่าภาคอื่นๆ (แผนภาพที่ 3.4)

แผนภาพที่ 3.4: รูปแบบการอยู่อาศัยของครัวเรือนไทย ทัวราชอาณาจักรในช่วงปี 2533 – 2550

ที่มา: ผู้วิจัยคำนวณจากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) พ.ศ. 2533 – 2550

แผนภาพที่ 3-5: รูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุไทย จำแนกตามประเภทครัวเรือนและภาคที่อยู่อาศัยปี 2550

หมายเหตุ: ภาคกลางไม่รวมกรุงเทพมหานคร (รวมปริมณฑล)

ที่มา: ผู้วิจัยคำนวณจากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) ปี 2550

รูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุก็เปลี่ยนไปเช่นกัน โดยผู้สูงอายุมีแนวโน้มที่จะอาศัยอยู่ในครัวเรือนขนาดเล็กมากขึ้น โดยพบสัดส่วนผู้สูงอายุในครัวเรือนสามรุ่นอายุขึ้นไปลดลงจากร้อยละ 42.9 เป็นร้อยละ 36.9 ในช่วงปี 2533 – 2550 นอกจากนั้น ยังพบผู้สูงอายุร้อยละ 28.3 อาศัยอยู่ในครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุในปี 2550 (โดยร้อยละ 8.0 อาศัยอยู่คนเดียว) เทียบกับร้อยละ 21.9 ในปี 2533 (ร้อยละ 6.4 อาศัยอยู่คนเดียว) ผู้สูงอายุก็มีแนวโน้มที่จะอาศัยอยู่ในครัวเรือนข้ามรุ่นเพิ่มขึ้นด้วย โดยสัดส่วนเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 8.6 เป็น 11.3 ในช่วงเวลาดังกล่าว สะท้อนถึงรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุที่เปลี่ยนแปลงไป และแนวโน้มที่ผู้สูงอายุไทยจะไม่ได้อาศัยอยู่กับบุตรมากขึ้น

เมื่อพิจารณาภาคที่ผู้สูงอายุอยู่อาศัยแล้วพบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ในกรุงเทพมหานคร (ร้อยละ 44.2) จะอยู่อาศัยกับบุตรในครัวเรือนสองรุ่นอายุ แต่ก็ยังพบผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียวจำนวนมาก โดยมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นมากกว่าสองเท่าจากร้อยละ 3.3 ในปี 2533 เป็นร้อยละ 7.4 ในปี 2550 ทั้งนี้ สืบเนื่องจากการที่ประชากร (โดยเฉพาะวัยหนุ่มสาว) เริ่มย้ายถิ่นออกจากกรุงเทพฯ ไปสู่ปริมณฑล เมืองอุตสาหกรรม เมืองท่องเที่ยว หรือต่างประเทศกันมากขึ้นตามแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ หรืออาจเพราะที่อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ มีราคาสูงเกินกว่าที่จะอยู่รวมกันเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ได้ ทำให้ครัวเรือนในกรุงเทพฯ มีขนาดเล็กกว่าภาคอื่นๆ โดยมีขนาดเฉลี่ย 3.15 คนต่อครัวเรือน ในปี 2547

สำหรับนอกกรุงเทพมหานครนั้น ผู้สูงอายุกว่าหนึ่งในสามยังอาศัยอยู่ในครัวเรือนสามรุ่นอายุขึ้นไป โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่พบผู้สูงอายุร้อยละ 43.7 ในครัวเรือนลักษณะดังกล่าว แสดงถึงความสัมพันธ์ของสถาบันครอบครัวไทยที่ยังคงมีอยู่ อย่างไรก็ตาม ก็ยังพบผู้สูงอายุจำนวนมากในครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุ โดยเฉพาะในภาคเหนือและภาคใต้ที่มีผู้สูงอายุมากกว่าร้อยละ 31.0 อาศัยอยู่คนเดียวหรือเฉพาะกับคู่สมรสเท่านั้น (แผนภาพที่ 3.5)

นอกจากนั้น สัดส่วนผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนข้ามรุ่นยังสูงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ โดยในปี 2550 พบผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือร้อยละ 15.1 อาศัยอยู่ในครัวเรือนประเภทดังกล่าว ซึ่งเพิ่มขึ้นมากกว่าสองเท่าจากปี 2533 (ร้อยละ 6.0) ซึ่งเหตุผลหนึ่งเกิดจากการแพร่ระบาดของโรคเอดส์ในช่วงประมาณปี 2535 ทำให้ผู้สูงอายุจำนวนมากสูญเสียบุตรไปและต้องรับภาระเลี้ยงดูหลานอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หรืออาจเพราะการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติของคนไทยที่มีต่อสถาบันครอบครัว การย้ายถิ่นเข้าเมืองใหญ่ของคนหนุ่มสาวโดยฝากให้พ่อแม่เลี้ยงลูกให้ในบ้านเกิดเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในสังคม ครัวเรือนข้ามรุ่นจึงกลายเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้มากขึ้นในสังคมไทยสมัยใหม่

4. ความแตกต่างของพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนไทย

4.1 พฤติกรรมการทำงานของผู้สูงอายุ

ในปัจจุบัน คนไทยมีแนวโน้มที่อยู่ในกำลังแรงงานยาวนานขึ้น โดยสัดส่วนของผู้สูงอายุในกำลังแรงงานเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 3.7 ในปี 2529 เป็นร้อยละ 7.0 ในปี 2549 หรือประมาณร้อยละ 37.5 ของผู้สูงอายุไทยยังคงทำงานอยู่หลังจากอายุ 60 ปี (กระทรวงแรงงาน 2550) เมื่อพิจารณาเป็นรายภาคแล้วพบว่า ภาคใต้มีสัดส่วนผู้สูงอายุในกำลังแรงงานสูงที่สุดเมื่อเทียบกับภาคอื่นๆ รองลงมา ได้แก่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ร้อยละ 43.7) ภาคเหนือ (ร้อยละ 37.2) ภาคกลาง (ร้อยละ 36.8) และกรุงเทพมหานคร (ร้อยละ 20.9)

ผลการสำรวจประชากรสูงอายุ พ.ศ. 2550 พบว่า ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ทำงานด้วยสาเหตุสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ (1) สุขภาพที่เอื้อต่อการทำงาน และ (2) ความรับผิดชอบที่มีต่อครอบครัว ซึ่งผู้สูงอายุส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ (ร้อยละ 52.0)

เลือกที่จะทำงานด้วยเหตุผลประการแรก ในขณะที่ผู้สูงอายุในภาคอื่นๆ อยู่ในกำลังแรงงานด้วยเหตุผลประการหลัง คือต้องหารายได้เลี้ยงดูตัวเองและ/หรือครอบครัว สำหรับผู้สูงอายุที่ออกจากกำลังแรงงานนั้น ส่วนใหญ่เพราะปัญหาสุขภาพที่ทำให้ไม่สามารถทำงานต่อไปได้¹⁹

จากการวิเคราะห์ข้อมูลประชากรสูงอายุจำแนกตามรูปแบบการอยู่อาศัยพบว่า ผู้สูงอายุที่ไม่ได้อาศัยอยู่กับบุตรมีแนวโน้มที่จะทำงานสูงกว่าผู้ที่อาศัยอยู่กับบุตร โดยร้อยละ 43.0 และ 42.6 ของผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุและครัวเรือนข้ามรุ่นยังอยู่ในกำลังแรงงานในปี 2550 ซึ่งสูงกว่าเมื่อเทียบกับผู้สูงอายุที่อยู่ในครัวเรือนสองรุ่นอายุและสามรุ่นอายุขึ้นไป ที่อยู่ในกำลังแรงงานร้อยละ 29.6 และ 33.0 ตามลำดับ หรืออาจกล่าวได้ว่าบุตรอาจเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมการทำงานของผู้สูงอายุในประเทศไทย

นอกจากนั้น ผู้สูงอายุไทยยังมีแนวโน้มที่จะออกจากกำลังแรงงานเมื่ออายุมากขึ้น โดยผู้สูงอายุช่วงต้นที่มีอายุ 60-64 ปี อยู่ในกำลังแรงงานถึงร้อยละ 53.6 ของผู้ที่อยู่ในช่วงอายุดังกล่าว และจะลดลงไปในช่วงอายุที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ อายุ 65-69 ปี (ร้อยละ 39.5) 70-74 ปี (ร้อยละ 25.1) 75-79 ปี (ร้อยละ 16.8) และ 80 ปีขึ้นไป (ร้อยละ 7.6) ซึ่งผลการศึกษานี้ได้มีข้อสังเกตประการหนึ่งคือ ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุและครัวเรือนข้ามรุ่นจะอยู่ในกำลังแรงงานมากกว่าครัวเรือนประเภทอื่นในทุกช่วงอายุ โดยเฉพาะในช่วงอายุตอนปลาย (80 ปีขึ้นไป) ที่พบผู้สูงอายุที่อยู่ในครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุถึงร้อยละ 13.7 ยังคงทำงานอยู่ เมื่อเทียบกับร้อยละ 5.1 และ 6.7 ของผู้สูงอายุในวัยเดียวกันที่อาศัยในครัวเรือนสามรุ่นอายุขึ้นไปและครัวเรือนสองรุ่นอายุตามลำดับ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นที่ผู้สูงอายุที่อยู่ห่างไกลบุตรต้องทำงานแม้อายุจะมากแล้ว ซึ่งอาจเป็นไปด้วยความสมัครใจหรือความจำเป็นก็ตาม

ในการวิเคราะห์พฤติกรรมการทำงานของผู้สูงอายุไทยนั้น ผู้วิจัยได้อ้างอิงงานวิจัยของ Pang, Brauw and Rozelle (2004) ที่ได้ศึกษาความสัมพันธ์ของการตัดสินใจทำงานของผู้สูงอายุกับปัจจัยที่เกี่ยวข้อง โดยได้ปรับให้มีความสอดคล้องกับบริบทของประเทศไทยตามที่ได้บททวนวรรณกรรมไว้ข้างต้น ซึ่งแบบจำลองที่ใช้ในการวิเคราะห์พฤติกรรมการทำงานของผู้สูงอายุไทยด้วยวิธีสมการแบบโพรบิต (Probit Model) ได้แก่ $Pr(\text{การทำงาน})_i = \beta_0 + \beta X_i$ โดยที่ i คือ ผู้สูงอายุในกลุ่มตัวอย่าง; $Pr(\text{การทำงาน})$ คือ สถานะทำงานของผู้สูงอายุ (ทำงาน = 1 และไม่ทำงาน = 0); X คือ ตัวแปรที่เกี่ยวข้องที่นำมาวิเคราะห์ ได้แก่ อายุ การศึกษา เพศ สถานะในครัวเรือน สถานภาพการสมรส สภาวะสุขภาพ การได้รับบำนาญ การอยู่ในความยากจน ภาคและเขตที่อยู่อาศัย รูปแบบการอยู่อาศัย ขนาดของครัวเรือน ภาคการผลิตที่ครัวเรือนประกอบอาชีพ และจำนวนผู้ที่มีรายรับในครัวเรือน โดยได้ใช้ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) ที่มีลักษณะเป็นภาคตัดขวาง (Cross-sectional Data) ในช่วงปี 2533 – 2550 ซึ่งผลการวิเคราะห์ได้แสดงไว้ในตารางที่ 3-6

¹⁹ แหล่งรายได้สำคัญสำหรับผู้สูงอายุคือครอบครัว โดยเฉพาะบุตรหญิงหรือบุตรชายที่สมรสแล้ว รองลงมาคือการทำงาน โดยผู้มีส่วนทำส่วนมากจะอยู่ในวัยสูงอายุตอนต้น (60-64 ปี) จบการศึกษาระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่า และมีสถานภาพการทำงานประเภทประกอบธุรกิจส่วนตัว (วรวเศม 2553)

ตารางที่ 3.6: ปัจจัยกำหนดการตัดสินใจทำงานของผู้สูงอายุไทยในช่วงปี 2533 – 2550^{1,2}

รายงานผล: Marginal Effects

	2533	2537	2541	2547	2550
I. กลุ่มปัจจัยทางประชากร					
- อายุ	-0.027*** (-11.14)	-0.028*** (-14.41)	-0.029*** (-18.38)	-0.029*** (-17.17)	-0.028*** (-22.15)
- มัธยมศึกษา (ใช่ = 1)	-0.207*** (-3.31)	-0.018 (-0.30)	-0.012 (-0.19)	-0.014 (-0.35)	-0.037 (-1.21)
- ปริญญาตรี (ใช่ = 1)	0.011 (0.10)	-0.107 (-1.16)	0.050 (0.43)	-0.038 (-0.73)	-0.117*** (-2.64)
- ปริญญาโท/สูงกว่า (ใช่ = 1)			0.187 (1.40)	-0.024 (-0.16)	-0.204** (-2.45)
- เพศชาย (ใช่ = 1)	0.118*** (2.67)	0.056* (1.72)	0.113*** (4.19)	0.075*** (3.32)	0.165*** (8.83)
- เป็นหัวหน้าครัวเรือน (ใช่ = 1)	0.177*** (3.37)	0.262*** (6.90)	0.188*** (7.11)	0.273*** (12.40)	0.228*** (12.23)
- สมรสแล้ว (ใช่ = 1)	0.191*** (4.81)	0.220*** (6.87)	0.173*** (7.13)	0.177*** (7.73)	0.156*** (8.42)
- สุขภาพดี (สามารถออกไปนอก บ้านได้ด้วยตัวเอง) (ใช่ = 1)					0.269*** (10.98)
- เข้าถึงสวัสดิการทางการแพทย์ (ใช่ = 1)				-0.014 (-0.40)	0.004 (0.11)
II. กลุ่มปัจจัยทางเศรษฐกิจ					
- ได้รับบำเหน็จ/บำนาญ (ใช่ = 1)	-0.086 (-1.23)	-0.145** (-1.99)	-0.066 (-1.27)	-0.145*** (-3.05)	-0.114*** (-3.09)
- ยากจน (ใช่ = 1)	0.055 (1.27)	0.093** (2.50)	0.036 (1.01)	0.080*** (2.67)	0.024 (0.90)
- มีเงินออม (ใช่ = 1)	0.007 (0.22)	-0.017 (-0.67)	0.014 (0.60)	-0.003 (-0.21)	-0.012 (-0.73)
III. กลุ่มปัจจัยลักษณะครัวเรือน					
- ภาคกลาง (ใช่ = 1)	0.049 (0.61)	0.050 (0.84)	0.073 (1.19)	0.048 (1.40)	0.126*** (3.78)
- ภาคเหนือ (ใช่ = 1)	0.032 (0.39)	-0.022 (-0.38)	0.050 (0.81)	0.040 (1.14)	0.122*** (3.53)
- ภาคตะวันออก/เฉียงเหนือ (ใช่ = 1)	-0.013 (-0.16)	0.055 (0.90)	-0.020 (-0.36)	0.058 (1.62)	0.112*** (3.25)
- ภาคใต้ (ใช่ = 1)	0.170* (1.84)	0.081 (1.25)	0.125** (1.97)	0.127*** (3.21)	0.187*** (4.91)
- ครัวเรือนนอกเขตเทศบาล (ใช่ = 1)	-0.073* (-1.65)	0.000 (0.02)	0.013 (0.39)	-0.060*** (-3.72)	-0.035** (-2.46)

	2533	2537	2541	2547	2550
- ครีวเรือนสามรุ่นอายุขึ้นไป (ใช่ = 1)		-0.040 (-0.69)	-0.017 (-0.41)	-0.125*** (-3.07)	-0.056* (-1.84)
- ครีวเรือนสองรุ่นอายุ (ไม่นับครีวเรือน ข้ามรุ่น) (ใช่ = 1)	-0.085 (-1.65)	-0.208*** (-5.72)	-0.154*** (-5.51)	-0.230*** (-9.10)	-0.198*** (-9.35)
- ครีวเรือนข้ามรุ่น (ใช่ = 1)	0.288*** (4.39)	0.280*** (5.92)	0.309*** (7.46)	0.254*** (7.63)	0.295*** (10.00)
- ขนาดครีวเรือน	-0.210*** (-10.76)	-0.205*** (-9.73)	-0.186*** (-13.61)	-0.213*** (-15.37)	-0.256*** (-22.38)
- ครีวเรือนเกษตร (ใช่ = 1)	0.086** (2.25)	0.114*** (3.57)	0.102*** (4.15)	0.430*** (20.47)	0.386*** (20.59)
- จำนวนผู้มีรายรับในครีวเรือน	0.431*** (15.17)	0.493*** (19.82)	0.465*** (23.57)	0.438*** (27.01)	0.494*** (34.02)
จำนวนกลุ่มตัวอย่าง (n)	2,279	5,861	6,913	15,478	20,120
Pseudo R-Squared	0.4974	0.5670	0.5660	0.6041	0.6240

ที่มา: ผู้วิจัยคำนวณจากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) ปี 2533 ถึง 2550

หมายเหตุ: ¹ ตัวเลขในตารางแสดงถึง Marginal Effects (dF/dx) ของตัวแปรต้นที่มีต่อความน่าจะเป็นในการทำงานของผู้สูงอายุ ($Pr(\text{ทำงาน})=1$)

² ตัวเลขในวงเล็บแสดงถึงค่าสถิติ z (z-statistics) ที่คำนวณได้จากสมการ probit

*, ** และ *** แสดงถึงนัยสำคัญทางสถิติที่ร้อยละ 10, 5 และ 1 ตามลำดับ

ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่ามีปัจจัยหลายประการที่กำหนดการตัดสินใจทำงานของผู้สูงอายุ โดยปัจจัยที่มีความสัมพันธ์เชิงบวกต่อการตัดสินใจอยู่ในกำลังแรงงานของผู้สูงอายุ ได้แก่ เพศชาย การเป็นหัวหน้าครัวเรือน สถานภาพการสมรส สถานะสุขภาพ สถานะความยากจน การอยู่อาศัยนอกกรุงเทพมหานคร การประกอบอาชีพ ในภาคเกษตรกรรม และจำนวนผู้มีรายรับในครัวเรือน ในขณะที่ปัจจัยที่มีผลเชิงลบต่อการตัดสินใจทำงานของผู้สูงอายุ ได้แก่ อายุ การได้รับบำนาญ/บำนาญ การอยู่อาศัยนอกเขตเทศบาล และขนาดของครัวเรือน ซึ่งหมายถึงผู้สูงอายุที่อยู่ในครัวเรือนขนาดใหญ่ขึ้นมีแนวโน้มที่จะทำงานน้อยกว่าผู้ที่อาศัยในครัวเรือนขนาดเล็กโดยมีนัยสำคัญทางสถิติในทุกปีที่ทำการศึกษา

ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งที่ได้จากผลการวิเคราะห์เชิงเศรษฐมิติ คือ รูปแบบการอยู่อาศัยของครัวเรือนมีนัยสำคัญต่อการตัดสินใจทำงานของผู้สูงอายุ โดยผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนข้ามรุ่นและครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุมีแนวโน้มที่จะทำงานสูงกว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนสองรุ่นหรือครัวเรือนสามรุ่นอายุขึ้นไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Fujioka and Thangphet (2009) ที่พบว่าความสัมพันธ์ของครอบครัวที่ลดลงเป็นปัจจัยที่สำคัญในการส่งเสริมให้ผู้สูงอายุต้องทำงานมากขึ้น ผู้สูงอายุจำเป็นต้องพึ่งพาตัวเองหรือในบางกรณีอาจต้องรับภาระดูแลหลานไปด้วย ซึ่งผู้สูงอายุกลุ่มนี้หากไม่ได้รับความช่วยเหลือที่เพียงพอจากภาครัฐหรือองค์กรต่างๆ ก็มีแนวโน้มที่จะต้องทำงานจนบั้นปลายของชีวิต ดังนั้น ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องจึงควรให้ความสนใจและแก้ไขปัญหาอย่างจริงจังและเร่งด่วน มุ่งสร้างหลักประกันรายได้ยามชราภาพ และจัดให้บริการสวัสดิการสังคมแก่ผู้สูงอายุอย่างถ้วนหน้า เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของผู้สูงอายุไทย

4.2 ความพอเพียงของระดับรายได้ครัวเรือน

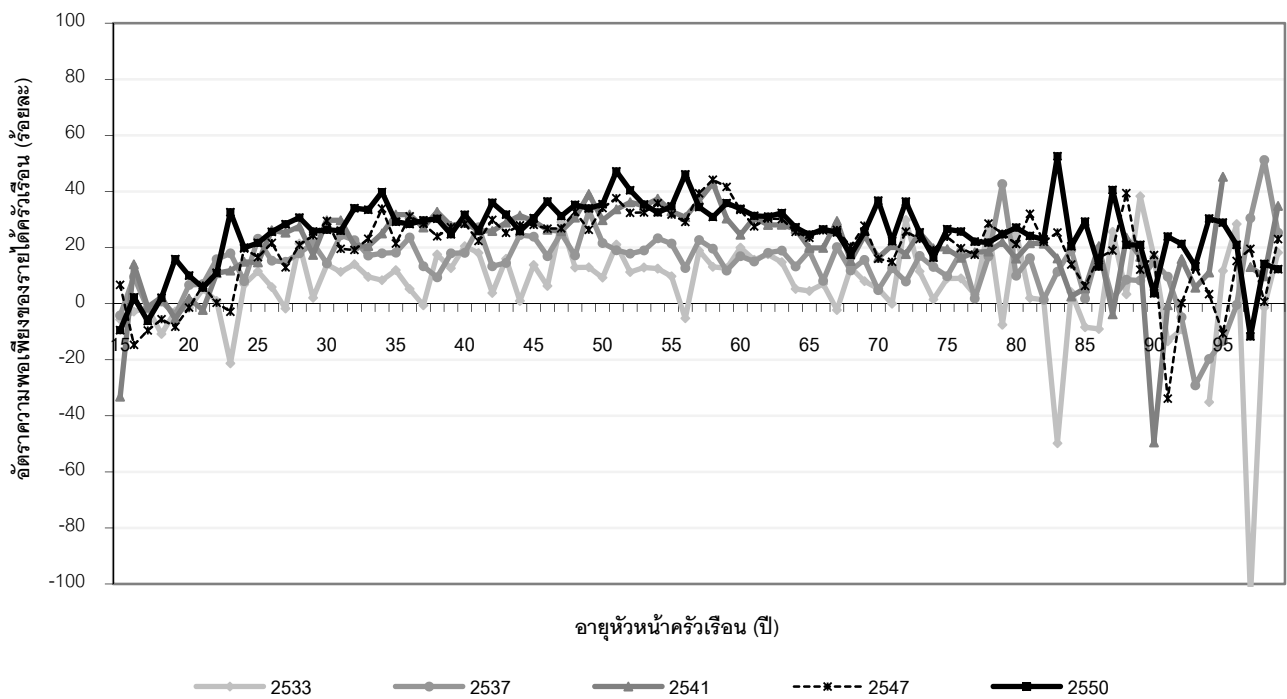
ครัวเรือนไทยเริ่มออมกันมากขึ้นในปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติของคนไทยที่มีต่อการออม โดยในช่วงก่อนปี 2540 พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของคนไทยเป็นไปในลักษณะบริโภคก่อนและออมวันหลัง แต่วิกฤตการณ์ทางการเงินปี 2540 ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยโดยตรงทำให้บริษัทเอกชนหลายแห่งต้องลดต้นทุนการผลิตหรือปิดกิจการลง อัตราการว่างงานสูงขึ้น และผู้คนขาดความมั่นคงทางการเงินกันมากขึ้น บทเรียนจากวิกฤตการณ์ดังกล่าวได้เป็นตัวกระตุ้นให้ครัวเรือนไทยหันมาออมกันมากขึ้น โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครที่ครัวเรือนมีระดับการออมสูงที่สุดเมื่อเทียบกับภาคอื่นๆ รองลงมา ได้แก่ ครัวเรือนในภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามลำดับ

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของความพอเพียงของระดับรายได้ครัวเรือน²⁰ และอายุของหัวหน้าครัวเรือนพบว่า เป็นไปตามหลักการของ Life Cycle Hypothesis of Savings กล่าวคือ ความสามารถในการออมของครัวเรือนจะสูงเมื่อหัวหน้าครัวเรือนยังอยู่ในวัยทำงาน และจะลดลงเมื่อเข้าสู่วัยชราและมีอายุมากขึ้น โดยเฉพาะหลังอายุ 70 ปีที่ความผันผวนของความพอเพียงของรายได้ครัวเรือนจะสูงมาก เนื่องจากคนวัยชรามีโอกาสที่จะเผชิญกับภาวะโรคภัยไข้เจ็บมาก ต้องใช้จ่ายเพื่อการรักษาพยาบาลและการรับบริการทางสาธารณสุข โดยเฉพาะผู้ที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนข้ามรุ่นและครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุคนที่ต้องพึ่งพาอาศัยตัวเองมากกว่าครัวเรือนประเภทอื่นๆ (แผนภาพที่ 3.6 และ 3.7)

การวิเคราะห์ความสามารถในการออมของครัวเรือนไทยนั้น ผู้วิจัยได้ใช้วิธีกำลังสองน้อยที่สุดแบบธรรมดา (Ordinary Least Square – OLS) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของความสามารถในการออมของครัวเรือน โดยมีแบบจำลองในการวิเคราะห์ ได้แก่ อัตราความพอเพียงของระดับรายได้ครัวเรือน_i = $\theta_0 + \theta X_i$ โดยที่ i คือ ครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่าง; อัตราความพอเพียงของระดับครัวเรือน ใช้ตัวแทนในการวัด (proxy) จากระดับรายได้ที่ครัวเรือนสามารถออมได้ในช่วงนั้นๆ; X คือ ตัวแปรที่เกี่ยวข้องที่นำมาวิเคราะห์ ได้แก่ รายได้รวมของครัวเรือน การศึกษาของหัวหน้าครัวเรือน ภาคและเขตที่อยู่อาศัย เพศ สถานะทำงานของหัวหน้าครัวเรือน รูปแบบการอยู่อาศัย ขนาดของครัวเรือน อายุหัวหน้าครัวเรือน และจำนวนเด็กและผู้สูงอายุในครัวเรือน โดยได้ใช้ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) ในช่วงปี 2533 – 2550 ซึ่งผลการวิเคราะห์ได้แสดงไว้ในตารางที่ 3.7

²⁰ วัดจากความแตกต่างของระดับรายได้ครัวเรือนต่อหัวและรายจ่ายครัวเรือนต่อหัว ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการออมของครัวเรือน

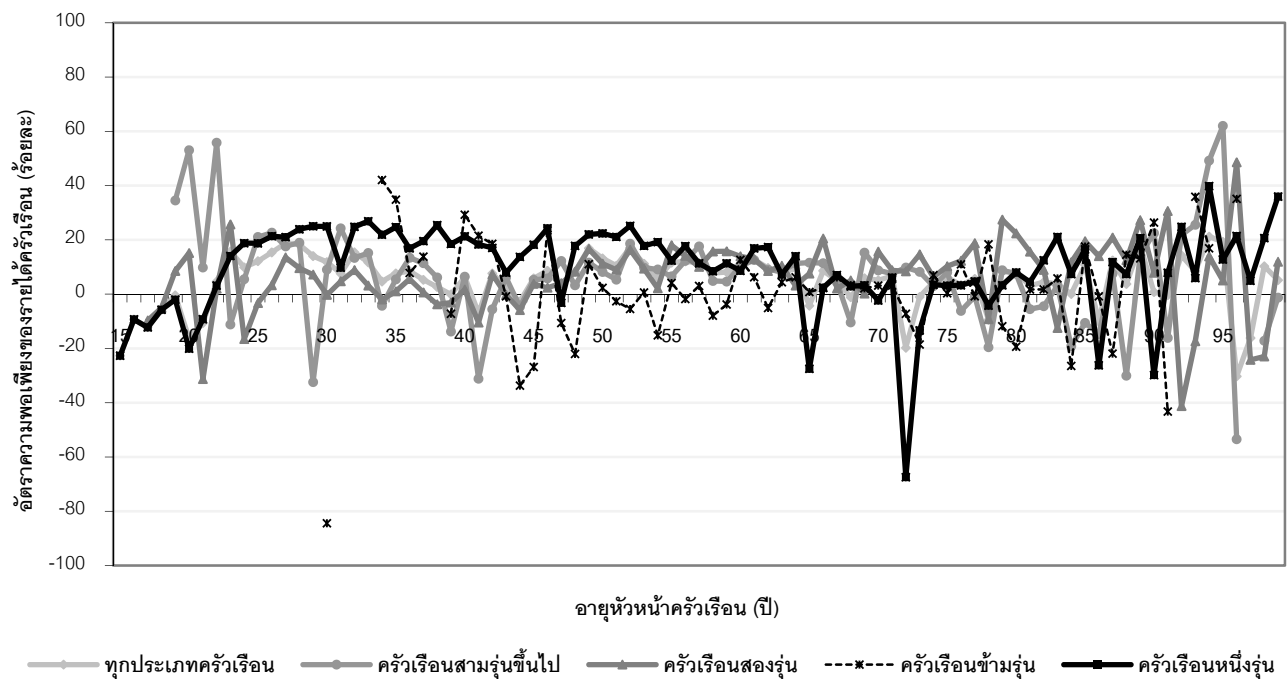
แผนภาพที่ 3.6: ความสามารถในการออมของครัวเรือน จำแนกตามอายุหัวหน้าครัวเรือน พ.ศ. 2533 – 2550

หมายเหตุ: อัตราความพอเพียงของรายได้ครัวเรือน = $[(\text{รายได้ครัวเรือนต่อหัว} - \text{รายจ่ายครัวเรือนต่อหัว}) / (\text{รายได้ครัวเรือนต่อหัว})] \times 100$

ที่มา: ผู้วิจัยคำนวณจากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2533 – 2550

แผนภาพที่ 3.7: ความสามารถในการออมของครัวเรือน จำแนกตามอายุและประเภทครัวเรือน พ.ศ. 2550

หมายเหตุ: อัตราความพอเพียงของรายได้ครัวเรือน = $[(\text{รายได้ครัวเรือนต่อหัว} - \text{รายจ่ายครัวเรือนต่อหัว}) / (\text{รายได้ครัวเรือนต่อหัว})] \times 100$

ที่มา: ผู้วิจัยคำนวณจากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2533 – 2550

ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลในการกำหนดความสามารถในการออมของครัวเรือนที่มีความสัมพันธ์เชิงบวก ได้แก่ รายได้ สถานภาพการทำงาน เพศของหัวหน้าครัวเรือน ขนาดของครัวเรือน จำนวนเด็กและผู้สูงอายุในครัวเรือน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของผู้สูงอายุที่ยังมีต่อระบบเศรษฐกิจครัวเรือนของไทย โดยผู้สูงอายุอาจไม่ได้มีลักษณะเป็นผู้พึ่งพิงโดยสมบูรณ์ แต่เป็นผู้ที่ร่วมเกื้อหนุนจนเจือสภาพคล่องทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นการทำงานเพื่อเสริมสร้างรายได้ หรือดูแลหลานเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการจ้างคนเลี้ยงดู ซึ่งเป็นบทบาทที่สำคัญของผู้สูงอายุในสังคมไทย

เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของรูปแบบการอยู่อาศัยของครัวเรือนกับความสามารถในการออมพบว่า ครัวเรือนหนึ่งรุ่นมีความสามารถในการอมน้อยกว่าครัวเรือนประเภทอื่นๆ รวมทั้งครัวเรือนข้ามรุ่นด้วย ซึ่งสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกับความสัมพันธ์ของตัวแปรขนาดของครัวเรือนที่พบว่าครัวเรือนขนาดใหญ่มีแนวโน้มที่จะออมมากกว่าครัวเรือนขนาดเล็ก ซึ่งอาจเป็นเพราะมีจำนวนผู้มีรายรับเพิ่มขึ้นตามขนาดของครัวเรือน อย่างไรก็ตาม ค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรจำนวนเด็กในครัวเรือนแสดงค่าเป็นลบและนัยสำคัญตั้งแต่ปี 2541 เป็นต้นมา สะท้อนให้เห็นว่าเด็กอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ครัวเรือนออมเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในช่วงหลังวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจปี 2540 ที่เป็นการออมเพื่อไว้ใช้ในยามฉุกเฉิน (Precautionary Saving) นอกจากนั้น ภาคและเขตที่อยู่อาศัยของครัวเรือนก็มีนัยสำคัญต่อระดับความสามารถในการออมของครัวเรือนด้วยเช่นกัน โดยครัวเรือนที่อาศัยอยู่นอกเขตกรุงเทพมหานคร หรืออยู่นอกเขตเทศบาล จะมีแนวโน้มที่จะสามารถเก็บออมได้มากกว่าครัวเรือนในกรุงเทพมหานครหรือในเขตเทศบาล

ตารางที่ 3-7: ปัจจัยกำหนดการความพอเพียงของระดับรายได้ครัวเรือนในช่วงปี 2533 – 2550

ตัวแปร	2533	2537	2541	2547	2550
- รายได้ครัวเรือน	0.40*** (0.06)	0.51*** (0.04)	0.65*** (0.02)	0.62*** (0.03)	0.69*** (0.02)
- ระดับรายได้ครัวเรือน ²	4.30e-06*** (4.81e-07)	7.91e-07 (6.47e-07)	1.23e-06*** (1.23e-06)	6.86e-07 (6.15e-07)	4.86e-07*** (8.25e-08)
- มัธยมศึกษา (ใช่ = 1)	-184.63* (104.32)	-317.46*** (110.02)	-474.23*** (73.30)	-491.15*** (88.36)	-715.11*** (93.71)
- ปริญญาตรี (ใช่ = 1)	-527.05*** (144.40)	-826.58*** (176.46)	-870.04*** (122.26)	-1524.24*** (185.72)	-2014.95*** (202.51)
- ปริญญาโทหรือสูงกว่า (ใช่ = 1)	-284.47 (603.88)	-1831.70 (1185.72)	-1922.45*** (447.19)	-2231.67*** (588.55)	-4992.78*** (996.56)
- ภาคกลาง (ใช่ = 1)	274.57*** (80.90)	210.83** (101.54)	708.57*** (90.67)	453.73*** (101.49)	456.27*** (100.98)
- ภาคเหนือ (ใช่ = 1)	371.29*** (75.33)	281.36* (153.68)	1149.58*** (90.08)	875.38*** (114.49)	1064.46*** (123.20)
- ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ใช่ = 1)	420.01*** (70.58)	350.34*** (132.54)	1296.44*** (86.63)	970.35*** (120.60)	1024.97*** (119.40)
- ภาคใต้ (ใช่ = 1)	411.91*** (73.31)	320.02*** (118.02)	1020.76*** (92.04)	313.89*** (114.28)	433.24*** (117.09)
- ครัวเรือนนอกเขตเทศบาล (ใช่ = 1)	31.16	186.86* (118.02)	332.63*** (92.04)	229.63*** (114.28)	401.63*** (117.09)

ตัวแปร	2533	2537	2541	2547	2550
	(80.38)	(104.71)	(61.30)	(60.62)	(62.90)
- หัวหน้าครัวเรือนเพศชาย (ใช่ = 1)	56.65 (40.01)	96.12* (50.11)	150.50*** (39.04)	164.75*** (50.13)	129.95*** (45.95)
- หัวหน้าครัวเรือนยังทำงาน (ใช่ = 1)	159.47* (93.29)	124.58 (87.44)	368.76*** (72.63)	293.22*** (67.27)	467.65*** (91.83)
- ครัวเรือนสามรุ่นอายุขึ้นไป (ใช่ = 1)	152.57** (60.98)	108.94* (62.55)	223.80*** (70.80)	-9.37 (87.69)	74.84 (70.41)
- ครัวเรือนสองรุ่นอายุ (ใช่ = 1)	182.44*** (59.10)	200.95*** (58.65)	310.01*** (63.82)	177.14** (68.33)	334.94*** (60.65)
- ครัวเรือนข้ามรุ่น (ใช่ = 1)	246.49*** (52.99)	187.47*** (88.35)	350.55*** (68.38)	217.36*** (78.38)	365.02*** (69.35)
- ขนาดครัวเรือน	39.56*** (11.35)	78.49*** (21.89)	110.89*** (13.66)	139.70*** (22.57)	235.39*** (21.10)
- อายุหัวหน้าครัวเรือน	-8.70 (6.59)	3.31 (17.54)	-10.66 (7.27)	9.66 (10.13)	-41.24*** (10.06)
- อายุหัวหน้าครัวเรือน ²	0.03 (0.06)	-0.14 (0.14)	0.15** (0.07)	-0.04 (0.09)	0.41*** (0.09)
- จำนวนเด็กในครัวเรือน	23.66 (19.96)	27.70 (20.69)	102.82*** (17.82)	111.40*** (35.28)	137.80*** (35.32)
- จำนวนผู้สูงอายุในครัวเรือน	67.39*** (24.70)	74.15*** (24.47)	67.73** (26.87)	98.05** (38.85)	220.34*** (37.71)
- ค่าคงที่	-1189.55*** (159.20)	-1996.99*** (301.29)	-3608.78*** (183.28)	-3740.97*** (244.64)	-3802.13*** (216.22)
R-Squared	0.5632	0.6058	0.8231	0.6907	0.8970
จำนวนครัวเรือน (n)	12,884	25,226	26,549	34,854	43,055

หมายเหตุ: ตัวเลขในวงเล็บแสดงถึง Robust standard errors

*, ** และ *** แสดงถึงนัยสำคัญทางสถิติที่ร้อยละ 10, 5 และ 1 ตามลำดับ

Source: ผู้วิจัยคำนวณจากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน 2533 – 2550

จากผลการศึกษาข้างต้นสามารถกล่าวได้ว่า ปัจจัยทางประชากรมีนัยสำคัญต่อการกำหนดระดับการออมของครัวเรือนไทย โดยผู้ที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนขนาดเล็กหรือครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุ (อาศัยเพียงลำพังหรืออยู่กับคู่สมรสเท่านั้น) มีความสามารถในการออมต่ำกว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนขนาดใหญ่หรือครัวเรือนสองหรือสามรุ่นอายุขึ้นไป หรืออีกนัยหนึ่งแสดงให้เห็นว่า การอยู่อาศัยในครัวเรือนที่มีพ่อแม่หรือบุตรหลานอยู่ด้วยนั้นเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สถานะเศรษฐกิจของครัวเรือนดีขึ้น การอยู่อาศัยในครัวเรือนขนาดใหญ่จะสามารถช่วยแบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือน (โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายคงที่ – fixed cost) อันส่งผลให้สมาชิกในครัวเรือนมีความสามารถในการออมสูงขึ้น

5. บทสรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

5.1 บทสรุป

พลวัตประชากรหรือการเปลี่ยนแปลงทางประชากรได้เกิดขึ้นในสังคมไทยเรื่อยมา อัตราเจริญพันธุ์รวมที่ลดลงอย่างรวดเร็วในช่วงต้นศตวรรษได้ส่งผลให้จำนวนเด็กในประเทศลดลง ในขณะที่อายุขัยเฉลี่ยของประชากรเพิ่มขึ้นได้ทำให้จำนวนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งประเทศไทยได้เข้าสู่การเป็นสังคมอย่างเต็มตัวแล้วในปัจจุบัน โดยทุกภาคและทุกจังหวัดของไทยมีสัดส่วนประชากรสูงอายุมากกว่าร้อยละ 10 และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง สะท้อนถึงภาระพึ่งพิงที่จะเพิ่มสูงขึ้นในอนาคตด้วย

การเปลี่ยนแปลงทางประชากรดังกล่าว ได้ส่งผลให้โครงสร้างและองค์ประกอบของครัวเรือนไทยเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย โดยครัวเรือนมีขนาดเล็กลง และมีลักษณะเป็นครัวเรือนเดี่ยวมากขึ้น คนไทยมีแนวโน้มที่จะอาศัยอยู่ในครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุมากขึ้น ทั้งที่อยู่คนเดียวหรืออยู่กับคู่สมรสเท่านั้น นอกจากนั้น สัดส่วนการอยู่อาศัยในครัวเรือนข้ามรุ่น ซึ่งมีเฉพาะปู่ย่าตายายกับหลาน ก็เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญด้วยในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ซึ่งพบครัวเรือนประเภทนี้ได้มากในเขตชนบท ทำให้เป็นที่น่าวิตกถึงภาระความรับผิดชอบของปู่ย่าตายายที่ต้องเลี้ยงดูหลานทั้งที่ตัวเองก็อยู่ในวัยชรา ซึ่งหากไม่ได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากลูกหรือญาติที่ใกล้ชิด ก็อาจเกิดปัญหาความยากจนตามมา จึงควรได้รับการดูแลอย่างใกล้ชิด โดยภาครัฐต้องดำเนินมาตรการให้ความช่วยเหลือแก่ผู้สูงอายุที่มีความเปราะบางนี้ ทั้งทางกายภาพและการเงินอย่างเร่งด่วน

พฤติกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนไทยก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยตามพลวัตของประชากร โดยคนไทยมีแนวโน้มที่จะอยู่ในกำลังแรงงานนานขึ้น สัดส่วนผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปีในกำลังแรงงานเพิ่มขึ้นเกือบสองเท่าในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่ไม่ได้อาศัยอยู่กับบุตร มีแนวโน้มที่จะทำงานสูงกว่าผู้ที่อาศัยอยู่กับบุตรในครัวเรือนเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการออมที่พบว่า ครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุตั้งแต่สองรุ่นอายุขึ้นไปมีความสามารถที่จะออมสูงกว่าครัวเรือนหนึ่งรุ่นอายุ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของรูปแบบการอยู่อาศัยในสังคมไทย โดยครัวเรือนขนาดเล็กจะมีความเสี่ยงต่อความไม่พอเพียงของรายได้สูงกว่าครัวเรือนขนาดใหญ่ โดยเฉพาะครัวเรือนที่หัวหน้าสูงอายุหรือรายได้ต่ำ

5.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

5.2.1 นโยบายส่งเสริมให้ครัวเรือนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันและแนวโน้มที่จะเกิดขึ้น โดยสร้างความตระหนักรู้เรื่องพลวัตประชากรให้ทุกภาคส่วนได้เล็งเห็นถึงความสำคัญ เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วในปัจจุบัน และวางแผนรับมือกับปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต อาทิ

(1) ส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้มีความเข้มแข็ง สร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครัวเรือน ส่งเสริมให้สถาบันครอบครัวและชุมชนดูแลผู้สูงอายุในบ้าน (Ageing in Place / Active Ageing) เพื่อสร้างความเข้มแข็งทางร่างกายและจิตใจให้กับผู้สูงอายุ ทั้งยังเป็นการช่วยแบ่งเบาภาระของภาครัฐในการดูแลประชากรสูงอายุด้วย

(2) ปรับปรุงกฎหมาย ระเบียบ และข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับการทำงานของผู้สูงอายุ เพื่อสร้างโอกาสการทำงานให้แก่ผู้สูงอายุไทย โดยให้มีความยืดหยุ่นในช่วงเวลาทำงานและประเภทของงานมากขึ้น ให้มีการพิจารณาให้ผู้สูงอายุเข้าทำงานในสัดส่วนที่เหมาะสม และช่วยกันสอดส่องไม่ให้เกิดการทำร้ายผู้สูงอายุในสังคมไทย

(3) ส่งเคราะห์ให้ผู้สูงอายุที่ยากไร้และขาดแคลนโอกาส ทั้งทางกายภาพและการเงิน โดยเฉพาะผู้ที่ถูกทอดทิ้งจากครัวเรือนและชุมชน

5.2.2 นโยบายเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้ประเทศไทยเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงทางประชากร
ส่งเสริมทุกภาคส่วนให้มีการเตรียมความพร้อมในทุกด้าน เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรและองค์ประกอบครัวเรือนที่เกิดขึ้น อาทิ

(1) ปรับโครงสร้างและการกระจายตัวประชากรให้เหมาะสม โดยส่งเสริมคู่สมรสที่มีความพร้อมให้มีบุตรเพิ่มขึ้น และรักษาระดับอัตราเจริญพันธุ์ไม่ให้มีระดับต่ำกว่าในปัจจุบัน

(2) สร้างโครงข่ายคุ้มครองทางสังคม และจัดสวัสดิการพื้นฐานให้ครอบคลุมประชาชนทั้งประเทศ เช่น ระบบบำนาญแห่งชาติที่ครอบคลุมแรงงานทั้งในและนอกระบบ ข้อเสนอการออมเพื่อวัยเกษียณที่จูงใจมาตรการภาษีพิเศษเพื่อการดูแลผู้สูงอายุ เป็นต้น

(3) ส่งเสริมการวางผังเมืองของกลุ่มจังหวัด/จังหวัด ให้สอดคล้องกับโครงสร้างประชากรของพื้นที่ พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและรูปแบบธุรกิจให้สอดคล้องกับโครงสร้างประชากร

บรรณานุกรม

- Abdelkhalek, T., Arestoff, F., Freitas, N. E. M. and Mage, S. (2009) *A Microeconometric Analysis of Households Saving Determinants in Morocco*, Paris: Université Paris-Dauphine.
- Becker, G. S., Murphy, K. M. and Tamura, R. (1993) 'Human Capital, Fertility, and Economic Growth' in Becker, G. S., ed. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, 3rd ed., Chicago: University of Chicago Press, 323-349.
- Bongaarts, J. (1984) 'Implications of Future Fertility Trends for Contraceptive Practice', *Population and Development Review*, 10(2), 341-352.
- Bongaarts, J. (1994) 'The Impact of Population Policies: Comment', *Population and Development Review*, 20(3), 616-620.
- Bongaarts, J. (1999) 'Fertility Decline in the Developed World: Where Will It End?', *The American Economic Review*, 89(2), 256-260.
- Drèze, J. and Murthi, M. (1999) *Fertility, Education and Development: Further Evidence from India*, New Delhi: Oxford University Press.
- Fillenbaum, G. G. and Wallman, L. M. (1984) 'Change in Household Composition of the Elderly: A Preliminary Investigation', *Journal of Gerontology*, 39(3), 342-349.
- Fujioka, R. and Thangphet, S. (2009) *Decent Work for Older Persons in Thailand*, Bangkok: ILO Regional Office for Asia and the Pacific.
- Kibet, L. K., Mutai, B. K., Ouma, D. E., Ouma, S. A. and Owuor, G. (2009) 'Determinants of Household Saving: Case Study of Smallholder Farmers, Entrepreneurs and Teachers in Rural Areas of Kenya', *Journal of Development and Agricultural Economics*, 1(7), 137-143.
- Kinsella, K. and Velkoff, V. A. (2001) *An Aging World: 2001*, Washington D.C.: U.S. Census Bureau.
- Lam, D., Leibbrandt, M. and Ranchhod, V. (2006) 'Labor Force Withdrawal of the Elderly in South Africa' in Cohen, B. and Menken, J., eds., *Aging in Sub-Saharan Africa: Recommendation for Furthering Research*, Washington D.C.: National Academic Press, 227-262.
- Ling, G. S. and Fernandez, J. L. (2010) 'Labour Force Participation of Elderly Persons in Penang', paper presented at International Conference on Business and Economic Research Sarawak, Sarawak, March 2010.

- Mason, K. O. (1992) 'Family Change and Support of the Elderly in Asia: What Do We Know?', *Asia-Pacific Population Journal*, 7(3), 13-32.
- Norville, C., Gomez, R. and Brown, R. L. (2003) *Some Causes of Fertility Rates Movements*, IIPR Insurance and Pension Reports No.2003-02, Institute of Insurance and Pension Research, University of Waterloo.
- Pang, L., Brauw, A. d. and Rozelle, S. (2004) *Working Until Dropping: Employment Behavior of the Elderly in Rural China*, Department of Economics Working Papers No.2004-14, Massachusetts: Williams College.
- Park, D. and Rhee, C. (2005) 'Saving, Growth and Demographic Change in Korea', *Journal of the Japanese and International Economies*, 19(3), 394-413.
- Pootrakool, K., Ariyaprachya, K. and Sodsrichai, T. (2005) *Long-Term Saving in Thailand - Are We Saving Enough and What are the Risks?*, BOT Working Paper No.2005-03, Bangkok: Economic Research Department, Bank of Thailand.
- Purcell, P. (2009) *Income of Americans Aged 65 and Older, 1968 to 2008*, Federal Publications. Paper 675, ILR School, Cornell University.
- Ram, U. (2002) 'Changing Age Composition of Population of India, Indonesia and Thailand: Health Issues of Elderly', paper presented at the 2002 International Union for the Scientific Study of Population [IUSSP]: Conference on Southeast Asia's Population in a Changing Asian Context, Bangkok, June 2002.
- United Nations. (2013) 'World Population Prospects: The 2012 Revision'. Online. Available HTTP: <<http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>> (accessed 11 September 2013).
- Yang, D. U. and Meiyan, W. (2010) *Demographic Ageing and Employment in China*, ILO Employment Sector Working Paper No.57, Geneva: ILO.
- กระทรวงแรงงาน. (2550) สถานการณ์แรงงานสูงอายุของประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน.
- วรเวศม์ สุวรรณระดา. (2553) 'ภาวะทางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุ'. 141-191. ใน การทบทวนและสังเคราะห์องค์ความรู้ผู้สูงอายุไทย พ.ศ.2545-2550.บรรณธิการโดย ชื่นตา วิชชาวุธ, นภาพร ชโยวรรณ, ยุพา วงศ์ไชย, ประคอง อินทรสมบัติ และนนท์ศักดิ์ ธรรมานวัตร. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.).
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2552) แนวทางการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาผู้สูงอายุอย่างบูรณาการ. กรุงเทพฯ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2556) การคาดประมาณประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2553 – 2583. กรุงเทพฯ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2556) การศึกษาวิเคราะห์ผลกระทบเชิงนโยบายต่อการพัฒนาประเทศจากผลการคาดการณ์ประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2553 – 2583. กรุงเทพฯ.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2533) รายงานเชิงวิเคราะห์ ฉบับที่ 6: ลักษณะของหัวหน้าครัวเรือนและปัจจัยที่มีผลกระทบต่อขนาดครัวเรือน สัมมะโนประชากรและการเคหะ. กรุงเทพฯ

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2551) รายงานการสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ. 2550. กรุงเทพฯ

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. ข้อมูลการสำรวจประชากรสูงอายุในประเทศไทย พ.ศ. 2550.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2531-2550.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

962 ถนนกรุงเกษม เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย

กรุงเทพฯ 10100